

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**DİONYSOS KÜLTÜNE İLİŞKİN İONİA BÖLGESİ
TERRAKOTTA FİGÜRİNLERİ VE MASKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Şeyda DOSTI

Ankara, 2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**DİONYSOS KÜLTÜNE İLİŞKİN İONİA BÖLGESİ
TERRAKOTTA FİGÜRİNLERİ VE MASKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Şeyda DOSTI

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU**

Ankara, 2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**DİONYSOS KÜLTÜNE İLİŞKİN İONİA BÖLGESİ
TERRAKOTTA FİĞÜRİNLERİ VE MASKLARI**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
- 2- Prof. Dr. Veli KÖSE
- 3- Prof. Dr. Fikret ÖZCAN

Tez Savunması Tarihi

24.04.2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU danışmanlığında hazırladığım “Dionysos Kültüne İlişkin İonia Bölgesi Terrakotta Figürinleri ve Maskları (Ankara.2024)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Şeyda DOSTI

24.05.2024

ÖNSÖZ

“Dionysos Kültüne İlişkin İonia Bölgesi Terrakotta Figürinleri ve Maskları” başlığı altındaki bu tez çalışmasının amacı, Dionysiak terrakotta figürin ve maskların ikonografilerini bölgesel, mekânsal ve ikonografik olarak inceleyerek bu buluntu grubunun İonia Bölgesi’ndeki kullanımları hakkında fikir edinmektir.

2016 yılında Teos Antik Kenti kazılarında arkeoloji hayatıma başlangıç yapmamı sağlayan, lisans ve yüksek lisans tezlerimde danışmanlığımı yapmayı kabul eden hocam Prof. Dr. Musa Kadioğlu’na emeklerinden ötürü teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez çalışmamda bana yol gösteren hocalarım Prof. Dr. Fikret Özcan ve Prof. Dr. Veli Köse’ye teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimime destek veren ve sonrasında da iş hayatına atılmamı sağlayan Türk Tarih Kurumu’na teşekkür ederim.

Teos’ta çalışmaya başladığımdan beri her zaman yanımda olan arkadaşlarım ve Tuğba Uluger, Hazal Ergin, Selin Bozoğlu, Atilla Turgut, Görkem Yenice ve Gülfem Aydın’a; her ne kadar uzakta olsalar da üniversite hayatımın bana kattığı en önemli insanlardan olan meslektaşlarım Yağmur Toptaş ve Büşra Kılıç’a; en yakın dostum Mehmet Umut Aksu’ya; tezimde kullandığım haritayı hazırlayan ve özellikle de son zamanlarda yaşadığım zorluklara göğüs germeme yardım eden Serkan Örnek’e çok teşekkür ederim.

Her koşulda yanımda olup beni destekleyen annem Necla Demirtaş’a ve sevgili kız kardeşim İlayda Ceren Dosti’ye; küçüklüğümde beri arkeolog olma hayali kurmamı sağlayan babam Levent Dosti’ye sonsuz teşekkür ederim. Son olarak da yakın zaman önce kaybettiğim canım oğlum Snape’e, annelik duygusunu yaşamamı sağladığı ve dünyanın en tatlı ve duygusal kedisi olduğu için teşekkür ederim.

Şeyda DOSTI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
HARİTALAR LİSTESİ	iv
PLANLAR LİSTESİ	iv
FIGÜRLER LİSTESİ	iv
LEVHALAR LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
Konu ve Kapsam	1
Amaç	4
Yöntem	4
1. DİONYSOS	6
1.1. Kökeni	6
1.2. Tanrısal Nitelikleri ve Mitleri	9
1.2.1. Doğum ve Çocukluğu	10
1.2.2. Doğanın, Bereketin ve Aşkın Tanrısı	11
1.2.3. Khthonik Yönü	13
1.2.4. Thiasosu	14
1.2.5. Hindistan Seferi ve Hellenistik Dönem	15
1.2.6. Tiyatral ve Sanatsal Yönü	17
1.2.7. Mücadeleleri	18
1.3. İkonografisi ve Atribütleri	21
1.3.1. Antropomorfik İkonografileri	21
1.3.2. Zoomorfik İkonografileri	22
1.3.3. Atribütleri / Belirteçleri	23
1.4. Ritüelleri	25
1.5. Bayramları	27
1.5.1 Kırşal Dionysia	27
1.5.2. Lenaia	28
1.5.3. Anthesteria	29
1.5.4. Büyük Dionysia	31
1.5.5. Bağ bozumu	32

2. İONİA'DA DİONYSOS KÜLTÜ	34
2.1. Teos.....	35
2.2. Ephesos	40
2.3. Smyrna	44
2.4. Priene	46
2.5. Erythrai	47
2.6. Metropolis.....	48
2.7. Miletos	49
2.8. Samos.....	51
2.9. Klaros.....	51
2.10. Diğer Kentler	52
 3. İONİA'DAKİ DİONYSİAK TERRAKOTTA FİĞÜRİN VE MASKLAR.....	54
3.1. Terrakotta Figürin Kontekstleri	54
3.1.1. Kutsal Alan Konteksti	57
3.1.2. Konut Konteksti.....	60
3.1.3. Mezar Konteksti	64
3.1.4. Diğer Kontekstler	66
3.2. Dionysos İkonografileri	68
3.3. Satyros, Silenos ve Pan İkonografileri.....	75
3.4. Maenad İkonografileri	80
3.5. Tiyatral Figürin ve Maskların İkonografileri.....	80
3.5.1. Komediya Örnekleri	81
3.5.2. Tragedya Örnekleri.....	89
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	93
KAYNAKÇA.....	105
KATALOG.....	136
HARİTALAR, PLANLAR VE FİĞÜRLER.....	142
Haritalar	143
Planlar	144
Figürler	147
LEVHALAR	168
ÖZET	186
ABSTRACT	187

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Antikçağ'da İonia Bölgesi ve Çevresinde Dionysos Kültünün Görüldüğü Kentler

PLANLAR LİSTESİ

Plan 1. Teos Dionysos Kutsal Alanı Plan Rölövesi (Kadioğlu ve diğ. 2021, Plan 7b)

Plan 2. Teos Dionysos Kutsal Alanı plan restitüsyonu (Kadioğlu ve diğ. 2021, Plan 7c).

Plan 3. Milet, Dionysos Kutsal Alanı. Aziz Michael Kilisesi ve Dionysos Kutsal Alanı kazı alanındaki tüm evrelerin ayrıntılı planı (Steinmann 2020, fig. 1)

Plan. 4. Teos Dionysos Kutsal Alanındaki Buluntu Kontekstleri (Kişisel Arşiv)

FİGÜRLER LİSTESİ

Fig. 1. Teos Dionysos Tapınağı Friz Kabartmalarına Örnekler (Kadioğlu ve diğ. 2021, Fig.81-83).

Fig. 2. Leiden Dionysos'u (Leiden Rijksmuseum Van Oudheden, Megow 1994, Lev. 34-36)

Fig. 3. Myrina kökenli Dionysos-Ariadne Terrakotta Figürin Grubu (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010282042>, erişim: 15.02.2022).

Fig. 4. Gümüş Teos *tetradrachme*'si (<https://madoncollections.com/collectables/the-trade-archive/price-watch/realisations-public-auctions/1265301-coins-ancient-silver>, erişim: 06.06.2021)

Fig. 5. Dionysos Sanatçılar Birliği'nin bastırdığı gümüş sikke (Psoma 2008, Lev. 63 No. 15).

Fig. 6. Teos Bouleuterion'undan Mask Bezemeli Altar (Teos Kazı Arşivi).

Fig. 7. Teos Bouleuterion'u *tripotico*'sunda yer alan Mozaik Döşeme (Teos Kazı Arşivi)

Fig. 8. Teos Bouleuterion'unda Ele Geçen Mermer Tragedya Maskı (Teos Kazı Arşivi)

Fig. 9. Teos Tiyatro'sunda Ele Geçen Dionysos Kabartmalı Sütun Tamburu (Teos Kazı Arşivi)

Fig. 10. Ephesos – Yamaç Ev 2'den Fresk Örneği (Zimmermann – Lasdtätter 2011, Res. 195,1)

Fig. 11. Ephesos – Yamaç Ev 2'den Fresk Örneği (Zimmermann – Lasdtätter 2011, Res. 207)

- Fig. 12.** Ephesos – Yamaç Ev 2’den Mozaik Örneği (Zimmermann – Lasdtätter 2011, Res. 79)
- Fig. 13.** Ephesos – Yamaç Ev 2 ’den Mozaik Örneği (Zimmermann – Lasdtätter 2011, Res. 85)
- Fig. 14.** Ephesos – Yamaç Ev 2’den Dionysos Büstü (Hanslmayr 2016, Taf.40, C2)
- Fig. 15.** Ephesos – Yamaç Ev 2’den Fresk Örneği (Rathmayr 2014, Taf. 367, Abb.30)
- Fig. 16.** Ephesos – Yamaç Ev 2’den Fresk Örneği (Zimmermann – Lasdtätter 2011, Res. 242)
- Fig. 17.** Ephesos – Traian Çeşmesi’nden Dionysos heykeli (Erdemgil vd. 1989, 43)
- Fig. 18.** Ephesos – Traian Çeşmesi’nden satyros heykeli (Erdemgil vd. 1989, 47)
- Fig. 19-20.** Ephesos - Prytaneion ve Varius Hamamları’ndan Dionysos tasvirli masa ayakları (Erdemgil vd. 1989, 39)
- Fig. 21.** Smyrna – İkiçeşmelik’ten Dionysos Başı (Sezer 2009, Lev. LXIV.1)
- Fig. 22.** Smyrna – İkiçeşmelik’ten Pan Başı (Sezer 2009, Lev. LXX)
- Fig. 23.** Smyrna – İkiçeşmelik’ten Pan ve Priapos Heykeli (Sezer 2009, Lev. LXIX)
- Fig. 24.** Smyrna – Agora’dan Dionysos Başı (Sezer 2009, Lev. LXVI)
- Fig. 25.** Smyrna – Agora’dan Silenos Başı Parçası (Sezer 2009, Lev. CXXVII.)
- Fig. 26.** Smyrna – Agora’dan Silenos Torsosu (Sezer 2009, Lev. CXXVI.1)
- Fig. 27.** Smyrna – Agora’dan Silenos Başı Parçası (Sezer 2009, Lev. CXXVI.2)
- Fig. 28.** Smyrna – Agora’dan satyros Başı (Sezer 2009, Lev. LXVIII)
- Fig. 29.** Smyrna – Agora’dan satyros Başı (Sezer 2009, Lev. LXVII.1)
- Fig. 30.** Smyrna – Agora’dan satyros kabartması (Sezer 2009, Lev. CXVII)
- Fig. 31.** Smyrna – Agora’dan Dionysos Başı (Sezer 2009, Lev. LXV.1)
- Fig. 32.** Priene – Konut kontekstinden Dionysos heykeli (Özgan 2021, fig. 9)
- Fig. 33.** Metropolis – Tiyatro yakınındaki olası kabul odasındaki mozaik döşemeden detaylar (Meriç 2003)
- Fig. 34.** Smyrna – Dionysos Figürini (Hasselin-Rous vd. 2015, Kat:6)
- Fig. 35.** Smyrna – Dionysos Figürini (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1907-0519-16, erişim: 20.11.2023)
- Fig. 36.** Ephesos – Dionysos Figürini (Rumscheid 2006, Kat. 304)
- Fig. 37.** Miletos – Dionysos Hermi (Özcan 2007, Taf. 196, TK 672a)

- Fig. 38.** Miletos – Dionysos Hermi (Özcan 2007, Taf. 199, 3980a)
- Fig. 39.** Miletos – Dionysos Hermi (Özcan 2007, Taf. 199, TK 708)
- Fig. 40.** Miletos – Dionysos Başı (Özcan 2007, Taf.197, TK 1354)
- Fig. 41.** Miletos – Dionysos Başı (Özcan 2007, Taf. 197, AT 96.267.1)
- Fig. 42.** Miletos – Dionysos Başı (Özcan 2007, Taf. 199, TK 728)
- Fig. 43.** Miletos – Dionysos Başı (Özcan 2007, Taf.197, TK 584a)
- Fig. 44.** Miletos – Dionysos Başı (Özcan 2007, Taf.198, AT 94. 119.1a)
- Fig. 45.** Miletos – Dionysos Başı (Özcan 2007, Taf. 198, TK 1065a)
- Fig. 46.** Miletos – Dionysos Maskı (Özcan 2007, Taf. 239, TK 1133)
- Fig. 47.** Priene – Dionysos Maskı (Rumscheid 2006, Kat. 304)
- Fig. 48.** Ephesos – Dionysos Maskı (Rathmayr 2014, Taf. 173, TK37)
- Fig. 49.** Smyrna– Dionysos figürini (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010281018>, erişim: 29.10.2023)
- Fig. 50.** Smyrna – Dionysos figürini (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1907-0519-40, erişim: 15.10.2023)
- Fig. 51.** Ephesos– Dionysos figürini (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010279934>, erişim: 20.10.2023)
- Fig. 52.** Ephesos– Dionysos figürini (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010279933>, erişim: 11.11.2023)
- Fig. 53.** Smyrna– Dionysos figürini (Hasselin-Rous vd. 2010, Kat.7)
- Fig. 54.** Smyrna– Dionysos figürini (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010253206>, erişim: 27.11.2023)
- Fig. 55.** Smyrna – Dionysos figürini (Hasselin-Rous vd. 2015, Kat.10)
- Fig. 56.** Smyrna – Dionysos figürini (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010261248>, erişim: 12.11.2023)
- Fig. 57.** Smyrna – Dionysos figürini (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010253208>, erişim: 22.10.2023)
- Fig. 58.** Smyrna – Dionysos figürini (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010281019>, erişim: 12.10.2023)
- Fig. 59.** Smyrna – Dionysos figürini (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1907-0519-24, erişim: 12.10.2023)
- Fig. 60.** Smyrna – Silenos figürini (Hasselin-Rous vd. 2015, Kat.12)

- Fig. 61.** Smyrna – Silenos figürini (Hasselin-Rous vd. 2010, Kat.60.)
- Fig. 61.** Smyrna – Silenos figürini (Hasselin-Rous vd. 2010, Kat.60.)
- Fig. 63.** Miletos – Silenos figürini (Özcan 2007, Taf. 209, TK513b)
- Fig. 63.** Miletos – Silenos figürini (Özcan 2007, Taf. 209, TK513b)
- Fig. 65.** Miletos – Silenos figürini (Özcan 2007, Taf. 209, TK871a)
- Fig. 66.** Klaros Kutsal Alanı – Silenos figürini (Pişkin-Ayvazoğlu 2015, Kat.72.)
- Fig. 66.** Klaros Kutsal Alanı – Silenos figürini (Pişkin-Ayvazoğlu 2015, Kat.72.)
- Fig. 67.** Klaros Kutsal Alanı – Satyros Maskı (Dewailly 2007, Fig. 8a)
- Fig. 68.** Smyrna – Satyros figürini (Hasselin-Rous vd. 2015, Kat.14)
- Fig. 69.** Priene – Satyros figürini (Rumscheid 2006, Kat.267)
- Fig. 70.** Priene – Pan figürini (Rumscheid 2006, Kat.266)
- Fig. 71.** Priene – Pan figürini (Rumscheid 2006, 284)
- Fig. 72.** Priene – Pan figürini (Rumscheid 2006, Kat.263)
- Fig. 73.** Priene – Pan ve Eros figürin grubu (<https://garystockbridge617.getarchive.net/amp/media/terracotta-statuettes-from-priene-28122803723-971e7a>, erişim: 02.12.2023)
- Fig. 74.** Miletos – Pan veya Satyros Maskı (Özcan 2007, Taf. 236, TK 714a)
- Fig. 75.** Miletos – Pan Maskı (Özcan 2007, Taf. 237, TK 1140)
- Fig. 76.** Smyrna – Maenad figürini (Hasselin-Rous vd. 2015, 54-55, Kat.25)
- Fig. 77.** Miletos – Komedyası figürini - Lider Yaşlı (Besques 1972, pl. 236E, no. ED1986)
- Fig. 78.** Smyrna – Komedyası figürini - Lider Yaşlı (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1907-0519-5, erişim: 26.11.2023)
- Fig. 79.** Priene – Komedyası figürini - Pornoboskos (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d0/Ancient_Greek_Terracotta_Theater_Mask_of_a_bald_old_man%2C_portraying_a_brothel_keeper%3B_from_Sanctuary_of_Athena_Polias%2C_Priene%2C_Turkey%3B_c._200-150_BC_%2828706441716%29.jpg, erişim: 20.11.2023)
- Fig. 80.** Priene – Komedyası figürini - Pornoboskos (Rumscheid 2006, Kat. 384)
- Fig. 81.** Smyrna – Komedyası figürini – İhtiyar veya Silenos (Hasselin-Rous vd. 2015, 93-94, Kat.57)
- Fig. 82.** Priene – Komedyası figürini – Lider köle (Rumscheid 2006, Kat. 379)

- Fig. 83.** Priene – Komedyâ figürini – Lider köle (Rumscheid 2006, Kat. 384) (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/53/2014-04-02_IMG_1566.JPG, erişim: 05.10.2023)
- Fig. 84.** Miletos – Komedyâ figürini – Lider köle (Özcan 2007, Lev. Taf. 229, TK 677a)
- Fig. 85.** Miletos – Komedyâ figürini – Lider köle (Özcan 2007, Lev. Taf. 229, TK 677a)
- Fig. 86.** Ephesos – Komedyâ figürini – köle (Rathmayr 2014, 417, Taf. 170, TK10.)
- Fig. 87.** Priene – Komedyâ figürini – Kısa Sakallı köle (Rumscheid 2006, Kat. 378)
- Fig. 88.** Smyrna – Komedyâ figürini – Aşçı köle (Hasselin-Rous vd. 2015, 92-93, Kat.56)
- Fig. 89.** Miletos – Komedyâ figürini – Aşçı köle Tettix (Özcan 2007, Taf. 235, TK 715a)
- Fig. 90.** Miletos – Komedyâ figürini – Aşçı köle Maison (Özcan 2007, Taf. 229, 63 S-HA 7a)
- Fig. 91.** Miletos – Komedyâ figürini – Aşçı köle Maison (Özcan 2007, Taf. 234, AT 57 O 189a)
- Fig. 92.** Miletos – Komedyâ figürini – Aşçı köle Maison (Özcan 2007, Taf. 229, 63 S-HA 7a)
- Fig. 93.** Smyrna – Komedyâ maskı tutan çocuk figürini (Hasselin-Rous vd. 2015, Fig. 38)
- Fig. 94.** Smyrna – Komedyâ maskı – Parasitus veya Dalkavuk (Hasselin-Rous vd. 2010, Kat.86)
- Fig. 95.** Miletos – Komedyâ maskı – Mélas neanískos (Özcan 2007, Taf. 229, MK 75.37 W15a)
- Fig. 96.** Miletos – Komedyâ Maskı (Özcan 2007, Taf. 233, TK 554a)
- Fig. 97.** Priene – Komedyâ maskı – Küçük kız (Rumscheid 2006, 74, Kat. 376)
- Fig. 98.** Miletos – Komedyâ Figürini - Neanískos oúlos (Özcan 2007, Taf. 238, TK 662)
- Fig. 99.** Smyrna – Komedyâ aktörü figürini (Hasselin-Rous vd. 2010, Kat. 85)
- Fig. 100.** Smyrna – Komedyâ aktörü figürini (Hasselin-Rous vd. 2010, Kat. 84)
- Fig. 101.** Myus – Komedyâ aktörü figürini (Ersavaş 2019, Kat.11)
- Fig. 102.** Miletos – Tragedya Figürini – katákomos ochrá (Özcan 2007, Taf. 230, TK 713a)

- Fig. 103.** Miletos – Tragedya Figürini – katákomos ochrá (Özcan 2007, Taf. 230, TK 388)
- Fig. 104.** Miletos – Tragedya Figürini – katákomos ochrá (Özcan 2007, Taf. 230, TK 803)
- Fig. 105.** Smyrna – Tragedya Figürini – Katákomos poliá (Özcan 2007, Taf. 230, TK 388)
- Fig. 106.** Miletos – Tragedya Figürini – Anásimos (Özcan 2007, Taf. 232, HU 01.1.39.3)
- Fig. 107.** Miletos – Tragedya Figürini – Anásimos (Özcan 2007, Taf. 232, TK 655b)
- Fig. 108.** Miletos – Tragedya maskına ait parça (Özcan 2007, Taf. 238, TK 1103b)
- Fig. 108.** Miletos – Tragedya maskına ait parça (Özcan 2007, Taf. 238, TK 1103b)
- Fig. 110.** Miletos – Tragedya maskına ait parça (Özcan 2007, Taf. 235, TK 718b)

LEVHALAR LİSTESİ

- Levha 1.** Dionysos Hermi (Kat. 1)
- Levha 2.** Minyatür Dionysos veya Satyros Maskı (Kat. 2)
- Levha 3.** Dionysos Figürini (Kat. 3)
- Levha 4.** Silenos ve Keçi Figürini (Kat. 4)
- Levha 5.** Satyros Figürini? (Kat. 5)
- Levha 6.** Minyatür Satyros Maskı? (Kat. 6)
- Levha 7.** Satyros Figürini? (Kat. 7)
- Levha 8.** Satyros Figürini (Kat. 8)
- Levha 9.** Pan Figürini (Kat. 9)
- Levha 10.** Komedy (Pornoboskos) figürini (Kat. 10)
- Levha 11.** Komedy (Lider Köle) figürini (Kat. 11)
- Levha 12.** Komedy (Lider Köle) figürini (Kat. 12) ve (Dalkavuk) maskı (Kat. 13)
- Levha 13.** Tragedya (Leukòs anér) figürini (Kat. 14)
- Levha 14.** Tragedya (Paraulos veya Katákomos Poliá) figürini (Kat. 15)
- Levha 15.** Tragedya Figürini (Kat. 16)
- Levha 16.** Tragedya Figürini (Kat. 17)
- Levha 17.** Minyatür Tragedya (Pelops) Maskı (Kat. 18)

KISALTMALAR LİSTESİ

AJA	American Journal of Archaeology
AGRW	Associations in the Greco-Roman World.
AthMitt	Athenische Mitteilungen
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
Bkz	Bakınız
Buh. Del. Ç.	Buhar Deliği Çapı
CIG	Corpus Inscriptionum Graecarum
CollAn	Colloquium Anatolicum (Anadolu Sohbetleri)
Göz. Arası Mes.	Gözler Arasın Mesafe
EA	Epigraphica Anatolica
Hesperia Hesperia	The Journal of the American School of Classical Studies at Athens
IG	Inscriptiones Graecae
IGR	Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes
IGSK	Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien
IstMitt	Istanbul Mitteilungen
Kat	Katalog Numarası
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
Kor. Gen	Korunan Genişlik
Kor. Kal.	Korunan Kalınlık
Kor. Yük	Korunan Yükseklik
PHI	The Packard Humanities Institute
REG	Revue des Études Grecques
RPC	Roman Provincial Coinage
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi
vd.	Ve diğerleri
Yüz Gen.	Yüz Genişliği
Yüz Yük.	Yüz Yüksekliği
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

GİRİŞ

Konu ve Kapsam

İnsanlık tarihi boyunca din, yaşamın derin sırları ve bilinmezlikleriyle baş etmeye yönelik evrensel bir çabanın ürünü olmuştur. İlk çağlardan günümüze, evrenin karmaşıklığı, insanın çaresizliği ve bilinmezlik karşısında, doğa olaylarından elementlere kadar her şeyi anlamlandırmak adına tanrı algısı oluşturulmuştur. İlk insanlar, doğayla uyum içinde yaşamının zorluklarıyla yüzleştiklerinde, kendi sınırlarını ve kırılganlıklarını fark etmişler ve bu doğaüstü varlıklara saygı gösterme ihtiyacı duymuşlardır. Bu süreç, farklı kültürlerde, farklı isimler ve özelliklerle anılan tanrı veya tanrıça figürlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu figürler, inanç sistemlerini, değerleri ve varoluşsal sorulara verilen cevapları anlamak için önemli bir araçtır.

Antik çağ, bu sembolizmin kök saldı ve derin inançların geliştiği bir dönemdir. İnsanlar, doğanın güçlerine, evrenin karmaşıklığına ve kendi varoluşlarına karşı duydukları hayranlık ve saygıyı tanrılara yönlendirmişlerdir. Yaşamlarındaki her olayı tanrısal bir bağlamda değerlendiren bu insanlar, inançlarını, kutsal alanlarını ve dini ritüellerini günlük yaşamlarının ayrılmaz parçaları haline getirmişlerdir. Bu derin inançlar, medeniyetlere ve kültürlere şekil vermiş, günümüzde bile kültürel mirasımızın temelini oluşturmuştur.

Antik çağda, Grek Pantheon'unda, tanrılar genellikle *antropomorfik* görünüş ve özelliklere sahiptirler; istekleri, duyguları ve çeşitli entrikaları vardır. Bu tanrılar, mitolojik hikayeler aracılığıyla bir araya gelir, insanlarla etkileşimde bulunur ve onlara rehberlik ederler. Grek Pantheon'u, antik Hellen kültürünün ve inançlarının bir yansıması olup hem sanat hem de edebiyat eserlerinde önemli bir yer tutar.

Güçlü bir mitolojik figür olan Dionysos, Grek Pantheon'unun ve hatta antik çağın en ilgi çekici ve karmaşık tanrılarındandır. Bir yandan şiddetin ve kaosu; diğer yandan verimlilik, eğlence, coşku ve dönüşümün/başkalaşımın tanrısı olarak görülmüştür¹. Şarap, Dionysos'un en önemli sembollerinden biridir ve onun mitolojik hikayelerinde sıkça vurgulanır². Dionysos'un şarapla olan ilişkisi hem fiziksel zevki hem de toplumsal birliği simgelemekle beraber şarabın, tanrının kanı olarak görüldüğü ve şarabın içilmesiyle tanrının özüksendiğı görüşü de söz konusudur³. Bu şarap olgusunun yanı sıra Dionysos; doğurganlık, tiyatro geleneğı ve ergenliğe geçiş törenlerindeki rehberliğı gibi çeşitli özelliklerle insan hayatıyla da iç içedir. Dionysos, mitosların ve arkeolojik buluntuların gösterdiği üzere dönemin çoğı tanrısından ayrılmakta; İsis, Kybele ve Demeter gibi özel ve gizemli ritüellere sahip tanrılar arasında sayılmaktadır⁴. Karmaşık kökeni ve karakteriyle oldukça zengin bir mitolojik anlatıya sahip olan Dionysos'un etkisi, sanatın çeşitli biçimlerine yansımıştır.

Yapılan arkeolojik çalışmalar ve araştırmalar, dönemin din olgusuna ışık tutmuş ve tutmaya devam etmektedir. İlk ve kesin mitolojik tasvirler MÖ 8. yy'da görülmeye başlar⁵; serbest heykeltıraşlık eserlerinde ve kabartmalarda, daha küçük boyutlu seramiklerde ve terrakotta figürinlerde, duvar resimleri ve mozaiklerde; sikkeler, mühürler ve bronz aynalarda da görülür. Terrakotta figürin ve masklar, bu tezin asıl konusunu oluşturmaktadır.

Din kavramının önemli bir noktasını oluşturan terrakotta figürinler, birçok amaçla çeşitli alanlara bırakılmışlardır. Arkeolojik kazılarda, terrakotta figürinlerin kullanım amaçlarının belirlenebilmesi için buluntu yerleri ve kontekstleri büyük önem taşır. Terrakotta figürinler, kutsal alan buluntularının yanı sıra evlerde dinsel bir obje,

¹ Hdt. 4.79; Hom. Il. 6.132; Hom. Od. 14.463-464; Athen. 2.2-3; Bierl 2018, 250-251.

² LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

³ Nilsson 1906, 261.

⁴ Burkert 2018, 11.

⁵ March 2014, 29.

oyuncak, süs eşyası; mezarlarda ölen kişilerin koruyucu ve yoldaşı, yaşam döngülerinin sembolü olarak da kullanılmışlardır⁶. Bu durum bize figürinlerin kullanım yerlerinin ve anlamlarının çeşitliliğini gösterse de figürinlerin temsil ettiği olgular konusunda tartışmalar bilim dünyasında devam etmektedir⁷. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan figürin geleneğine karşın, tez kapsamında yalnızca İonia Bölgesi'nde kent ve mezarlık kazılarında ele geçen ve Dionysos kültü ile bağlantısı bulunduğu düşünülen figürinler ve masklar değerlendirilmiş; ayrıca hayvanların tek başlarına tasvir edildikleri figürin türleri de bu tez çalışmasına genel olarak dahil edilmemiştir. Hayvan figürinleri adanmış oldukları kültü yansıtırsa da çalışmanın kapsamını sınırlandırmak için odak noktası *antropomorfik* figürinler olarak tutulmuş; tarihsel bir kısıtlamaya gidilmemiştir. İonia Bölgesi dışına ancak ikonografik ve tarihsel karşılaştırma için çıkılmıştır. Baş tanrısı Dionysos olan Teos antik kentindeki buluntular, tezin ağırlıklı kısmını oluşturacak olup yayınlanmamış olmaları nedeniyle katalog olarak verilmiş; İonia Bölgesi'ndeki diğer kentler için bilimsel yayını yapılmış buluntular incelenmiştir.

Antik çağda ilk mask örnekleri, tanrılar için yapılmış *grotesk* masklardır⁸. Dionysos, erken dönem tapınımlarında mask olarak metafor haline getirilmiş; ahşap sütunlar üzerine konan büyük boyutlu bir mask önünde gerçekleştirilen törenlerde tapınanlar arasında olduğu ve onları izlediği inancı oluşturulmuştur⁹. Bu inanç tiyatro oyunlarının erken evrelerinde, oyunlar sergilenirken de söz konusudur. Masklar; kültürel, dini ve toplumsal bağlamlarda önemli sembollerdir. Birçok kültürte¹⁰ mask geleneğine rastlansa da maskın asıl tanrısı Dionysos'tur. Pausanias, Lesbos'ta,

⁶ Hoffman 2023, 156, 248; Gürbüz 2019, 301.

⁷ Öne sürülen fikirler örnekler: Higgins 1967, 20; Higgins 1969, 6; Fırat 2008, 177-179; Gerçekler – Kepçe 2011, 11-13; Sayın 2018, 38.

⁸ Otto 1965, 87.

⁹ Otto 1965, 88.

¹⁰ Örneğin, Sparta'da bulunan Artemis Orthia Tapınağı'ndan çok sayıda mask günümüze ulaşmıştır (Dickins 1929, 163-187). Onun dışında Demeter (Paus. 8.15.3), Gorgon (Wilson 1920, 232-240) maskları da bilinmektedir.

Dionysos’a tapılırken kullanılan bir masktan bahseder¹¹. Yine Naksos Adası’nda Dionysos için incir ağacı ve asmadan yapılmış masklar bilinmektedir¹².

İonia Bölgesi, antik dönemdeki sanat ve kültürde önemli bir merkez olarak kabul edilirken, Dionysos kültünün varlığı, yapılan araştırmalar doğrultusunda tüm bölgede kendini göstermektedir¹³. Özellikle, Anadolu’da bilinen en büyük Dionysos Tapınağı’nın İonia Bölgesi’nde bulunan Teos antik kentinde yer alması ve ‘*İonia ve Hellespontos Dionysos Sanatçılar Birliği*’nin¹⁴ varlığının bilinmesi, bu mistik tanrının hayatına ve ritüellerine bu bölgede özel bir ilgi gösterildiğini kanıtlar niteliktedir. Dolayısıyla İonia Bölgesi’nde ele geçen Dionysiak figürinler, hem bölgedeki toplumsal yaşam, din ve sanat anlayışı hakkında, hem de Dionysos’un mitolojik hikayeleri, ritüelleri ve sembolleri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan arkeolojik buluntular olması bakımından oldukça önemlidir.

Amaç

“Dionysos Kültüne İlişkin İonia Bölgesi Terrakotta Figürinleri ve Maskları” isimli tez çalışması ile Dionysos kültünün İonia Bölgesi’ndeki varlığını arkeolojik buluntularla desteklemek; bölgede arkeolojik kazılar sonucu ele geçen terrakotta figürinlerin ve maskların çeşitliliğini ve dağılımını inceleyerek bulundukları kontekstte kullanım amaçlarını ortaya koymaktır.

Yöntem

Tez çalışmasının ilk bölümünde Dionysos’un kökeni, mitosları, nitelikleri, ikonografileri ritüelleri ve bayramları incelenmiştir. İkinci bölümde İonia bölgesindeki kentlerde Dionysos kültünün varlığı çeşitli arkeolojik buluntuların ve antik kaynakların incelenmesiyle ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde İonia Bölgesi’ndeki pişmiş toprak

¹¹ Paus. 10.19.3.

¹² Athen. 3.14.

¹³ Bkz. aşağıda II. İONİA’DA DİONYSOS KÜLTÜ bölümü.

¹⁴ Strab. 14.1.29.

figürinlerin, başka bölgelerdeki pişmiş toprak figürinlerle karşılaştırılmalı analizi ile bölgedeki figürinlerin özellikleri ve kullanımı hakkında geniş bir perspektif kazanılmış; Teos antik kentindeki figürinler ve maskların ikonografik tanımı yapılarak katalog oluşturulmuş ve değerlendirilmiştir. Teos antik kenti dışındaki figürin ve mask buluntular ise literatür taraması yapılarak incelenmiştir. Bölgedeki Dionysos kültü ve terrakotta figürinlerinin kullanımı ile sosyal, kültürel ve dinsel önemi hakkında bilgi edinilmiştir.

1. DIONYSOS

Dini inançlar, prehistorik (tarih öncesi) zamanlardaki *animist* düşünce sisteminden türemiş¹⁵; kültürlerin zamanla değişip birbirleriyle kaynaşmasıyla din olgusu da sürekli değişim geçirerek birbirlerinden etkilenmiştir. Aynı veya yakın zaman dilimlerinde ve coğrafyalarda yaşayan toplulukların inanç sistemlerindeki benzerlikler de bu etkileşimin bir sonucudur. Bu etkileşim mitolojik figürlerin hikayelerinin ve özelliklerinin değişmesine yol açmış olup bu durum farklı kültürlerin kendi mitolojik anlatılarına Dionysos’u entegre etmeleriyle sonuçlanmıştır¹⁶. *Antropomorfik* tanrılara inanan Hellenlerin oldukça sevdiği ve hayatlarının oldukça içinde olan tanrı Dionysos, bu bağlamda değerlendirildiğinde çok geniş bir coğrafyada etkili olmuştur ve mitolojisinde Hindistan’a değin yaptığı seferler, tanrının diğer kültürler ile etkileşimini gösteren güzel bir örnektir. Yunan kültürü, Mısır dini çerçevesinde, bazen kronolojik olarak birbirini izleyen, bazen de basitçe tanrının farklı ama paralel yönleri olarak anlaşılan çeşitli Dionysos imgelerini geliştirmiştir¹⁷. Dolayısıyla Dionysos’un doğumu ve hayatıyla ilgili mitoslar zaman içinde çeşitli versiyonlara dönüşmüştür.

1.1. Kökeni

Antik yazarlar, önceleri birkaç tanrının – Dionysos’un – var olduğunu ve sonrasında “Dionysos” adı altında birleştirildikleri varsayımını ortaya atarlar: Cicero¹⁸ beş Dionysos’u ve Diodoros¹⁹ üçünü ayırt eder. Örneğin Cicero ilkinin Jüpiter (Zeus) ve Proserpine’nin (Persephone) oğlu Orfik Zagreus²⁰; ikincisinin Mısırlı Osiris²¹;

¹⁵ *Animizm*, canlı-cansız tüm varlıkların bir ruhu olduğunu savunan düşünce biçimidir. İlk insanların düşünce biçimini açıklamak amacıyla ortaya atılmış ve din olgusunun bu düşünce sisteminden türediği öne sürülmüştür (Tylor 1871, 1-39).

¹⁶ Nilsson 1906, 259.

¹⁷ Diod. 3.62.2-3.

¹⁸ Cic. nat. 3.58.

¹⁹ Diod. 3.63.1-3.

²⁰ Cic. nat. 3.58; Orph. h. 29. Nilsson, Zagreus’un Dionysos ile bir tutulmaması gerektiğini savunur (Nilsson 1906, 262).

²¹ Ayrıca bkz. Hdt. 2.42; Plut. de Is. et. Os. 28; Nonn. Dion. 4.269; Diod. 1.13.1.

üçüncüsünün Cabirus oğlu Frigyalı Sabazios²²; dördüncüsünün Jüpiter (Trakya gök tanrısı) ve Luna'nın (Bendis) oğlu Thrakialı Orfik Sabazios²³; beşincisinin ise Nisus (Zeus) ve Thyone'nin (Semele) oğlu Dionysos²⁴ olduğunu aktarır. Miken, Pylos ve Knossos'ta bulunan kil tabletlerde, Grek Pantheon'unun tanrıları klasik isimleriyle yer almakta ve tapınım görmektedirler²⁵. Tanrının Mısırlı Osiris²⁶ ve Arapların taptığı Orotalt²⁷ ile özdeşleştirilmesi en azından MÖ 5. yy'a dayanır²⁸. Herodotos, Thrakialı Satrai halkının Dionysos ile ilişkilendirilen Sabazios²⁹ için kutsal olan bir kehanet merkezine sahip olduklarından bahseder³⁰. Homerik İlahiler'de Dionysos'un doğum yeri hakkındaki söylentiler arasında Dracanum, İkarus, Naksos, Alpheus Irmağı ve Teb olsa da tanrının asıl doğum yerinin Fenike'de, Aegyptus derelerinin yakınında, çok yüksek ve zengin ormanlarla kaplı bir dağ olan Nysa'da olduğu iletilmiştir³¹. Ayrıca Hindistan, Libya, Kıbrıs, Naksos, Elis, Eleutherae ve Teos kentleri de tanrının diğer doğum yerleri arasında sayılmaktadır³². Herodotos, Melampos'un kehanet sanatına hâkim olduğu ve Mısır'dan edindiği bilgiler arasında, Dionysos'a dair öğretileri de Hellenlere aktardığını; bu öğretileri Mısır'dan almasına rağmen, bu geleneğin tamamen Mısır kaynaklı olmadığı, aksine Phoinikia'dan gelenlerin etkisi altında olduğunu savunur³³. Modern araştırmacıların çoğu Dionysos kültünün Trakya'dan veya Frigya üzerinden Yunanistan'a geldiğini savunsa da Arkaik Dönem'de zaten büyük bir coğrafyada yaygın olduğunu savunan araştırmacılar da vardır³⁴.

²² Cic. nat. 3.58.

²³ Cic. nat. 3.58.

²⁴ Cic. nat. 3.58.

²⁵ LIMC III/1 414 bkz. "Dionysos"; Eliade 1975, 167-168; Picard 1948, 94-97; Kerényi 2013, 22.

²⁶ Hdt. 2.144.

²⁷ Hdt. 3.8.

²⁸ LIMC III/1 417 bkz. "Dionysos".

²⁹ Sabazios (Thrakia-Frig) tapınımı MÖ 5. yy'dan itibaren Atina'da bilinmekle beraber batıya sızan ilk Doğulu kültürlerdendir (Eliade 1975, 367).

³⁰ Hdt. 7.111.

³¹ Hom. h. 1.1-9.

³² Hom. h. 7.25-31; Diod. 3.66.2, 4.1.6; Philostr. v. Ap. 2.9; Ov. Met. 3.623-639.

³³ Hdt. 2.49.

³⁴ Simon, MÖ 2. binde tanrıya Yunanistan'da tapılmakta olduğunu destekleyen argümanlar öne sürer (Simon 2021, 299-300); Rohde ve Wilamowitz Yunanistan'a MÖ 8.yy'dan önce gelmediğini öne sürer (Rohde 1894,

Dionysos'un Zeus ve Persephone'den doğuşu³⁵ miti Orfizm'e aittir ve olasılıkla Eleusis gizemleriyle de ilişkilidir³⁶. Sabazius olarak da adlandırılan tanrı ilk kez öküzleri boyunduruğa sokarak tohum ekmeyi öğrettiğinden dolayı boynuzlu olarak da betimlenmiş olup Bakkhos'a adananların *Bakkhoi* olması gibi *Saboi* de Sabazios'a, dolayısıyla Dionysos'a adananlar için kullanılan bir terim olmuştur³⁷.

Zeus ile Persephone'nin birleşmesiyle doğan boynuzlu bebek Zagreus ise Dionysos ile bağlantısı kurulan diğer bir tanrıdır³⁸. Meşale ışığında çılgın danslar eşliğinde gerçekleşen ayinleri dolayısıyla ortak gece yönleri ve benzer hayvan ilişkileri söz konusudur³⁹. Zagreus ile Dionysos'un aynı tanrı olduğuna dair bir mitos da şu şekildedir: Çocukken, Hera tarafından yollanan Titanlar, Zagreus'a gizlice yaklaşp önce onu eklemli bebek, *konos*, *rhombos*, Hesperides'in altın elmaları, aşık kemikleri, ayna, post, top ve topaç gibi oyuncaklarla⁴⁰ kandırırlar ve sonra tanrıyı parçalara ayırırlar⁴¹. Uzuvarlarının Titan çeliğiyle parça parça kesildiği yerde, Zagreus'un hayatının sonu Dionysos olarak yeni bir hayatın başlangıcı olur; Dionysos, aslan, at, yılan, kaplan ve boğa gibi birçok şekle bürünüp Titanlar'a saldırır⁴². Hayatı pahasına savaşa da Hera'nın da yardımıyla Titan'lar tarafından parçalarına ayrılır⁴³. Parçalanan uzuvlar

60; Wilamowitz 1931, 59); Nilsson tanrıyı "genç tanrılar" arasında sayar (Nilsson 1906, 258; Nilsson 1955, 389, 578); Otto, Dionysos'un Homeros'un zamanında Yunanistan'da uzun süredir bulunduğunu öne sürer (Otto 1965, 58); Kerényi Dionysos'u Yunan öncesi vejetasyon tanrısı kategorisinde değerlendirir (Kerényi 2013, 76).

³⁵ Sabazios'un Dionysos'un oğlu olduğu iddiası da söz konusudur (Suda bkz. "*Saboi*").

³⁶ Diod. 5.75.4; LIMC III/1 417 bkz. "Dionysos".

³⁷ Suda bkz. "*Saboi*".

³⁸ Eur. frg. 472.11-15.

³⁹ Paus. 1.40.6; LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos".

⁴⁰ Dionysos'un bu oyuncakları, *mystai*lar tarafından erginlenme ritüellerinin hatırlatıcıları; erginlenen kişileri tanımlayan semboller; özel tapınma nesneleri olarak evlerde saklanabilirken bu semboller sadece katılımı değil, aynı zamanda gizemlerde edinilen bilgiyi de hatırlatıyor olmalıdır (LIMC III/1 417 bkz. "Dionysos"; Levaniouk 2007, 171). Ayrıca Clement'in Dionysos ritüellerinde kullanılan bu nesnelerin adlarına özellikle yaptığı vurgu, Dionysos'un küçük yaşına ve Titanların vahşiliğine yeterli bir kanıtmiş gibi sunulmaktadır (Clem. Al. protr. 2.9).

⁴¹ Nonn. Dion. 6.165-169; Clem. Al. protr. 2.8; Paus. 5.19.6. Dionysos gizemlerinde Dionysos'un oyuncaklarla oynaması, ardından gelen şiddeti daha da rahatsız edici hale getirip ölümle karşılaşmanın ardından gelecek olana da işaret eder (Levaniouk 2007, 175).

⁴² Corn. 62; Ant. Lib. Met. 10.

⁴³ Nonn. Dion. 6.169-205.

kazanda kaynatılıp⁴⁴ yenirken Athena⁴⁵, Dionysos'un kalbini kaçırmayı başarır ve Titan'lara gazabını gösteren Zeus, çocuğunun parçalanmış uzuvlarını Apollon'a emanet eder; Apollon, parçalanmış Dionysos'u Parnassos'a taşır ve onu dinlenmeye bırakır⁴⁶. Başka bir varyasyonda ise Dionysos öldükten sonra Zeus öfkesinden her yeri ateşe verir; sonra kül olmuş toprağa acıyıp onu arındırmak için tüm dünyayı sular altında bırakır⁴⁷. Ardından Zeus'un emriyle Poseidon karayı tekrar oluşturur; şehirler, daha yetenekli insanlar tarafından tekrar kurulur⁴⁸.

Grek Panteonu'nun Dionysos'u hakkındaki en eski bilgileri Homeros⁴⁹ aktarmıştır. Yaygın geleneğe göre Zeus ile Thebai prensesi Semele'nin oğludur⁵⁰. Köken mitleri genelde tanrılar ve kraliyet ailesine mensup ölümlü kadınların birleşmesiyle ortaya çıkar ve bu şekilde doğup tanrı mertebesinde olan tek tanrı Dionysos'tur⁵¹. Dolayısıyla Dionysos'un doğuş mitlerinde üstünde durulmak istenen nokta genellikle ölümlü bir anneden doğan ölümsüz bir tanrı olmasıdır; bu çelişkili durum, onun karmaşık karakterini açıklayan ve Hellenlerin ilgisini çeken noktadır.

1.2. Tanrısal Nitelikleri ve Mitleri

Dionysos, diğer adlarıyla⁵² Liber⁵³ ya da Bacchus⁵⁴, şarap ve sarhoşluğun, monoton olmayan hayatın ve törensi çılgınlığın Olymposlu tanrısıdır⁵⁵. Ölümlülerin

⁴⁴ Clem. Al. protr. 2.9.

⁴⁵ Rhea veya Demeter olarak da geçer. Athena'nın '*Pallas*' adını Dionysos'un kalbinin çarpıntısından (*pallein*) aldığı söylenir (Clem. Al. protr. 2.9).

⁴⁶ Eus. p. E. 2.3.2.

⁴⁷ Nonn. Dion. 6. 169-356.

⁴⁸ Burada, tufanın Dionysos'un ölümü üzerine gerçekleştiğini fakat yıkıcı bir olay yerine toprağı iyileştirici olarak gerçekleştiği öne sürülmüştür (Nonn. Dion. 6. 371-388).

⁴⁹ Hom. Il., 6.128-140.

⁵⁰ Hes. theog. 940; Hom. h. 1.4; Pind. P. 3; Bakchyl. 19.45; Apollod. bibl. 3.26; Paus. 3.24.4; Diod. 4.2.2; Hyg. fab. 179. Diodoros, genç olan Dionysos'a yaşlı Dionysos'un yaptıklarının mirası kalınca sonraki nesillerin gerçeği bilmeden tek bir Dionysos olduğu yanılgısına kapıldıklarından bahseder (Diod. 4.4.5).

⁵¹ Eliade 1975, 436.

⁵² Diodorus Siculus, şarap yapımında üzüm çiğneme geleneği (*lenos*) sebebi ile *Lenaeus* (Diod.3.63.4); doğumu sırasındaki gök gürültüsünden (*bromos*) dolayı *Bromius* ve Hindistan seferi sonrası memleketine girerken bir zafer kutladığından dolayı *Thriambos* (Diod.4.5.2) gibi isimleri olduğunu da iletir. Nonnus, Zeus yükünü (Dionysos'u) taşırken uyluğunun ağırlığından topalladığını ve Syrakusa dilinde "*mysos*"un topallamak anlamına geldiği için bu adı aldığını ileri sürer (Nonn. Dion. 9.16-24).

⁵³ Ov. met. 4.1; Fulg. myth. 2.12 (şarabın özgürleştirici etkisi nedeniyle böyle adlandırıldığına değinmiştir); Hyg. fab.131.

neşesidir⁵⁶. Coşkun⁵⁷ ve yüksek sesli⁵⁸ tanrıdır. Çılgın kadınların esin kaynağıdır⁵⁹. Zıtlıkların tanrısıdır; ışığı ve karanlığı, yaşamı ve ölümü, düzeni ve kaosu, disiplini ve vecdi, barışı ve savaşı, yaşlıyı ve genci, sakinliği ve vahşiliği, ödülü ve cezayı, tanrısallığı ve hayvaniliği birlikte temsil eder⁶⁰.

1.2.1. Doğum ve Çocukluğu

Mitoslarda Eski Yunan Tanrısı Dionysos'un iki⁶¹ ya da üç kez⁶² doğduğu belirtilir. Semele, hamileliği sırasında Zeus'un kıskanç eşi Hera tarafından kandırılmış ve Zeus'un tüm ihtişamıyla karşısına çıkmasını istemiştir⁶³. Tanrının ihtişamına dayanamayan Semele, erken doğum yaparak alevler içinde can verir⁶⁴. Zeus⁶⁵ altı aylık bebeğini ateşten alarak baldırına dikmiş ve zamanı geldiğinde baldırındaki dikişleri gevşeterek⁶⁶ Dionysos'u doğurur⁶⁷. Zeus'un uyluğundan doğduktan sonra Hermes onu önce Silenos ve Nysa Dağı'nın⁶⁸ perilerine götürür⁶⁹. Güzel kokulu bir mağarada büyür, sık sık ilahiler söyleyerek sarmaşık ve defne ağaçlarıyla kaplı ormanlarda sürekli dolaşmaya başlar; periler de önderleri olarak onu izlerler ve uçsuz bucaksız orman onların haykırılarıyla dolar⁷⁰. Daha sonra Hermes, Dionysos'u kız kılığında yetiştirmeleri için Semele'nin kız kardeşi (teyzesi) İno ve kocası olan Aeolos'un oğlu

⁵⁴ Kendisine eşlik eden Bakkhik kadın gruplarından dolayı aldığı isimdir (Diod. 4.5.1).

⁵⁵ March 2014, 108.

⁵⁶ Hom. Il. 14. 325; Verg. Aen. I.631; Nonn. Dion. 7.352.

⁵⁷ Hes. theog. 941.

⁵⁸ Hom. h. 7.57; Orph. h. 44.

⁵⁹ Hom. h. 1.17.

⁶⁰ Hdt. 4.79; Hom. Il. 6.132; Hom. Od. 14.463-464; Athen. 2.2-3; Bierl 2018, 250-251.

⁶¹ Ov. met. 3. 316; Nonn. Dion. 1.1-10. Suda, Dionysos'un iki kez doğmasının karşılığı olarak *Dimetor* dendiğinden bahseder (Suda bkz. "*Dimetor*").

⁶² Orph. h. 29.

⁶³ Nonn. Dion. 8.286-347.

⁶⁴ Diod. 4.4.2; Nonn. Dion. 8.367-395.

⁶⁵ Apollonios Rhodios' a göre Hermes'tir (Apollon. Rhod. 4. 1137).

⁶⁶ Bu şekilde olgunlaşan tanrıya verilen çeşitli sıfatlar arasında *mérotrophés* (Strab. 15.1.7), *purigenés* (Diod. 4.5.1) ve *ianigena* (Ov. Met. 4. 11) sayılabilir.

⁶⁷ Apollod. bibl. 3.4.3; Diod. 4.2.3; Nonn. Dion. 7.7-21, 9.1-16.

⁶⁸ Dionysos Nysa Dağı'nda yetiştirildiği için adını Zeus (Dio) ve Nysa'dan almıştır (Diod. 3.64.6).

⁶⁹ Diod. 4.4.2; Apollod. bibl. 1.3.4.

⁷⁰ Diod. 4.2.3.

Boeotia Kralı Athamas’a götürür⁷¹. Tanrıça Hera, çocuk Dionysos’un yerini öğrendiğinde çifti çılgına çevirerek⁷² hem çocuklarını hem de kendilerini öldürmelerine neden olmuştur⁷³. Bu öfkesi sırasında Dionysos’u yavru bir keçiye dönüştürdüğü de anlatılır⁷⁴.

1.2.2. Doğanın, Bereketin ve Aşkın Tanrısı

Dionysos, mitlerinde deniz ve suyun oynadığı önemli rol nedeniyle su elementiyile, bitki örtüsünün tanrısı olarak meyvelerin büyümesi ve olgunlaşmasıyla ilişkilidir⁷⁵. Bu durum Yunanistan’ın çeşitli yerlerinde Dionysos’a sayısız sıfat atfedilmesine neden olmuştur⁷⁶. Dionysos asmayı keşfederek insanlığa “dertlere tek deva” olarak nitelendirilen şarabın yetiştiriciliğini öğretir⁷⁷. Dionysos tarafından insanlığa verilen üzümler hem bir neşe hem de bir keder olarak görülmüştür⁷⁸. Asmanın Olympia’da, Alpheios kıyısında keşfedildiğini anlatılsa⁷⁹ da bu bitkinin tanıtılmasıyla ilgili mitlerin baş kahramanları genellikle Amphiktyon ve İkaros gibi Attikalı kahramanlar⁸⁰ olduğundan asma ve meyvesi ile Dionysos arasındaki bu ilişkinin Attika’da daha eski ve sürekli olduğu söylenebilir⁸¹. Amyklai’da Dionysos’un, “kanat” anlamına gelen “*Psilaks*” sıfatıyla tapınım gördüğü bilinmektedir⁸². Antik kaynaklar, Dionysos bayramlarında gerçekleşen şarap mucizelerinden de bahseder. Elis’te, Dionysia şenlikleri sırasında ziyaretçilerin huzurunda üç boş kazan kapatılıp

⁷¹ Ov. fast. 6.473-506. 11. 13; Nonn. Dion. 9. 37-60.

⁷² Apollod. bibl. 3.4.3.

⁷³ Apollod. bibl. 3.4.3.

⁷⁴ Apollod. bibl. 3.4.3.

⁷⁵ LIMC III/1 415 bkz. “Dionysos”.

⁷⁶ Dionysos’un epithetleriyle ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Bierl 2018.

⁷⁷ Diod. 4.2.5, 4.3.4-5; Hyg. fab.130; Nonn. Dion. 7.352; Hom. h. 7.35-40; Eur. bacch. 278-83. Tanrıyı şarap yapımının mucidi olarak niteleyen mitler sadece Hellenistik Dönem’den itibaren söz konusudur (LIMC III/1 415 bkz. “Dionysos”).

⁷⁸ Hes. asp. 386-401.

⁷⁹ Athen.1.61.

⁸⁰ Apollod. bibl. 3.14.7.

⁸¹ LIMC III/1 415 bkz. “Dionysos”.

⁸² İnsanların ruhlarını hafifletip yükselten şaraba bir göndermedir (Paus. 3. 19. 6).

mühürlenir; daha sonra açılan kazanlar şarapla dolu olarak bulunur⁸³. Teos'ta belirli zamanlarda topraktan kendiliğinden akan, olağanüstü güzellikte kokan bir şarap çeşmesinden bahsedilir⁸⁴. Andrialılar da her iki yılda bir Dionysos bayramlarında şarabın kutsal alandan kendiliğinden aktığını iddia ederler⁸⁵.

Verimliliğin tanrısı olan Dionysos insanlığa şarap yetiştiriciliğini bahşetmenin yanı sıra coğrafyası asma yetiştiriciliğine uygun olmayan halklara *zytos*⁸⁶ içeceğinin hazırlanmasını öğretmiş; incir⁸⁷ ve elma⁸⁸ ağacı gibi insanlığa yararlı bazı meyve ağaçları ile yağ, tahıl⁸⁹ ve bal⁹⁰ üretme gücünü de vermiştir. Antik kaynaklarda çoban olarak da nitelenen Dionysos, Kore ve Demeter gizemleriyle (Eleusis gizemleri) de ilişkilidir⁹¹.

Dionysos, hayatın özünü, cinselliği, heyecanı ve esrarı temsil eden yegâne doğa tanrısıdır⁹² ve Aphrodite ile beraber aşkın temsilcisidir⁹³. Dionysos'un toprağın ve canlıların bereketiyle bağlantılı bir tanrı olarak kavranması da onun Aphrodite ile birleşmesini⁹⁴ ve Priapos⁹⁵ ile özdeşleştirilmesini açıklar⁹⁶. Priapos'un erkeklerin cinsel organından bahsetmek istenildiğinde kullanılan bir kelime olduğunu öne süren yazarlar olduğu gibi⁹⁷, soyun ölümsüzlüğünü sağlayan üreme kavramını ve dolayısıyla bunu sağlayan üreme organının ölümsüzleştirilmesi olduğunu savunanlar⁹⁸ da vardır.

⁸³ Athen. 1.61.

⁸⁴ Diod. 3.66.2.

⁸⁵ Paus. 6. 26. 2.

⁸⁶ Diod. 4.2.5; LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos". *Zytos*, arpadan yapılan bir içkidir.

⁸⁷ Clem. Al. protr. 2.13.

⁸⁸ Athen. 3.23.

⁸⁹ Apollod. Epitome 3.10.

⁹⁰ Ov. fast. 3.737.

⁹¹ Pind. P. 1.7.3-5; LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos".

⁹² March 2014, 108.

⁹³ Corn. 61; Lukian. Salt. 10; Anth. Gr.10.18; LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

⁹⁴ Paus. 9.31.2.

⁹⁵ Diod. 4.6.1; Paus. 9.31.2; Athen. 1.54. Priapos bazılarınca *Ithyphallus* ve bazılarınca da *Tychon* olarak adlandırılır (Diod. 4.6.4).

⁹⁶ LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

⁹⁷ Diod. 4.6.2.

⁹⁸ Diod. 4.6.2.

Dionysos'un Metimna'da sahip olduğu “*Phallen*”⁹⁹ epitheti, tanrının fallik yönünü ima ediyor gibi görünmekte¹⁰⁰; tanrının gizemlerindeki *liknon*¹⁰¹ ya da maenad'ların ellerindeki *phallos*'lar¹⁰² da açık bir şekilde doğurganlığı simgelemektedir¹⁰³.

1.2.3. Khthonik Yönü

Dionysos, Artemis ile avcılık ve gece doğası gibi *khthonik* ve arkaik¹⁰⁴ yönleriyle benzerdir¹⁰⁵. Kültleri, bitki egemenliği unsuruyla beraber *orgiastik* karakterler içerir¹⁰⁶. Artemis için yapılan vahşi kadın dansları da maenad'ların çılgınlıklarıyla belli bir benzerlik gösterir¹⁰⁷. Demirci sınıfının koruyucusu olarak da Hephaistos ile ortak *khthonik* alanı paylaşıp da¹⁰⁸ tanrının *khthonik* yönü, Hades ile yan yana gelmesiyle vurgulanmakta¹⁰⁹; Hades ile Dionysos'un aynı tanrı olduğu görüşü de Herakleitos¹¹⁰ tarafından öne sürülmektedir. Mitolojik anlatılarında çeşitli şekillerde ölüp doğduğuna inanılan Dionysos'un ölümle ve yer altı dünyasıyla oldukça güçlü bir bağlantısı vardır¹¹¹. Dionysos'un, annesi Semele'yi kurtarmak için yeraltı dünyasına yaptığı yolculuk bu bağlantının göstergesidir¹¹². Bunun yanı sıra tohumların ve bitkilerin büyümesinin ölümlerden gelen bir hediye olduğu inanışıyla Dionysos, şenliklerde hem ölümü hem de bereketi simgelemektedir¹¹³. Ayrıca tanrı *Melanaigis*¹¹⁴ sıfatıyla da “ölülerle iş birliği yapan karanlık Dionysos” olarak anılırdı¹¹⁵.

⁹⁹ Paus. 10.19.3.

¹⁰⁰ Bierl 2018, 285.

¹⁰¹ *Liknon*, ortasında dik bir phallos duran, meyvelerle dolu bir sepettir. Hellenistik Dönem'le Dionysos mysteriolarında görülmeye başlanırken Roma Dönemi'yle beraber mysteriolarla karakteristik bir hal alır (Nilsson 1957, 21, 31).

¹⁰² Phallos; Demeter, Hermes, Priapos ve Dionysos gibi birçok tanrının kültüyle bağlantılıdır (Nilsson 1906, 261).

¹⁰³ Nilsson 1906, 261.

¹⁰⁴ Arkaik kelimesi, TDK'ye göre “eskicil” olarak tanımlanmaktadır.

¹⁰⁵ LIMC III/1 416 bkz. “Dionysos”; Kerényi 2013, 157, 178.

¹⁰⁶ Paus. 3.10.7; LIMC III/1 416 bkz. “Dionysos”; Nilsson 1906, 259. *Orgiastik*, özellikle Dionysos kültüründe kendinden geçme eylemine verilen isimdir (Kadıoğlu 2021, 433 bkz. “*Orgiastik*”).

¹⁰⁷ Nilsson 1906, 259.

¹⁰⁸ LIMC III/1 414 bkz. “Dionysos”.

¹⁰⁹ LIMC III/1 416 bkz. “Dionysos”.

¹¹⁰ Herakleitos frag. 15.

¹¹¹ Kerényi 2013, 119, 175, 177, 184, 200.

¹¹² Hes. theog. 940; Paus. 2. 31. 2; Diod. 4.25.4; Hyg. astr. 2.5; Clem. Al. protr. 2.31.

¹¹³ Eliade 1975, 441.

Dionysos, *eskatolojik*¹¹⁶ tanrılar arasında sayılır ve müritleri, Eleusis gizemlerine katılan kişilerle aynı *eskatolojik* umutlara sahiptir¹¹⁷. Çeşitli coğrafyalarda¹¹⁸ Dionysos'un erginlenenlerinin mezarlarında bulunan *orfik* ve *bakkhik* altın tabletler, tanrının *eskatolojik* yönünü ortaya çıkaran; müritlerin *eskatolojik* ve ruhani umutlarını MÖ 4. yy'a kadar doğrular nitelikte olan bir eser grubudur¹¹⁹. Pelinna'daki tabletlerde, Dionysos'tan, ölümden sonra daha iyi bir varoluşa erişmek için yardım eden tanrı olarak bahsedilir; tabletlerin kendileri sarmaşık yaprağı şeklindedir ve ölen kadının mezarında bir maenad figürünü vardır¹²⁰.

1.2.4. Thiasosu

Kendinden geçmiş bir alay (maenad'lar¹²¹, satyros'lar¹²², Silenos¹²³, kentauros'lar¹²⁴ ve bazen de Nymphe'ler¹²⁵, Nike¹²⁶, Kharit'ler¹²⁷, Horai¹²⁸, Eros¹²⁹ ve Mousa'lar¹³⁰) tanrıya sürekli eşlik eder¹³¹. Bu alay tanrının ayinlerini şarap, dans ve müzik eşliğinde kutlar ve bazen trans halinde hayvanları parçalayıp (*sparagmos*) onları çiğ çiğ yerler (*omofagia*)¹³². MÖ 6. yy'dan itibaren Satyros ve Silenos'lar, Dionysos

¹¹⁴ Paus. 2.35.1; Suda bkz. “*Melanaigis*”.

¹¹⁵ Suda bkz. “*Melan*”.

¹¹⁶ TDK'ye göre “eskatologya” kelimesinin tanımı “İnsanın ve dünyanın sonunu, öbür dünyayı anlatmaya çalışan tanrı bilimi kolu” şeklindedir.

¹¹⁷ Graf – Johnston 2007, 121. Eleusis ve Dionysos ritüellerinin erginlenenleri kutsanmış bir öbür dünya, Samothrake tanrılarının erginlenenleri denizde güvenlik ve Korybantlarınkiler ise depresyondan kurtulma beklentisindedirler (Graf – Johnston 2007, 140).

¹¹⁸ Sicilya, İtalya, Yunanistan ve adaları, Makedonya ve Manisa (Manisa Müzesinden, menşei belirsiz) gibi bölgeler (Graf – Johnston 2007, 4-49).

¹¹⁹ Graf – Johnston 2007, 50.

¹²⁰ Graf – Johnston 2007, 140.

¹²¹ Dionysos'un maiyetinin bir parçası olan Maenadlar daha sonra *Bacchai*, *Bassarai* veya *Bassarides*, *Thyiai* veya *Thyiades* olarak da adlandırılmışlardır (Apollon. Rhod. 1.609; Plut. de mul. vir. 13; Serv. Aen. 4.302; Athen. 5.28.).

¹²² Athen. 5.27.

¹²³ Athen. 5.27.

¹²⁴ Diod. 4.12.3-4.

¹²⁵ Hom. h. 26.3-7.

¹²⁶ Athen. 5.27.

¹²⁷ Page PMG frg. 871; LIMC III/1 465 bkz. “Dionysos”.

¹²⁸ Kharit'ler ve Horai (mevsimler) genellikle Aphrodite ile de ilişkilendirilir (LIMC III/1 416 bkz. “Dionysos”).

¹²⁹ Page PMG frg. 357.

¹³⁰ Plat. nom. 653d, 665a, 672d; LIMC III/1 416 bkz. “Dionysos”.

¹³¹ Ov. met. 4.1.

¹³² Clem. Al. protr. 2.2

thiasos'unun daimî üyesiye¹³³ daha sonra onlara Kentauros'lar da eklenmiştir¹³⁴. Ayrıca Klasik Dönem'de Silenos, tanrının eğitmeni olarak yer alırken¹³⁵ Dionysos "Pan" ile de ilişkilendirilir¹³⁶. Daha sonraki bir gelenekte Silenos rolü, Dionysos'un maiyetindeki Silenler ve Pan gibi karakterlerle de ilişkilendirilmiş olan Hermes tarafından oynanır¹³⁷.

Kybele ya da Rhea olarak adlandırılan Ana Tanrıça ve Attis kültleri ile ilişkili olan Korybant'lar da Dionysos'un maiyetinde değerlendirilmektedir¹³⁸. Ana tanrıça kültürünün *orgiastik* karakteri nedeniyle, kültle özdeşleşmiş aslanlar ve *tympanon*'lar da klasik zamanlardan itibaren Dionysosçu alanın bir parçası haline gelmiş ve özellikle Korybant'lar, en azından MÖ 5. yy. Atina'sında, psişik bozuklukları iyileştirmeye yönelik tıbbi-büyüsel ritüellerde uzman kabul edilmişlerdir¹³⁹. Ayrıca, daha sonraki bir geleneğe göre, Dionysos'un kendisi de Ana Tanrıça'nın ellerinde Hera tarafından kendisine uygulanan delilikten arındırılır¹⁴⁰. Mitlere göre Dionysos, asmayı keşfettikten sonra Hera'nın verdiği çılgınlıkla Frigya'daki Kybela'ya gelir ve orada, Rhea tarafından arındırılıp erginlenme ayinlerini öğrenir¹⁴¹.

1.2.5. Hindistan Seferi ve Hellenistik Dönem

Dionysos, *Thiasos*'una önderlik ederek ayinlerini yaymak için¹⁴² Asya'nın en uzak köşelerindeki Hindistan'a kadar süren bir sefer başlatır¹⁴³. Dionysos'un

¹³³ Apollod. bibl. 3.5.1.

¹³⁴ Diod. 4.12.3-4; LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos".

¹³⁵ Eur. Cycl. 1-17.

¹³⁶ Hom. h. 19.45-46.

¹³⁷ Apollod. bibl. 3.4.3.

¹³⁸ Clem. Al. Protr. 2.10; LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos".

¹³⁹ Aristoph. Vespae 119; LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos"; Graf – Johnston 2007, 148.

¹⁴⁰ Bu hikâye muhtemelen Dionysos'un, Mısırlı Osiris ve Fenike şarap tanrısı arasındaki bağlantıyı açıklamak için icat edilmiştir (Apollod. bibl. 3.5.1).

¹⁴¹ Bu hikâye olasılıkla Yunanistan'daki Dionysos kültü ile Anadolu'daki Frig tanrıları Kybele ve Sabazios'unkiler arasındaki bağlantıyı açıklamak için icat edilmiştir (Apollod. bibl. 3.5.1).

¹⁴² Başka kaynaklarda, Dionysos'un dünyayı dolaşmaya başlamasının nedeni olarak şarabı insanlara yaymak istemesi olarak da geçer (Diod.3.63.3).

¹⁴³ Nonn. Dion. 12. 394 – 13; Ov. fast. 3.465; Ov. met.4.1; Sen. Oed. 110-112; Strab. 11. 5. 5; Paus. 10. 29. 4; Philostr. v. Ap. 3. 13; Hyg. fab. 131-191; Val. Fl. 3.53, 5.73, 6.129. Üçüncü yılda Boeotia'ya dönerken yanında hatırı sayılır miktarda ganimet getirirken (Ov. fast.3.467-470) zaferini bir Hint fili üzerinde oturarak kutlar

Hindistan'da kazandığı zaferin, İskender'in doğu fetihlerinin yüceltilmesiyle bağlantılı olduğu görülebilir¹⁴⁴. Bu zaferden sonra, dünyanın fatihi olan Dionysos¹⁴⁵ figürü, Hellenistik yöneticilerin resmi imajına dayanarak genelleşir ve daha MÖ 5. yy'da, kültürünü özellikle Doğu'ya yayan bir Dionysos fikri Grek dünyası için tanıdık bir olgu haline gelir¹⁴⁶. Bu noktada dikkat çekici kısım, bereket simgesi olarak başlayıp sonrasında vahşi ve *orgiastik* bir külte sahip olan Dionysos'un Hellenistik Dönem'le birlikte daha farklı bir boyuta evrilmesidir. İskender öncülüğünde başlayan dönemle, siyasi ve kültürel anlamda değişimler baş gösterir¹⁴⁷. Hellenistik Krallar, Euergetes olarak kentlerin siyasi ve kültürel alanlarına müdahale ederek bu iyiliklerine karşılık anıtlar ve kültürlerle ödüllendirilmişlerdir¹⁴⁸. İnsanların tehlikelerden uzak ve sakin, yaşamın keyfini çıkarmaya başladıkları bu dönemde gizem ve sağlık kültürleri yaygınlaşır, filozoflar ön plana çıkar, tiyatrolar popülerleşir, en küçük yaşam alanından en büyüğüne kadar şatafatlı bir dekorasyon anlayışı yerini alır; bireyin kendini düşündüğü ve bireysel meşguliyetlerin arttığı bir dönem başlar¹⁴⁹. Dolayısıyla Dionysos, erginlenme ritüellerinin yanı sıra, özellikle Aphrodite ile birlikte bireysel ve kamusal şatafatın bir temsili olmakla beraber dramatik *agon* biçimlerine de sahiptir¹⁵⁰.

(Diod. 4.3.1). Sicilyalı Diodoros, Hindistan'daki seferin anısına, her iki yılda bir Dionysos'a kurbanlar sunulduğunu ve bu şekilde tanrının kendisini insanlara gösterdiğini iletir (Diod. 4.3.1).

¹⁴⁴ Nonn. Dion. 13-40; Diod. 2.38.3-6.

¹⁴⁵ Diod. 1.18.6.

¹⁴⁶ Eur. Bacchae 13-22. Ayrıca Demetrios Poliorketes (Diod. 20.92.4; Plut. Demetr. 2.3), ve M. Antonius (Plut. Ant. 24.3) ile İskender'in ardıllarının yaptığı gibi Dionysos'un özümsemesini ve taklit edilmesini de destekler (LIMC III/1 418 bkz. "Dionysos").

¹⁴⁷ Zanker 1998, 14-15.

¹⁴⁸ Mithridates IV. Eupator ve IV. Ptolemaios gibi bazı krallar, "Dionysos" ya da "Yeni Dionysos" adını üstlenmişler; Caligula'dan sonraki bazı Roma İmparatorları da – özellikle de Grek ve Orientalizan kültürlerle en çok ilgilenenler – aynı uygulamayı sürdürmüşlerdir (Athen. 4.29; LIMC III/1 418 bkz. "Dionysos"). Bu ideolojiyi en çok benimseyenler ve Dionysosvari denilebilecek yaşam tarzına göre yaşayan ve kendilerini de o şekilde sahneleyenler Ptolemaios Hanedanlığı olmuştur (Zanker 1998, 15). Örneğin Teos'ta, III. Ptolemaios ve eşi, Dionysos Tapınağı'nda bulunan bir yazıttan anlaşıldığı kadarıyla kente verdikleri imtiyazlar nedeniyle hükümdar kültürüne sahip olmuştur (Adak 2021a, 95). Öte yandan yine Teos Dionysos Tapınağı'nda III. Antiokhos ve eşi (Adak 2021a, 96; Adak 2021b, 117), Tiberius ve annesi Livia (Adak 2021a, 102; Adak 2021b, 117) ve Hadrianus (Adak 2021b, 117) gibi imparatorların tapınımı bilinmektedir. Erythrai'da Dionysos, Antoninus Pius ve oğulları için bir kutsal oda adanmıştır (IvErythrai und Klazomenai I, 132; IGR 4. 1533).

¹⁴⁹ Zanker 1998, 15.

¹⁵⁰ LIMC III/1 414 bkz. "Dionysos".

1.2.6. Tiyatral ve Sanatsal Yönü

Antik Çağ mimarisindeki en karakteristik yapılardan olan tiyatro, Dionysos'un alanına aittir¹⁵¹. Günlük yaşamdaki dini ritüel, MÖ 5. yy'da sorunlu bir hale gelmeye başlar; özellikle kurban sunma eylemindeki topluluk oluşturma işlevi sorgulanırken tiyatronun yavaş yavaş bu ritüel eylemlerin yerini alması dolayısıyla tanrının sembolik karakterinin dini yönü ve deneyimi yeni bir şekil almaya başlar¹⁵². MÖ. 4. yy'dan itibaren de Grek dünyasının her yerinde Dionysos'un himayesi altında sanatçı loncaları kurularak¹⁵³ üyeleri vergilerden muaf tutulmuştur¹⁵⁴.

Kültürlerin zaman içinde kaynaşmasıyla din anlayışlarında ortaya çıkan etkileşim ve değişimlerin yanı sıra Antik Dönem insanları kendi inanç sistemlerindeki tanrıları ve niteliklerini bilinçli olarak karıştırmaya başlamış ve belirsiz bir *pantheizm* oluşmaya başlamıştır¹⁵⁵. Tanrıların sahip olduğu güçlerin bazen paylaşıldığı, başka tanrılarca da kullanıldığı görülmektedir¹⁵⁶. Tanrının müzikle ve zaman zaman *thiasosu*'nda yer aldığı belirtilen *Mousa*'lar ile olan ilişkisi dolayısıyla Apollon ile ilişkilendirildiği görülebilir¹⁵⁷. Delphi'deki Apollon Tapınağı'n *adyton*'unda bulunan kutsal nesnelerin arasında Dionysos'un ölümlü kalıntılarının gömülü olduğu varsayılan mezar da yer alır¹⁵⁸. Bu varsayım, Dionysos'un tıpkı Osiris gibi, Titan'lar tarafından öldürülmesi ve Hades'e gönderilmesiyle bağlantılıdır¹⁵⁹. Tanrı burada, Apollon'un yanında onurlandırılmıştır¹⁶⁰. Dionysos gibi Yunan kökenli olmayan tanrı Apollon'un bir mitinde, Zeus tarafından Delphi'ye yerleşip Hellen halkına yasaları getirmesi hakkında verilen karara karşın Apollon Hyperborea'lıların ülkesine gitmiş ve bir yıl

¹⁵¹ Kerényi 2013, 20.

¹⁵² Krummen 1998, 325.

¹⁵³ IG XII 4.1.252.

¹⁵⁴ Diod. 4.5.4.

¹⁵⁵ Thompson 1966, 11.

¹⁵⁶ Plut. De E 9. Hades örneği için bkz. LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos".

¹⁵⁷ LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos".

¹⁵⁸ Io. Mal. chron.2.45; Bötticher 1858, 5; Middleton 1888, 282.

¹⁵⁹ Paus. 20.24.4-5; Philoch. DFHG frg 22. Johnston, bu geleneğin en azından MÖ 4.yy sonlarında olması gerektiğinden bahseder (Graf – Johnston 2007, 90).

¹⁶⁰ Plut. De E 9.

boyunca orada kalmış; Dephoi halkının onu dans ve şarkılar eşliğinde çağırması üzerine Dephoi'ye geri dönmüştür¹⁶¹. Bu olaydan sonra kışın üç ay boyunca Hyperborea halkının yanında kalan Apollon'un yerinde Delphoi'deki kehanet efendisi Dionysos olmuştur¹⁶². Bu mitin bir yansıması olarak Delphoi'da, Thebai'de ve Klaros'ta Apollon'un Dionysos ile birlikte tapınım gördüğü bilinmektedir¹⁶³. Dionysos ve Apollon arasındaki ilişki bazı durumlarda ikisi arasında bir özdeşleşmeye yol açar¹⁶⁴. Örneğin Homeros, Dionysos'u, Apollon'un epitheti olan defneyle de ilişkilendirirken¹⁶⁵ Aiskhylos da Apollon'u nitelerken sarmaşık bitkisini ve "*Bakkheus*" epithetini kullanır¹⁶⁶. Bunlarla beraber Phokis'teki Amphikleia halkı Dionysos'un rüyalar aracılığıyla hastalıkları iyileştirdiğinden ve bir rahip aracılığıyla, tıpkı Apollon gibi, kehanetlerde bulunduğu bahsederler¹⁶⁷. Şarabın iyileştirici gücü olduğu ve dolayısıyla "hekim" olarak nitelenen Dionysos'a Delphi rahibeleri tarafından "sağlık veren" olarak hitap edildiği Athenaeus tarafından aktarılmıştır¹⁶⁸. Sonuç olarak Dionysos ve Apollon'un tüm zıtlıklarına karşın birbirini tamamladıkları, birbirleri yerine geçtikleri ve sıklıkla beraber anıldıkları görülmekte; "Dionysosçu sarhoşluk" ve "Apolloncu düşünce"nin aynı şekilde hakikati ortaya koyduğu öne sürülmektedir¹⁶⁹.

1.2.7. Mücadeleleri

Eğlence, coşku, verimlilik ve dönüşümün tanrısı olarak görülen Dionysos'un şiddetin ve kaosu da temsilcisi olduğunu gösteren mitler tanrının karakterini, kökenini ve kültlerini anlama yolunda önemli fikirler vermektedir. Arkaik Dönem'e ait mitoslar,

¹⁶¹ Him. 48.10.

¹⁶² Plut. De E 9.

¹⁶³ Rohde 1925, 282-303; Eliade 1975, 332 ; Kerényi 2013, 200-220; Pişkin-Ayvazoglu 2015, 205.

¹⁶⁴ LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos"; Kerényi 2013 200-220.

¹⁶⁵ Hom. h. 26.9.

¹⁶⁶ Aischyl. frg. 341.

¹⁶⁷ Paus. 10. 33. 11.

¹⁶⁸ Athen. 2.2. Ayrıca Tekirdağ'daki Heraion Teikhos kazılarında, Kült ve Tedavi Merkezi bölgesinde bir Dionysos/Sabazios Tapınağı'na ilişkin bulgular ortaya çıkarılmış; tapınakta sağlıkla ilgili aktivitelerin gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Atik 2022, 370-373).

¹⁶⁹ Athen. 2.38; LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos".

özellikle *orgiastik* unsurlara sahip Dionysos kültünün yayılmasıyla ilgili zorlukları gözler önüne sererek genellikle birbirlerine çok benzeyen bu hikayelerle Dionysos ve takipçilerini düşmanlıklara ve mücadelelere dahil etmiştir¹⁷⁰.

Mücadelelerden ilki Lykurgos'la ilgili olandır. Thrak kralı Lykurgos, ülkesinden geçmekte olan Dionysos ve arkadaşlarına saldırır ve onları denize sürer¹⁷¹. Ceza olarak, tanrı ona delilik vererek karısını ve oğlunu¹⁷² öldürmesine neden olur. Toprak çorak kaldığı için tanrı, Lykurgos'un öldürülmesi halinde meyve vereceğini kehanetlerle ilan eder ve bunu duyan halk onu Pangaeum Dağı'na götürüp öldürür¹⁷³. Mitin başka bir varyasyonunda Dionysos'un sütinelerini kovmaya çalışan ve bu esnada da Dionysos'un denize kaçmasına, diğer bir deyişle Thetis'e sığınmasına sebep olan¹⁷⁴ Trakyalı Lykurgos bu hareketiyle tanrıları öfkeliendirir ve Zeus tarafından kör edilir¹⁷⁵. Mit anlatımında Dionysos'un olaylar yaşanırken korkup Thetis'e sığınmasının, bir erginlenme töreninin sembolizmi olduğu düşünülmektedir¹⁷⁶. Thebai Kralı Pentheus'la ilgili de benzer bir mit söz konusudur. Yolculuğu sırasında Teb'e gelen Dionysos, Kithaeron'da¹⁷⁷ Bakkhik ritüellerini gerçekleştirirken, bir ağaca tırmanarak oradan kadınları izleyen Teb Kralı Pentheus, gördüğü vahşi ritüeli durdurmak ister; Dionysos'un tanrısallığını kabul etmeyi reddeder ve onu yakalamaya çalışır¹⁷⁸. Tanrının misilleme yaparak Bakkhik çılgınlığa sürüklediği kralın kızları da canavar sandıkları babalarını uzuvlarından parçalara ayırırlar¹⁷⁹. Bu korkunç olaydan sonra *Bakkhanalia* ritüelleri kutlanmaya başlanır¹⁸⁰. Pausanias, Korinth Agora'sındaki *Lysios*¹⁸¹ (serbest

¹⁷⁰ LIMC III/1 418 bkz. "Dionysos".

¹⁷¹ Diod. 5.50.4-5; Apollod. Lib. 3.5.1.

¹⁷² Ov. fast. 3.720-722.

¹⁷³ Apollod. bibl. 3.5.1; Ov. met. 4.1.

¹⁷⁴ Hom. Il. 6.130-137.

¹⁷⁵ Hom. Il. 6.139-140.

¹⁷⁶ Eliade 1975, 437.

¹⁷⁷ Kithairon, Dionysos'un en ünlü *Orgia*'sının bulunduğu yerdir (Simon 2021, 319).

¹⁷⁸ Apollod. bibl. 3.5.2

¹⁷⁹ Veya annesi tarafından (Apollod. bibl. 3.5.2).

¹⁸⁰ Ov. met. 3.708; Apollod. bibl. 3.5.2.

¹⁸¹ Grafın önerileri, Dionysos Lysios'un, *mysteria*'ların yeraltı dünyasındaki cezalardan kurtulmasını sağlayan bir kurtarıcı tanrı niteliğine büründüğünü göstermektedir (Graf 1993b, 243-245).

bırakan) ve *Bakkheios* olarak adlandırılan iki Dionysos heykelinin bu hikayeye ilgili olduğundan bahseder¹⁸². Pausanias, Pythia rahibesinin bir kehanetle, Korinthoslulara, Pentheus'un Kithaeron'da gizlice ritüelleri izlediği ağacı bulmalarını ve ona tanrıyla aynı şekilde tapınmalarını emrettiğini; bu nedenle o ağaçtan Dionysos'un heykelinin yapıldığını bildirir¹⁸³.

Dionysos'un tanrısallığını kabul etmeyenleri delirttiği mitler oldukça yaygındır¹⁸⁴. Sikyonlu Proitides mitinde¹⁸⁵, Orkhomenos'un Minyades efsanesinde¹⁸⁶; Perseus'un Dionysos'a ve maenad'lara yaptığı zulümde¹⁸⁷ ve son olarak Eleutheriades'in Attika destanında¹⁸⁸ görülmektedir. Tanrının Tyrenli korsanlar tarafından yakalanıp korsanların yunusa dönüştürülmesiyle sonuçlanan mit¹⁸⁹ de Dionysos'un mücadelelerinin aynı noktasına dayanır ve bu başarısından dolayı "Tyrrenoletes" lakabını alır¹⁹⁰. Dionysos rahipliği görevini kötüye kullanan Makareus ve ailesinin Dionysos tarafından çarpıtıldığı ceza¹⁹¹ ise tanrının gazabının sadece tanrısallığını kabul etmeyenlere karşı olmadığını göstermektedir. Dionysos'un Hellenler için yabancı bir tanrı olduğunun altını çizen bu mitlerin, tanrının tapınımının yaygınlaşmaya başlaması sonucunda gördüğü muhalefet ve baskının bir sembolizmi olduğu düşünülmektedir¹⁹².

¹⁸² Paus. 2.7.5-6

¹⁸³ Paus. 2.2.6-7.

¹⁸⁴ LIMC III/1 418 bkz. "Dionysos".

¹⁸⁵ Hes. frg. 131.

¹⁸⁶ Ail. var. 3.42.

¹⁸⁷ Paus. 2.20.4.

¹⁸⁸ Suda bkz. "Melanaigida Dionysos".

¹⁸⁹ Hom. h. 7.13-57; Ov. fast. 3.723-725.

¹⁹⁰ Anth. Gr. 9.524.20.

¹⁹¹ Ail. var. 13.2.

¹⁹² Graf 1993a, 17; Eliade 1975, 437.

1.3. İkonografisi ve Atribütleri

1.3.1. Antropomorfik İkonografileri

Antik Dönem boyunca en çok tasvir edilen tanrının Dionysos olduğu söylenebilir¹⁹³. Arkaik Dönem’de *Bassara*¹⁹⁴ olarak adlandırılan ve olasılıkla “*bassareus*” epitheti ile ilişkili olan uzun *khiton*¹⁹⁵, tanrının karakteristik giysisidir¹⁹⁶. Dionysos’un giysileri genellikle geniş, çok renkli¹⁹⁷ ve muhtemelen işlemeli olmakla beraber bazen de çiçekli bir kemere sahiptir¹⁹⁸. Olasılıkla *Bassara*’ya benzer bir giysi olan *krokotos* da ilk kez Sappho aracılığıyla¹⁹⁹ bilinmekle birlikte *khiton* üzerine giyilen çok ince ve safran renkli bir tür kıyafettir²⁰⁰. Uzun ve zengin kıyafet katlarına sahip bu kıyafet özellikle kadınlar tarafından, kendisi de *krokotos* giyen Dionysos için²⁰¹ gerçekleştirilen *symposion*’larda giyilirdi²⁰². Ancak Dionysos’un giysileri arasında en dikkat çekici ve önemli olanı hem *menadizm* hem de Dionysos ayinlerinindeki *omofogia* ile bağlantısından dolayı tanrı ve takipçileri tarafından giyilen²⁰³, geyik yavrusu, oğlak ya da leopar derisinden yapılmış²⁰⁴ bir giysi olan *nebris*’tir. Ayrıca Dionysos hem *kothornos* hem de *embas* gibi çeşitli tiplerdeki çizimleri giyebilmekle birlikte²⁰⁵ her iki terim de farklı zamanlarda tragedya aktörlerinin tipik ayakkabılarını belirtmek için kullanılmıştır²⁰⁶.

Yunan sanatındaki birçok tasvirde Dionysos, vahşi alayı ile çevrili olmasına karşın sakin bir şekilde gösterilir ve bu durum tanrının bu duyguya teslim olmadan

¹⁹³ March 2014, 30.

¹⁹⁴ Aischyl. frg. 29.

¹⁹⁵ Paus. 5.19.6; LIMC III/1 414 bkz. “Dionysos”.

¹⁹⁶ LIMC III/1 414 bkz. “Dionysos”.

¹⁹⁷ Diod. 4.4.4.

¹⁹⁸ Pollux 4.117; LIMC III/1 414 bkz. “Dionysos”.

¹⁹⁹ Sappho 5.92.7.

²⁰⁰ LIMC III/1 415 bkz. “Dionysos”.

²⁰¹ Athen. 5.28; Aristoph. Ran. 45-46.

²⁰² Benda-Weber 2014, 134.

²⁰³ Eur. Bacchae. 136-137.

²⁰⁴ Philostr. im. 1.15; Nonn. Dion. 7.319-344, 9.111-131; Aristoph. Ran. 1211; Smith 1890, bkz. “*nebris*”.

²⁰⁵ Aristoph. Ran. 47.

²⁰⁶ LIMC III/1 415 bkz. “Dionysos”. Vazo resimlerinde ve Atina’da yer alan Dionysos Tiyatrosu’ndaki tasvirlerde *kothornos* betimleri görülebilir (Kerényi 2013, 102).

maiyetini vecde getirmesini simgelemektedir²⁰⁷. Dionysos'un *antropomorfik* temsillerinde görünüşünün çeşitliliği, tanrının değişmez bir özelliğidir²⁰⁸. Tanrı genç ya da yaşlı²⁰⁹; sakallı ya da sakalsız²¹⁰; kadınsı ya da erkeksi²¹¹ görünümlü olabileceği gibi saçları geleneksel olarak gür ve kıvrıkcık²¹², bazen koyu olsa da daha çok sarı²¹³ olarak tasvir edilir²¹⁴. Dionysos'un saç süslerinin tipik bir örneği, MÖ 5. yüzyıl gibi erken bir tarihte kendisine "*Mitrephorus*" lakabını kazandıran doğu kökenli *mitra*'dır²¹⁵ ve Diodoros, her insanın çok fazla şarap içmekten kaynaklanan baş ağrılarını önlemek için başlarına bağladıkları *mitra*'nın sonraki zamanlarda kralların taşıdığı diademin kökeni olduğundan bahseder²¹⁶. Ayrıca tanrının ve aynı zamanda müritlerinin başını çevreleyen, salkım ve sarmaşıklardan oluşan bitki taçları²¹⁷ da oldukça karakteristiktir²¹⁸.

1.3.2. Zoomorfik İkonografileri

Dionysos'un *antropomorfik* görünümü antik kaynaklar tarafından onaylanmış olsa da Dionysos'un görünümüne büründüğü hayvanlar tanrının maiyetinin ve kültürünün bir parçasıdır; boynuzlu²¹⁹ olarak tasvir edilerek boğa²²⁰ ile özdeşleştirilmesi tanrının Geç Antik Dönem'e kadar görülebilen özelliklerinden biridir²²¹. Boğa dışında oğlak²²²; Ammon'un oğlu olarak tasavvur edilmesiyle bağlantılı olarak koç²²³; Homeros'tan

²⁰⁷ Simon 2021, 314.

²⁰⁸ LIMC III/1 414 bkz. "Dionysos".

²⁰⁹ Macr. Sat. 1. 18. 9; Hom. h. 7.1-4; 209; Callistratus 8; Diodorus Siculus, iki Dionysos olduğu için iki biçimi olduğu düşünüldüğünü; eski olanın uzun sakalı olduğunu, genç olanın ise genç ve kadınsı olduğunu iletir (Diod. 4.5.2).

²¹⁰ Lukian. Bacch. 2; Diod. 3.63.3; Paus. 5.19.6.

²¹¹ Eur. Bacchae 353; Ael. Ar. Orat. 115.

²¹² Eur. Bacchae 455-456, 493-494.

²¹³ Hom. h. 7.1-4; Hes. Theog. 947; Anth. Gr. 9, 524, 15; Eur. Bacchae 235.

²¹⁴ LIMC III/1 414 bkz. "Dionysos".

²¹⁵ Diod. 4.4.4.

²¹⁶ Diod. 4.4.4.

²¹⁷ Orph. h. 29; Callistratus, 8; Val. Fl. 5.73; Philostr. im. 1.15.

²¹⁸ Lukian. Bacch. 2; Anth. Gr. 9, 524, 3.

²¹⁹ Orph. h. 29; Diod. 4.4.2; Sen. Phaedra 435; Val. Fl. 2.161, 5.73; Philostr. im. 1.15; Nonn. Dion. 9.1-16

²²⁰ LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos". "*Taurophagon*" sıfatı da buradan gelir (Suda bkz. "*Taurophagon*").

²²¹ Ant. Lib. Met. 10; Athen. 2.7; Tzetz. Lykophr. 209.

²²² Apollod. bibl. 3.4.3.

²²³ Diod. 3.73.2.

Nonnus'a kadar geniş çapta belgelenmiş olan ve oldukça eski bir geleneğe dayandığı kanıtlanan aslan²²⁴; *orgiastik* kültüyle özdeşleşip Sabazios kültüyle de ilişkide olan yılan²²⁵; "avcı" doğasıyla bağlantılı olarak da panter, yaban domuzu ve ayı ile de temsil edilir²²⁶. Antik kaynakların aktardıklarına göre Typhon Olympos'a saldırmaya geldiğinde Dionysos keçi kılığına girmiştir²²⁷. *Sparagmos* ve *omofogia* ile ilişkilendirilen keçi, Dionysos'un "*Melanaigis*"²²⁸ (siyah keçi derisinden, kara *Aegis*) ve "*Aigobolos*"²²⁹ (keçi katili) sıfatlarıyla ilişkidir ve Dionysos'a yaygın olarak kurban edilen bir hayvandır²³⁰. "*Bouphonos*" (öküz katili²³¹) olarak Dionysos, kurban töreninin gerçekleştirildiği balta olan "*peleksus*" ile silahlandırılır²³². Hellenistik Dönem'le birlikte tanrının fil ile ilişkilendirildiği görülür²³³.

1.3.3. Atribütleri / Belirteçleri

Dionysos'un bilinen en eski belirteci/atribütü kendi alayı / *thiasos*'u tarafından da taşınan çam²³⁴, köknar²³⁵ veya başka bir bitkinin, özellikle de asma²³⁶ veya sarmaşığın²³⁷ dalı veya filizidir²³⁸. Daha sonrasında, genellikle rezene saplı²³⁹ ve çam kozalağı uçlu, çeşitli uzunluk ve şekillerde olabilen ve *orgiastik* danslarda sıklıkla kullanılan asalar olan *thyrsos*²⁴⁰ ile *narteks*'ler²⁴¹ ikonik hale gelir²⁴². Antik kaynaklarda

²²⁴ Hom. h. 7.44; Dion. 40.44-45.

²²⁵ Eur. Bacchae 1017-1018; Nonn. Dion. 40.45-46.

²²⁶ Nonn. Dion. 40.40-54; Eur. Bacchae 1189. 1192; LIMC III/1 414 bkz. "Dionysos".

²²⁷ Ant. Lib. Met. 28; Ov. met. 5.315-314.

²²⁸ Paus. 2.35.1; Suda bkz. "*Melanaigis*".

²²⁹ Paus. 9.8.1-2.

²³⁰ LIMC III/1 415-416 bkz. "Dionysos".

²³¹ Brown 1878, 163.

²³² LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

²³³ Diod. 3.65.7; LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos". Fil ile olan ilişkisi için bkz. Nonn. Dion. 12. 394 – 13; Ov. fast. 3.465; Ov. met.4.1; Sen. Oed. 110-112; Strab. 11. 5. 5; Paus. 10. 29. 4; Philostr. v. Ap. 3. 13; Hyg. fab. 131-191; Val. Fl. 3.53, 5.73, 6.129.

²³⁴ Suda bkz. "*Bakchos*"; LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

²³⁵ Eur. Bacchae 109-110.

²³⁶ Orph. h. 45-47; Sen. Oed. 405; Verg. ecl. 5.61.

²³⁷ Nonn. Dion. 7.319-344. Ovidius, sarmaşığın kutsallığının sebebi olarak Dionysos bebekken Nysa perilerinin beşiğini sarmaşıklarla sarması olduğunu iletir (Ov. fast. 3.768).

²³⁸ LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

²³⁹ Nonn. Dion. 1.11.

²⁴⁰ Orph. h. 44; Callistratus 8; Ov. fast. 3.764; Sen. Herc. f. 472; Philostr. im. 1.15; Eur. Bacchae 495-496.

²⁴¹ Nonn. Dion. 9.111-131; Eur. Bacchae 495-496.

²⁴² LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

narteks'in Dionysos ile ilişkili olmasıyla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: şarap ilk keşfedildiğinde sulandırılmadan içildiğinden delicesine sarhoş olan insanlar, tahta sopalarıyla birbirlerini döverler²⁴³. Bundan rahatsız olan Dionysos şarabın çok içilmesi yerine tahta asalar değil *narteks*'ler taşımalarını emreder²⁴⁴. *Ferula* olarak da bilinen *narteks*, boyu 4 metreye ulaşabilen uzun gövdeli ve şemsiye şeklinde bir bitki olup bu bitkinin Akdeniz Bölgesi'ne, bitki örtüsünde çokça bulunan Hindistan'dan geldiği düşünülmektedir²⁴⁵. Defne²⁴⁶, meşe²⁴⁷ ve saparna²⁴⁸ da Dionysos ve müritlerinin atribütleri arasında görülen diğer bitkiler arasında sayılabilir.

Tanrının kutsal hayvanları panter²⁴⁹, aslan²⁵⁰, leopar²⁵¹, kaplan²⁵², boğa²⁵³ ve yılan²⁵⁴. Tanrı genellikle bir panterin²⁵⁵ veya vaşağın²⁵⁶ sırtına biner ya da bu hayvanlardan bir çiftinin çektiği bir arabayı sürer²⁵⁷.

Genellikle altından yapılmış içki kabı olan *kantharos*, Arkaik Dönem'den beri²⁵⁸ Dionysos'a özgüdür ve edebi kaynaklarda genellikle *karkesion*²⁵⁹ olarak adlandırılmaktadır²⁶⁰. *Orgiastik* kült ile ilişkilendirilen, "Rhea – Kybele" ayinlerinde de ortak olarak kullanılan ve Rhea ile Dionysos'un bir icadı olarak adlandırılan²⁶¹ bir nesne de *tympanon*'dur²⁶² ve *Kista mistika*²⁶³ da tasvirlerinde yer alan objeler arasındadır.

²⁴³ Diod. 4.4.5

²⁴⁴ Diod. 4.4.5

²⁴⁵ Guiraud 2011, 60.

²⁴⁶ Hom. h. 26.9.

²⁴⁷ Eur. Bacchae 109-110, 702-703.

²⁴⁸ Eur. Bacchae 702-703.

²⁴⁹ Nonn. Dion. 7.319-344.

²⁵⁰ Nonn. Dion. 1.11-33.

²⁵¹ Philostr. im. 1.15; Nonn. Dion. 1.11-33.

²⁵² Fulg. myth. 2.12.

²⁵³ Nonn. Dion. 7.319-344; LIMC III/1 414 bkz. "Dionysos".

²⁵⁴ Clem. Al. protr. 2.2; Philostr. im.1.18; Nonn. Dion. 1.11-33.

²⁵⁵ Nonn. Dion. 7.319-344.

²⁵⁶ Ov. met. 4.1; Verg. georg. 3.242; Nonn. Dion. 9.184-199.

²⁵⁷ Nonn. Dion. 7.319-344.

²⁵⁸ Paus. 5.19.6.

²⁵⁹ Kratin. PCG IV frg. 40.2.

²⁶⁰ LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

²⁶¹ Eur. Bacchae 59.

²⁶² LIMC III/1 415 bkz. "Dionysos".

²⁶³ Suda, "*Kistophoros*" kelimesinin anlamından bahsederken bu sepetlerin Dionysos, Demeter ve Persephone için önemli olduğunu iletir (Suda bkz. "*Kistophoros*").

1.4. Ritüelleri

Dionysos'un ritüellerinin yayıldığı coğrafyalarda baskıya uğraması, ritüellerinin vahşi içeriği düşünüldüğünde çok da şaşırtıcı değildir²⁶⁴. Dionysos ritüelleri erken dönemlerde doğurganlıkla ilişkili olsa da²⁶⁵ Grekler, Dionysos'un ritüellerini benimserken, zaten çok sayıda olan bereket tanrıları ve ayinleri sebebi ile tanrının bereket ve bitki yönünden ziyade, tanrıyla birleşme fikrini ön plana çıkarırlar²⁶⁶. Genellikle geceleri, orman ve dağ gibi gözden ırak yerlerde yapılan ritüellerde kurbanlar parçalanarak (*sparagmos*) Dionysos'un bebekken titanlar tarafından parçalanmasını; öldürülen hayvanın kürkünün giyilmesi ve çiğ olarak yenmesi (*omofogia*) de tanrıyla birleşmeyi temsil eder ve böylece tanrının bir *epiphani*'si gerçekleşir²⁶⁷. Ritüellerde genellikle tanrı tarafından "ele geçirilme" söz konusu olup bunun bir örneği Herodotos tarafından aktarılan Skythes'in tarihi kralı Skyles mitosunda görülebilir; Dionysos Bakkheios'un ayinlerine katılmak isteyen Skyles gizemlere (*telete*) başladığında evine bir yıldırım düşer ve yanıp kül olsa da tanrı tarafından ele geçirilen Skyles, ayini sonuna kadar yerine getirir²⁶⁸. Bu durum tanrı tarafından ele geçirilenler ve izleyiciler tarafında *mania* olarak kabul edilir ve Dionysos gizemlerinin / *mysteria*'larının kilit taşıdır²⁶⁹.

Vahşi ritüeller içerebilen *mysteria*'lar ile kamusal bayramlar arasında oldukça büyük bir fark vardır²⁷⁰. Kamusal bayramlar hakkında bilgi sahibi olunabilse de Dionysos *mysteria*'larına dair kanıtların çoğu ikonografiktir ve geç Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine tarihlenirler²⁷¹. Örneğin kitap okutularak eğitim gören²⁷² ve

²⁶⁴ Clem. Al. protr. 2.8.

²⁶⁵ Bu bağlantı daha sonraki zamanlarda da görülebilmektedir (Nilsson 1906, 263). Baudy, Dionysos'un Hellenistik Dönem'den itibaren tahıl ekiminin de yaratıcısı olarak görüldüğünü öne sürer (Baudy 1998, 162).

²⁶⁶ Nilsson 1906, 263.

²⁶⁷ Eliade 1975, 444; Nilsson 1906, 260.

²⁶⁸ Hdt. 4.79.

²⁶⁹ Eliade 1975, 444.

²⁷⁰ Graf – Johnston 2007, 141.

²⁷¹ Graf – Johnston 2007, 141.

²⁷² Matz 1963, fig. 6.

meşale ışııyla arındırılan erginlenenler²⁷³, bir sunak üzerinde içki ve kurban sunma görüntüleri²⁷⁴ bu *mysteria*'lar hakkında ipucu vermekte; *Tymphanon* (davul) ve flütlerin sıkça betimlenmesiyle de *Bakkhik* müzik ima edilmektedir²⁷⁵. Hellenistik Dönem'de Pergamon'da bir Dionysos derneğine ev sahipliği yapan binada bulunmuş olan, Dionysos *Kathegemon*'a büyük bir *krater* ile bir sunak adandığına dair ithaf yazıtı da şarabın ritüellerdeki rolüne dair bir örnektir²⁷⁶. Ayrıca Sabazius'un ayinlerinde de *krater* oldukça önemli olup muhtemelen yine ayinsel alkol tüketiminin odak noktası olduğu bir ayine, *kraterismos*'a adını vermiştir²⁷⁷.

Edebi metinler ise daha eskidir ve Euripides'in *Bakkhalar* eseri dışında²⁷⁸ Mısır papirüsleri de Ptolemaios IV. Philopator'un fermanını ve MÖ 3. yy'a tarihlenen Gurôb papirüsüne ait ayin parçasını içerir; Orfik İlahiler de tarihi kesin olmamakla birlikte Roma İmparatorluk Dönemi'ne (olasılıkla MS 2. yy'a) aittir²⁷⁹. Antik kaynaklarca iletilmiş *mysteria* uygulamaları dışında vahşi ritüellerden de bahsedilir. Likyalıların Zeus'a insan kurban etmesi gibi Lesbosluların da Dionysos'a benzer bir fedakârlıkta bulunduğu²⁸⁰; Arkadia'da Dionysos'un onuruna iki yılda bir kutlanan *Skiereia* festivalinde Delphoi'den gelen bir kehanete uyularak kadınların kırbaçlandığı²⁸¹ iletilir. Boiotia'daki Dionysos *Aigobolos*'un bir tapınağında, tanrıya kurban keserken şaraptan coşan insanlar Dionysos'un rahibini öldürünce kentte bir veba salgını baş gösterir ve Delphoi kâhini genç bir oğlan kurban edilmesini söyler²⁸²; Tenedos halkı Dionysos *Anthroporraistos* (insan katili) için buzağılayan bir inek besler ve buzağıladığı anda ona

²⁷³ Nilsson 1957, fig. 19.

²⁷⁴ Matz 1963, fig. 2, fig. 15; Nilsson 1957, 83-94.

²⁷⁵ Matz 1963, fig. 7.

²⁷⁶ Ohlmutz 1940, 113.

²⁷⁷ Demosth. 18.260.

²⁷⁸ Graf'ın, bu eserin ritüel içeriği konusunda şüpheleri vardır (Graf – Johnston 2007, 141).

²⁷⁹ Graf – Johnston 2007, 141.

²⁸⁰ Clem. Al. protr. 3.1.

²⁸¹ Paus. 8.23.1.

²⁸² Paus. 9.8.2. Tanrının bu genç oğlan yerine bir keçiyi kurban olarak aldığını da söyler.

sanki çocuk doğuran bir kadınmış gibi bakıp sonra onu kurban ederler²⁸³. Ona baltayla darbe indiren adam, halk tarafından taş yağmuruna tutulur ve denize ulaşana kadar kaçır²⁸⁴. Son bir örnekte Galya'daki bir adada yaşayan Samnitai kadınları hakkındadır²⁸⁵. Dionysos tarafından ele geçirilerek mistik erginlenme törenleri yapan bu kadınlar gelenek olarak yılda bir kez tapınağın çatısını açar ve aynı gün gün batımından önce tekrar çatarlar²⁸⁶. Her kadın çatıya eklemek için yükünü getirir; ama yükü kollarından düşen kadın diğerleri tarafından parçalara ayrılır ve parçaları “*Euai*”²⁸⁷ çığlıkları sona erene kadar tapınağın etrafında taşırırlar²⁸⁸.

1.5. Bayramları

Dionysos festivalleri Yunanistan'ın her yerinde az ya da çok gerçekleştirilmişse de İonia ve özellikle Attika'da özel bir önem ve karakter kazandığı görülür²⁸⁹. Peisistratos Dönemi'nden itibaren, Dionysos adına Atina'da dört ana bayram (*Lenaia*, *Anthesteria*, Kırsal *Dionysia* ve Büyük *Dionysia*/Kent *Dionysia*'sı) kutlanırdı ve bu bayramlardan ikisinin isimlerini kutlandıkları aydan (*Anthesterion* ve *Lenaion*) alması, yerleşmiş bir arkaik kültün varlığına işaret eder²⁹⁰.

1.5.1. Kırsal Dionysia

Kırsal Dionysia, Dionysos'un ilkel *fallik* yönünü en çok koruyan bayramdır²⁹¹. Suda'nın aktardıklarına göre eskiden *Theoinia*²⁹² olarak adlandırılan ve Aralık ayında gerçekleştirilen Kırsal Dionysia'da, maskeler takmış ve hayvan kılığına girmiş

²⁸³ Ail. nat. 12.34.

²⁸⁴ Ail. nat. 12.34.

²⁸⁵ Strab. 4.4.6.

²⁸⁶ Strab. 4.4.6.

²⁸⁷ Güney Rusya'daki bir mezardan çıkarılan ve MÖ 6.yy. sonlarına ait yazıtlı bronz bir aynanın yazıtında Bakkhik ritüelindeki “*euai!*” haykırışı tekrarlanmaktadır (Graf – Johnston 2007, no. 2.1). Bir mitos, Titanların ilk aynalarını gördüklerinde verdikleri tepkinin şaşkın bir *euai!* olduğunu iletir (Harp. bkz. “*Euoi saboi*”; West 1983, 157) ve böylece aynanın Dionysos inisiyasyonlarında oynadığı önemli ritüel rolü anlaşılmaktadır (Graf – Johnston 2007, 153).

²⁸⁸ Strab. 4.4.6.

²⁸⁹ LIMC III/1 418 bkz. “Dionysos”.

²⁹⁰ Eliade 1975, 439.

²⁹¹ LIMC III/1 419 bkz. “Dionysos”.

²⁹² Suda bkz. “*Theoinion*”.

insanların yer aldığı bir geçit alayı eşliğinde büyük boyutlu bir *phallos* şarkılar söylenerek, törenler eşliğinde taşınır; çeşitli eğlenceler ve karşılaşmalar yapıldı²⁹³. Atina’da bu bayramın *Posideon* ayının sonlarında, geç dönemlere kadar yapıldığı bilinmektedir²⁹⁴. Kırsal Dionysia’nın ikinci günü²⁹⁵ gerçekleştirilen yarışmalardan biri *askoliasmos*’tur; gençler, zeytinyağına bulanmış olan bir tulumun üzerinde uzun süre ayakta kalmaya çalışır; düşünlere de kahkahalarla gülerlerdi²⁹⁶.

1.5.2. Lenaia

İon halkları tarafından²⁹⁷ kış ortasında (Ocak ayı sonunda, *Gamelion*) kutlanan Lenaia’nın²⁹⁸ erken dönemlerinde, bir *phallos* veya ahşap kült heykeli etrafında *thyrsos* ve meşalelerini taşıyarak dans eden kadınlar, bir *bakkha*’ya/ maenad’a dönüşür ve tanrının yeniden doğuşu *dithyrambik* ezgilerle dans ederek kutlanırdı²⁹⁹. Zamanla güçlenen merkezi otoriteyle kadınlar bayramın baş aktörleri olmaktan çıkarak coşkulu danslar yerini MÖ 5. yy’dan 2. yy’ın ortalarına değin tragedya³⁰⁰, satyr oyunları³⁰¹ ve komedy³⁰² yarışmalarına bırakır; söz konusu bayram Eleusis gizemleriyle benzer, muhtemelen de ortak hale gelerek Dionysos *Limnaios*’un³⁰³, *daidukhos*³⁰⁴ tarafından çağrılması ritüeline dönüşür³⁰⁵. Bu ritüel, birdenbire görünüp aynı şekilde kaybolan tanrının, yani hayatın ve ölümün bir sembolüdür³⁰⁶. Bağ bozumu ardından ilk mayalanma süreçlerini tamamlayan üzüm suyunun istenen tat ve kıvama getirilmesi

²⁹³ Herakleitos frg. 5.

²⁹⁴ Adak 2021b, 117.

²⁹⁵ *Askolia* festivali olarak bilinir.

²⁹⁶ Suda bkz. “*Askos en pakhnei*”; Aristoph. Plut. 1129.

²⁹⁷ Adak 2021b, 120.

²⁹⁸ Suda bkz. *Lenaia* maddesi. Herakleitos, “*Lenai*” kelimesini “Bakkhalar şenliği”; “*Lenai* yapmak” fiilini “Bakkhalar şenliği yapmak” anlamında kullanıldığını belirtir (Herakleitos, frag. 14-15). Şarap ve bereket bayramı olarak görülmesinin yanı sıra bitkisel uyanış veya kadınlara özgü *orgiastik* bir bayram olduğu da öne sürülmektedir (Adak 2021b, 120).

²⁹⁹ Adak 2021b, 120.

³⁰⁰ Dionysia ile başlatılan tragedya geleneği Lenaia’da da devam etmiştir (Graf 1993a, 143).

³⁰¹ Graf 1993a, 143.

³⁰² Demosth. 21.10. Simon, Lenaia’nın komediyalarla daha ilişkili olduğunu öne sürer (Simon 2021, 307).

³⁰³ Bataklıkların Tanrısı. Eleusis *mysteria*’larındaki ayın alaylarının başındaki tanrı Dionysos ile özdeşleştirilmiştir ve *Iakchos* olarak çağrılır (Clem. Al. protr. 2.13; Paus. 1.2.4; Plut. Phoc. 28.1).

³⁰⁴ *Daidukhos*, Dionysos ve Demeter dini ritüellerinde ellerinde meşale tutan görevlidir.

³⁰⁵ LIMC III/1 418-419 bkz. “Dionysos”; Adak 2021b, 120.

³⁰⁶ Eliade 1975, 438; Simon 2021, 301.

amacıyla *Lenaion* ayında (*Anthesteria*'dan yaklaşık kırk gün önce) fiçıları değiştirilir ve bu sırada Dionysos ve müritlerinin (*lenai*) şarap oluşumunu gerçekleştirdiği inancı söz konusudur³⁰⁷. Dolayısıyla *Lenaia*'da şarabın ve çeşitli antik kaynaklarda bahsedilen şarap mucizesinin ön plana çıktığı da görülür³⁰⁸.

1.5.3. Anthesteria

Baharın gelişinin, açan çiçeklerin, uyanan toprağın kutlandığı *Anthesteria*³⁰⁹, yaklaşık Şubat ve Mart ayları dolaylarında gerçekleştirilir³¹⁰ ve en önemli Dionysos Bayramı'dır³¹¹. Adı, çocukluktan ergenliğe geçiş törenini kutlayan çocukların taşıdığı çiçek çelenkleriyle bağlantılı olan *Anthesteria*'da, sonbaharda yapımına başlanan şarap içilebilir duruma gelir; çeşitli yarışma ve ritüellerle tanrı taçlandırılırdı³¹². *Anthesteria*'nın, Yunan öncesi bitki tanrısının karakterinin bir parıltısını ortaya koyması açısından *Dionysia* ve *Lenaia*'ya göre farklı bir yere sahip olduğu söylenebilir³¹³. Söz konusu bayram aynı zamanda *Katagogia* ritüeli ile de özdeşleştirilir³¹⁴.

Festivalin ilk günü olan *Pithoigia*'da sonbahar hasadından kalan şarap fiçıları (*pithoi*) açılır, kutsal alanda tanrıya³¹⁵ sunulduktan sonra yeni şarabın tadına bakılırdı³¹⁶. *Anthesteria*'nın ikinci günü olan *Khoes*³¹⁷, de Dionysos'un kente gelişini sembolize eden bir tören alayı düzenlenir ve denizden geleceği öngörülen³¹⁸ tanrı için dört tekerlekli bir

³⁰⁷ Taylor-Perry 2003, 59–61.

³⁰⁸ Athen.1.61; Apollod. bibl. 3.14.7; Diod. 3.66.2; Paus. 6. 26. 2; Adak 2021b, 121.

³⁰⁹ Thuk. 2.15.4.

³¹⁰ Suda, *Anthesterion*'un Dionysos için kutsal olan sekizinci ay olduğunu; çoğu şey o zaman çiçek açtığı için (*anthein*) adının bu olduğunu iletir; Suda bkz. "*Anthesterion*".

³¹¹ Eliade 1975, 440. Thukydides, en eski Dionysos bayramı olduğunu da iletir (Thuk. 2.15.4).

³¹² Adak 2021b, 122.

³¹³ Page PMG, 929b; Simon 2021, 307; Nilsson 1906, 267.

³¹⁴ Auffahrt 1996, 732. *Katagogia*, denizden gelen tanrı Dionysos'un karşılanması ritüelidir (Kadıoğlu 2021, 431 bkz. *Katagogia*).

³¹⁵ Dionysos, muhtemelen kadın görevliler tarafından gerçekleştirilen şarap karıştırma töreninde bir mask şeklinde yer almaktaydı (Otto 1965, 86).

³¹⁶ Hes. erg. 368-369; Eliade 1975, 440; Simon 2021, 307.

³¹⁷ Harp. bkz. *Choes*; *Khoes*, yılın sadece bugünü açık olan *Lenaion*'a adanan kap formunun adıdır.

³¹⁸ *Katagogia* ritüeli (Auffahrt 1996, 732; Nilsson 1957, 271).

kağnı üzerinde bir tekne taşınır³¹⁹; Dionysos rahibi tarafından yönlendirilmekte olan bu teknede iki satyr (biri flüt çalarken diğeri bağ kütüğü taşır) ve Dionysos yer alırdı³²⁰. Tekneyle beraber şehri gezen ve çeşitli kostümler giymiş bu alay, o gün açık olan tek tapınak³²¹ *Lenaum*'a gider ve *Basilinna* ile dört nedimesinin de katılımıyla çeşitli törenler yapılırdı: *Basilinna*, kağnıdaki tanrının yanına çıkararak *Hieros gamos*'u canlandırır ve bu kutsal evlilik, tanrının aslında bütün siteyle evlendiğini; bunun kutsal ve mutlu bir olay olduğunu sembolize ederdi³²². *Khoes* gününde, şarap dolu testisini ilk kimin boşaltacağına dair bir yarışma yapılır, kazanan yapraklardan bir çelenkle taçlandırılır ve bir deri tulumu şarap alırdı³²³. Yine başka bir yarışmada, içki içenlerin üzerinde duracağı şişirilmiş bir şarap tulumu ortaya konur; bir *khoa* (2,8 litre) şarap içerler ve içkisini ilk bitiren yarışmayı kazanırdı. Dolayısıyla Anthesteria, özellikle de İonia Bölgesi'nde olmak üzere, *agonlar* ile bağlantılıdır³²⁴. Dionysos törenlerinde bazı şeyler kent halkı tarafından yapılırdı. Halk istediği giysiyi giyer ve omuzlarında şarap tulumları taşırdı, bu nedenle onlara “şarap tulumu taşıyıcıları” (*askophoroi*) denirdi³²⁵. Yerli halktan olmayan *Metoikos*³²⁶ ise kızıl renkli *khiton*'lar giyer ve tepsiler taşırlardı; bu nedenle onlara da tepsi taşıyıcıları (*skapphêphoroi*) denirdi³²⁷. Ciddi ve kutsal müziğin ortasında, bir flütün ritmiyle şehvetli danslar edilirdi³²⁸.

³¹⁹ *Katagogia* ile ilişkilendirilen bu tekne sahneleri, Atina üretimi siyah figürlü vazolarda sıklıkla tasvir edilmiştir (LIMC III/1 419 bkz. “Dionysos”).

³²⁰ Bu prosesyon, ilkbaharda ortaya çıkarak tüm iyi şeyleri de yanında getiren Dionysos'un bir epiphanysidir (Nilsson 1957, 271).

³²¹ Olymposlu diğer tüm tanrıların tapınakları da bugün kapalıdır (Adak 2021b, 126).

³²² LIMC III/1 419 bkz. “Dionysos”; Eliade 1975, 440-441. Auffahrt 1996, 732 dn. 4 ve 6; Adak 2021b, 126. Tıpkı Naksos'ta Theseus'un eşi Ariadne'yi tanıya vermesi gibi, Dionysos da Anthesteria sırasında Theseus'un halefi Basileus'un karısı kendine alarak Dionysos'un Attika'yı ele geçirmesinin bir alegorisinin yapıldığı da öne sürülen fikirlerdendir (Simon 2021, 308).

³²³ Aristophanes bu uygulamadan şu şekilde bahseder: “Atalarınızın geleneği olduğu üzere, borazan çalındığında şarap dolu testinizi boşaltın; dibini ilk gören kişi, Ktesiphon'un göbeği kadar dolgun ve yuvarlak olan bir şarap derisi alacak” (Aristoph. Ach. 1000).

³²⁴ Nilsson 1957, 267.

³²⁵ Suda bkz. “Askos en pakhnei”.

³²⁶ Şehre dışarıdan gelmiş, sivil hakları olmasa da vergiye muaf olan, mülk edinme izinleri olmayan ve ticaretle uğraşan sınıfa denir (Whitehead 1977, 6; Adak 2003, 29-41; Suda bkz. “metoi/kion”).

³²⁷ Suda bkz. “Askos en pakhnei”.

³²⁸ Philostr. v. Ap. 4.21.

Anthesteria'nın son günü aynı zamanda ölümlere kurbanların sunulduğu ciddi bir gündü: Ölümlerin ruhları ve onlarla beraber de *keres* (veya *kares*) de yeryüzüne çıkıyor, dolayısıyla bu günler uğursuz kabul ediliyordu³²⁹. Ölümler için dualar ediliyor ve sebze güveçleriyle bulamaçlar hazırlanıyordu³³⁰. Gece vakti geldiğinde de Anthesteria'nın bittiği bağırılarak dile getiriliyor; *keres* (ruhlar) kovuluyordu³³¹. Aynı gün kız ve erkek çocuklar, Erigone mitosı ile bağlantılı ritüel bir oyun olan *Aiora*'da³³² yarışlardı. Mitosta, Dionysos'un ilk olarak şarap yapmayı öğrettiği Atinalı kahraman İkaros'un yaptığı şarabı içen³³³ ve büyülendikleri gerekçesi ile onu öldüren çobanlar Apollon'un kehaneti üzerine cezalandırılır³³⁴. Babasının (İkaros) cesedini bulan Erigone'nin kendini asarak intihar etmesi üzerine de ağaca asılı olarak rüzgârla sallanan bedeninin bir canlandırması olan ritüelle birlikte (yani *Aiora* veya *Khytroi*³³⁵, Anthesteria'nın üçüncü günü) üzüm hasadı boyunca İkaros ve Erigone'ye libasyon yapılırdı³³⁶ ve bu uygulamalar hem özel hem de kamusal olarak gerçekleştirilirdi³³⁷.

1.5.4. Büyük Dionysia

MÖ 6. yy'da Atina kentinde görülmeye başlanan bayram³³⁸, Mart ve Nisan aylarında, özellikle Dionysos *Eleuthereus*³³⁹ için yapılırdı³⁴⁰. Kent kontrolünde³⁴¹ ve tiyatro odaklı olarak yapılan bu şenliklerin³⁴² zaman zaman Dionysos Sanatçılar Birliği

³²⁹ Eliade 1975, 441.

³³⁰ Bu bulamaçların hazırlandığı kap cinsi olan *Khytra*, şenliğin son gününe adını vermiştir (Adak 2021b, 126). bereket simgesi olarak haşlanmış tohum bulamaçlarının tüketilmesiyle bağlantılı olarak Dionysos kültürünün khthonik yönü de devreye girmektedir (LIMC III/1 419 bkz. "Dionysos").

³³¹ Suda bkz. "*thýraçe*"; Eliade 1975, 441; Auffahrt 1996, 732 dn. 9; Campbell 1993, 268 no. 883; Adak 2021b, 126.

³³² Salıncak anlamına gelmektedir (Dietrich 1961, 36).

³³³ Apollod. bibl. 3.14.7. Apollodorus aynı zamanda Calydon'da hüküm süren Oeneus'un, Dionysos'tan bir asma bitkisi alan ilk kişi olduğunu da söyler (Apollod. bibl. 1.8.1).

³³⁴ Apollod. bibl. 3.14.7.

³³⁵ Suda bkz. "*Khytroi*" ve "*Khoes*". Suda, *Khytroi* gününde Dionysos'un yanı sıra *khthonik* Hermes'e de adaklar sunulduğunu da aktarmıştır.

³³⁶ Hyg. fab. 130; Hyg. astr. 2. 2; Dietrich 1961, 36-37.

³³⁷ Hyg. astr. 2. 2.

³³⁸ Simon 2021, 300.

³³⁹ Paus. 1.2.5; Simon 2021, 301.

³⁴⁰ Eliade 1975, 440.

³⁴¹ Aristot. Ath. Pol. 56.4.

³⁴² Aischin. 3.43; Simon 2021, 301; Adak 2021b, 117.

tarafından da düzenlendiği de görülmektedir³⁴³. Sınıf ayrımı olmaksızın yapılan bu kutlamalara birçok Yunan vatandaşı geldiği³⁴⁴ ve hatta bazı vatandaşların şehir şehir gezip hiçbir etkinliği kaçırmadığı antik kaynaklarda bahsedilmiştir³⁴⁵.

Bayramdan önceki gün genç erkeklerin meşaleler ile taşıdığı Dionysos heykeli kent dışından kutsal alana getirilir; ilk gün adaklar verilir, tiyatroda yapılan ve koroların da katıldığı *Dithyrambos* yarışmaları yapılır³⁴⁶. Bu yarışmaları kazananlar tarafından Dionysos’a bir öküz verildiği bilinmektedir³⁴⁷. Yarışmaların ardından tiyatro oyunları sahnelenmeye başlanır, cömertçe dağıtılan şarabın ardından bayramın ilk günü sonlandırılırdı³⁴⁸. Bir önceki sene başvuruda bulunup seçilmiş tiyatro oyunları (komedy, satyr oyunları ve tragedy³⁴⁹) bayramın sonraki üç gününde sahnelenir³⁵⁰; halkı eğitmesi de amaçlanan bu oyunları kazananlar kurayla seçilmiş bir jüri tarafından değerlendirilip kazananlara ödüller verilirdi³⁵¹. Bu oyunlar sırasında seyircilerin yanında daima tanrının bir heykeli veya maskı bulunurdu³⁵².

1.5.5. Bağ bozumu

Hesiodos, bağ bozumunu şu şekilde aktarmıştır:

“Ama Orion ve Sirius gökyüzünün ortasına geldiklerinde ve pembe parmaklı Şafak (Eylül ayında) Arkturus’u gördüğünde, bütün üzüm salkımlarını kes, Perses ve onları eve getir. Onları on gün on gece güneşe göster; sonra beş gün üzerlerini ört ve altıncı gün neşeli Dionysos’un armağanlarını kaplara doldur. Pleiades, Hyades ve güçlü Orion batmaya başladığında (Ekim sonu), o zaman mevsiminde çift sürmeyi

³⁴³ Adak 2021a, 97.

³⁴⁴ Ail. var. 2. 13; Adak 2021b, 118.

³⁴⁵ Plat. pol. 475d.

³⁴⁶ IG XII 4.1.142; Adak 2021b, 118; Simon 2021, 301.

³⁴⁷ Suda bkz. “*Taurophagon*”.

³⁴⁸ Adak 2021b, 118.

³⁴⁹ Demosth. 21.10. Simon, Dionysia’nın tragedyalarla daha ilişkili olduğunu öne sürer (Simon 2021, 307).

³⁵⁰ Aischin. 3.43.

³⁵¹ Adak 2021b, 118.

³⁵² Otto 1965, 88.

unutma: ve böylece tamamlanan yıl (takımyıldız döngüsü) dünyanın altından uygun bir şekilde geçecektir”³⁵³.

Üzüm yetişen bölgelerde günümüzde dahi görülen bağ bozumu geleneğine, Antik Dönem’de Dionysos kültünün baskın olduğu bölgelerde kostümler, maskeler ve çılgın danslar da eşlik ederdi³⁵⁴ ve üzüm hasadının kendisi de bir Dionysos festivaliydi³⁵⁵. Atina’da, iki geç erkeğin önderliğinde ilahiler söyleyen koro alayı Dionysos Tapınağı’ndan şölen alanına gider; kurbanlar kesilir ve çeşitli yiyecekler tüketilirdi. Alayda erkeklerin kız kıyafetleri giymesi, olasılıkla Hera’dan kaçarken İno ve kocası Athamas tarafından kız kılığında büyütülen Dionysos’a bir atıf niteliğindedir³⁵⁶. Atina’da *Oskhophoria*³⁵⁷; Teos’da da olasılıkla *Trygeter*³⁵⁸ denirdi. Sadece Teos kentinde bir takvim ayı olarak nitelenmiş olan bu kelime “bağcı” anlamına gelmektedir ve adını, bölgede Eylül ayında gerçekleştirilen üzüm hasadından almaktadır³⁵⁹.

Geç Roma Dönemi’ne değin bağ bozumu şenliklerinin en sevilen aktivitesi olan doğaçlama satyr danslarının, *tragedya*’nın doğuşuna ön ayak olduğu kabul görmektedir³⁶⁰.

³⁵³ Hes. erg. 7.609-617.

³⁵⁴ Adak 2021b, 126.

³⁵⁵ Nilsson 1906, 266.

³⁵⁶ Ov. fast. 6.473-506. 11. 13; Nonn. Dion. 9. 37-60.

³⁵⁷ Adak 2021b, 126.

³⁵⁸ Ail. var. 3. 41. Dionysos’un *Protrygaios* lakabının “bağbozumundaki ilk” anlamına geldiği belirtilir. Teos’taki kültün de bununla bağlantısı olmalı.

³⁵⁹ Adak 2021b, 111.

³⁶⁰ Adak 2021b, 127.

2. İONİA'DA DIONYSOS KÜLTÜ

Figüratif sanatlarda Dionysos'un yoğun olarak tercih edilmesi araştırmacılar tarafından genel olarak iki şekilde yorumlanmaktadır. İlk olarak, çeşitli küçük buluntularda veya mozaikler gibi daha geniş alanlarda görülen Dionysiak sahnelerde, özellikle Dionysos gizemleri/*mysteria*'ları ile ilgili sembollerin bulunmasıyla bu ikonografiler kült ile ilişkilendirilmiştir³⁶¹. İkinci olarak ise Dionysos veya Dionysiak figürlerin symposion (içki, yemek, eğlence), tiyatro ve genel olarak hayattan alınan zevk ile, yani günlük hayata dair somut hazlar ile ilişkili figürler olarak değerlendirilmişlerdir³⁶². Dionysos ve *thiasos*'u ile ilişkili konuların işlendiği mozaikler ile duvar resimlerinin büyük kısmının konutlarda, *Andron* (eski Yunanca)/*triclinium* (lat.) veya genel olarak yemek ve misafir kabulü ile ilgili mekanlar ile ilişkili olarak ortaya çıkarılması ve bununla birlikte bu tip sahnelerin görüldüğü madeni ve kabartmalı kaplar ile bazı cam eserlerin de genellikle konut alanlarında bulunmuş olması da bu fikri desteklemektedir³⁶³.

İonia Bölgesi'ndeki³⁶⁴ kentlerde ve kutsal alanlarda varlık gösteren Dionysos kültü (Harita 1), kült yapıları ve bayramları; yazıtlarda, heykeltıraşlık eserlerinde, sikkelerde, mozaiklerde, duvar resimlerinde ve diğer buluntulardaki tasvirleri bu başlık altında incelenmiştir.

³⁶¹ Bowersock 1990, 42-48; Parrish 1995, 311-332; Talloen 2011, 576.

³⁶² Parrish 1995, 307-332. Her ne kadar doğrudan kült ritüelleri ile ilgili kontekstlerde bulunmuş olmasalar da bu tipteki buluntuların, bulundukları bölgedeki Dionysos inançları ile dolaylı da olsa bağlantılı olmaları gerektiği, dini anlamdan tamamen bağımsız olarak değerlendirilmelerinin yanlış olacağı da araştırmacılar tarafından önerilmektedir (Talloen-Poblome 2005, 70; Talloen 2011, 579).

³⁶³ Parrish 1995, 307-332.

³⁶⁴ İonia Bölgesi dışında Anadolu'daki Dionysiak sahnelere örnekler arasında Nysa (İdil 1999, 43-49; Kadioğlu 2022b, 158-205), Side (Mansel 1963, 137-138; Alanyalı 2002a, 269-270), Perge (İnan vd. 2000, 285-340; Alanyalı 2009, 174-175; Alanyalı 2012, 163-169), Hierapolis (Ferrero 1986, 196; Lindner 1994, 116-177; D'Andria 2003, 218) kentlerindeki tiyatro frizleri; Aphrodisias'daki (Erim 1974, 767-770; Smith 2002, 132-133), Tripolis'teki (Reinach 1969, 62) ve Hierapolis'teki (Bejor 1991, 68) heykeltıraşlık eserleri; Antiokheia'daki (Levi 1947, 287; Kondoleon 1995, 219; Önal 2003, 64), Zeugma'daki (Cimok 2002, 18; Gutzwiller – Çelik 2012, 618; Önal 2013, 79-80; Gökay 2015, 114-115) ve Pergamon'daki (Bingöl 1997, 122; Radt 2002, 105) mozaikler sayılabilir.

2.1. Teos

İzmir ili, Seferihisar ilçesinde yer alan Teos'un ilk olarak Athamas³⁶⁵ tarafından kurulduğu, İon kolonizasyonu zamanında ise kent kurucularının sırasıyla Kodros'un gayri-meşru oğlu Naoklos; Atinalı Damasos ve Apoikos, son olarak da Boiotialı Geres'in olduğu günümüze ulaşmış antik kaynaklardan bilinmektedir³⁶⁶. Birçok kentte de görüldüğü üzere³⁶⁷, Teoslular tarafından da Dionysos'un Teos'ta doğduğu söylenir ve belirli zamanlarda topraktan kendiliğinden akan bir şarap çeşmesinden bahsedilir³⁶⁸.

Teoslular, Demetrios Poliorketes için; MÖ 282'de Seleukos hakimiyetiyle beraber Seleukos ve oğlu için; MÖ 246'da III. Ptolemaios'un egemenliğiyle Ptolemaios ve eşi için; MÖ 228'de ilk yerel yönetim olan Attalosların egemenliği sonrasında da III. Antiokhos ve eşi için kentlerinde kral kültü kurmuşlardır³⁶⁹. *Pax romana* (Roma Barışı) ile Teos'ta da bir refah dönemine girilmesiyle kentte çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş; imparatorlarla iyi ilişkiler kurulmuş; Augustus ktistes olarak nitelenmiş ve Tiberius Dionysos kültüne dahil edilip annesi için de yeni bir kült kurulmuştur³⁷⁰.

I. Attalos, kentin koruyucu tanrısı olarak Dionysos'u ön plana çıkararak İonia Bölgesi'ndeki Dionysos Sanatçılar Birliğinin³⁷¹ Teos'ta konuşlanmasında etkili olmuş; bu sayede Teos, Batı Anadolu'daki tiyatro oyunlarını organize ederek adını geniş bir coğrafyaya duyurmuştur³⁷². Birlik, Teos'un *asylia* statüsünü koruma ve devam ettirme konusunda da kente destek vermiş³⁷³ olsa da sürekli bağımsız olarak hareket edip

³⁶⁵ Strabon, Athamas'ın kurduğu Teos'un Anakreon tarafından "*Athamantis*" olarak adlandırıldığından bahseder (Stab. 14.1.29).

³⁶⁶ Strab. 14.1.3; Paus. 7.3.6; Rubinstein 2004, 1101-1102.

³⁶⁷ Hom. h. 7.25-31; Diod. 3.66.2.

³⁶⁸ Diod. 3.66.2.

³⁶⁹ Adak 2021a, 94-96.

³⁷⁰ Rigsby 1996, 291; Adak 2021a, 102-103.

³⁷¹ Seferihisar Türk Mezarlığı'nda bulunmuş olan ve MÖ 220'ye tarihlenen Ktematonia yazıtından Teos'taki Dionysos Sanatçılar Birliği ile ilgili bilgiler edinebilmekteyiz (Le Guen 2001, 202-203, no. 39; Uz 2013, 31; Kadioğlu 2021, 51).

³⁷² Paus. 7.24.7; Adak 2021a, 96.

³⁷³ Rigsby 1996, 287; Adak 2021a, 96.

kendilerine verilen imtiyazları suistimal ederek zamanla iyice kötü bir durum almaları sebebi ile MÖ 140'lı yıllarda Teos'tan kovularak kısa bir süre için Ephesos'a ve oradan da Lebedos'a sürülmüşlerdir³⁷⁴.

Dionysos'un Teos kentinde *Kathegemon*³⁷⁵, *Pro Poleos*³⁷⁶ ve *Setaneios*³⁷⁷ epithetleriyle tapınım gördüğü bilinmektedir. *Kathegemon epitheti*'nin Pergamon'da da aynı şekilde Dionysos'a verilmiş olması iki kent arasındaki benzer kült ilişkisini gözler önüne sermekte³⁷⁸; *Setaneios epitheti* ise Dionysos'un bereket tanrısı yönünü ortaya çıkarmakta ve olasılıkla kentteki en eski kült özelliği taşımaktadır³⁷⁹.

Kentte bilinmekte olan takvim aylarının çoğu, adını kısmen Tunç Çağı'ndan beri kutlanan şenliklerden almaktadır³⁸⁰. Kentte *Anthesteria*'nın kutlanmasına ilişkin yazıtlar MÖ 5. yy'ın ilk yarısı ile MÖ 2. yy. tarihleri arasında olup³⁸¹ MÖ 300 civarına ait korsan yazıtında *Anthesterion* ayından da bahsedilmektedir³⁸². *Dionysia*'nın ise yine Korsan Yazıtı ile ilk kez kentte kutlandığı belgelenmiş; dolayısıyla kentteki geleneksel bayramlara en geç MÖ 4. yy'da eklenmiş ve kentin en önemli bayramlarından biri haline gelmiştir³⁸³. Onesimos Yazıtı'nda ise, *Dionysia*'da gerçekleştirilen yarışmalar arasında komedyalar, çocuklar ve yetişkinler için flüt koroları ve bu koroların eşliğinde gerçekleştirilen danslar ile ateş dansından bahsedilir³⁸⁴. Söz konusu yazıtta bahsi geçmeyen tragedyalar ve satyr oyunları ise başka yazıtlarda, zafer anıtlarında ve bir mezar stelinde görülebilmekte ve bu yarışmaları kazananların taçlarını ve maskelerini Dionysos'a adadıkları bilinmektedir³⁸⁵. Roma Dönemi'nde söz konusu yarışmalara

³⁷⁴ Strab. 14.1.29; Adak 2021a, 96,99.

³⁷⁵ AGRW 12823 (PHI 256413).

³⁷⁶ Herrmann 1965, 36-41.

³⁷⁷ SEG 17.515; Adak 2021b, 116.

³⁷⁸ Öztürk 2010, 201

³⁷⁹ Picard 1922, 406 dn.5.

³⁸⁰ Adak 2021b, 108.

³⁸¹ Meier 2017, 154; Adak – Thonemann 2021, 3. Bölüm.

³⁸² Şahin 1994, 1-40; Adak 2021b, 117,122.

³⁸³ Adak 2021b, 117.

³⁸⁴ Adak – Thonemann 2020, 23.

³⁸⁵ Le Guen 2001, 240-241, no: 46b; SEG 2. 61; Adak 2021b, 119.

atletizm yarışmaları da dahil edilmiş³⁸⁶; Dionysos kültüne eklenen imparator kültleriyle³⁸⁷ beraber bayramın adı “*Dionysia Kaisareia*” olmuş ve *pentaeterik* olarak kutlanmaya devam edilmiştir³⁸⁸.

Teos’taki Dionysos Kutsal alanı (Plan 1-2), kentin batı sınırındaki Hellenistik Sur’un doğusunda yer almakta; Doğu-batı yönlü teraslar halinde inşa edilen kutsal alan ana kayanın tıraşlanıp kısmen de doldurularak oluşturulan bir podyum üzerinde yükselmekte; dört taraftan *stoa*’larla çevrili trapez biçimli *temenos* içinde tören alanı, altar ve doğu *stoa*’ya bağlı bir *propylon* bulunmaktadır³⁸⁹. İon düzeninde olan ve ünlü mimar Hermogenes tarafından inşasına başlanan tapınak, İonia Bölgesi’nde varlığı bilinen en büyük Dionysos Tapınağı olma özelliğine sahip olmakla beraber peripteral düzenli; *pronaos*, *naos* ve *opisthodomos* olarak üç bölümlü; *pronaos* ve *opisthodomos*’ta antalar arası 2; kısa kenarlarda 6 ve uzun kenarlarda 11’er sütunla toplam 34 sütuna sahiptir³⁹⁰. Dionysos kültürünün ön plana çıktığı Attalos Dönemi’nde yapılmaya başlandığı düşünülen tapınağın *naos*’u ancak Hellenistik Dönem’de ve olasılıkla *templum in antis* olarak tamamlanabilmiş; *peristasis*’i ise Hadrianus Dönemi’nde eklenmiştir³⁹¹.

Teos Dionysos Tapınağı’nın en dikkat çekici unsuru, olasılıkla *Dionysia* şenliklerinin tasvir edildiği³⁹² kabartmalı friz bloklarıdır (Fig. 1). Yapılan kazı ve araştırmalarla 65 adet olarak ele geçen friz levhalarından Hellenistik Dönem’e ait olanları sağa ve sola yönelmiş ve zeminden çözülmüş, doğal ve coşkulu figürler içerirken Hadrianus Dönemi’ne ait olanlar sağa yönelmiş ve donuk, cansız figürler

³⁸⁶ Paton-Hicks 1891, 104; Adak 2021b, 119.

³⁸⁷ Rigsby 1996, 291; Adak 2021a, 102-103.

³⁸⁸ Öztürk 2010, 101; Adak 2021b, 119.

³⁸⁹ Uz 2013, 54; Kadioğlu 2020, 171-193; Kadioğlu 2021, 188; Kadioğlu 2022a, 77-78.

³⁹⁰ Kadioğlu 2021, 205.

³⁹¹ Kadioğlu 2021, 207.

³⁹² Kadioğlu 2021, 214. Ancak bu konuda Hahland, bu frizlerin Dionysos thiasosu’nu temsil ettiğini (Hahland 1950, 81-82); Fuchs ise bu frizlerin yalnızca *thiasos*’u değil, esin perilerinin kompozisyona eklenmesiyle kentteki eğitim standartlarını ve Dionysos Sanatçılar Birliğinin erdemlerinin temsili olduğu savunmaktadır (Fuchs 2018, 154-155; Fuchs 2021).

içermektedir³⁹³. Frizlerin kompozisyonu incelendiğinde, tapınağın kuzeybatı köşesinden başlayarak doğuya doğru çift taraftan da hareket eden figürlerin doğu kenarın merkezinde bulunan Dionysos-Ariadne çiftinde birleştiği tahmin edilmektedir³⁹⁴. Friz bloklarında işlenen figürler arasında kentauros, satyros, silenos ve maenad'lar, gençlerden oluşan Dionysos Thiasos'u ve dans edip flüt ve lyra çalan, amphoralarla şarap taşıyan figürler vardır³⁹⁵.

18. yy başında Smyrna'dan satın alınıp Leiden Rijkmuseum'a getirilen büyük boyutlu (yaklaşık 81 cm) bir heykel başı (Fig. 2), Megow tarafından Teos'taki Dionysos Tapınağı kült heykeli ile ilintili olduğu; orijinalinin MÖ 3. yy'a tarihlenen heykelin stilistik olarak Traianus-Hadrianus Dönemi kopyası olduğu öne sürülmüştür³⁹⁶. Aynı şekilde R. Özgan da bu tarihlemeleri savunmakla birlikte heykelin duruş pozisyonun Myrina kökenli bir terrakotta figürin grubunu anımsattığını (Fig. 3); başın tepesinde bulunan oyuk ve boynun sağındaki kırıkla beraber sağ elin baş üzerine yerleştirilmiş olması gerektiğini ve dolayısıyla bu başın bir grup esere ait olabileceği önerisinde bulunmuştur³⁹⁷. Arkeometrik analizle heykel başında kullanılan mermerin Taşoz Adası menşeli olduğu ortaya konulmuştur³⁹⁸.

Teos kolonisi olan Abdera'nın Geç Arkaik Dönem darby sikkelerindeki Dionysos betimleri, Teos'taki Dionysos kültünün ne kadar eskiye gittiğini göstermesi açısından önemlidir³⁹⁹. Hellenistik Dönem itibari ile Dionysos kültüyle ilişkili *kantharos* ve üzüm salkımı betimli Teos sikkeleri yoğun olarak üretilmiştir⁴⁰⁰; III. Antiokhos dönemine ait bir sikke betiminde, Zeus'un elinin altında, khiton giyimli ve

³⁹³ Kadioğlu 2021, 211.

³⁹⁴ Hahland 1950, 75; Fuchs 2018, 150; Özgan 2020, 252-253; Fuchs 2021; Kadioğlu 2021, 212

³⁹⁵ Demangel 1932, 404-405; Hahland 1950, 99, 107; Webb 1996, 72-74, fig. 30; Aybek vd. 2009, 120-123 no. 108-109; Özgan 2020, 252-253; Kadioğlu 2021, 213-214.

³⁹⁶ Megow 1994, 77.

³⁹⁷ Özgan 2021, 155-159.

³⁹⁸ Megow 1994, 77.

³⁹⁹ LIMC III/1 430 bkz. "Dionysos"; Schönert-Geiß 1999, 429.

⁴⁰⁰ Barclay – Head 1887, 511; Kinns 1980, no. 94; SNG Lockett. no. 2851; Uz 2013, 31.

sakallı bir Dionysos yer alırken⁴⁰¹; Geç Hellenistik Dönem’de ise genç Dionysos portreleri sikkeler üzerinde betimlenmeye başlamıştır⁴⁰². MÖ 170 civarına tarihlenen bir sikke ise Dionysos Tapınağı’nın kült heykeli hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir⁴⁰³ (Fig.4). Ön yüzünde sarmaşık yapraklarından bir çelenk ve diadem takan Dionysos’un sağa dönük başı; arka yüzünde, eski ve sakallı Dionysos kült heykeline karşın elinde *kantharos*’u ile genç bir erkek olarak tasvir edilmiş olan Dionysos’un (yeni tapınak kült heykeli) ve olasılıkla kaide üzerindeki Marsyas’ın betimi vardır⁴⁰⁴. Augustus ve Hadrianus Dönemi sikkelerinde arka yüzde Dionysos betimleri kullanılmaya devam edilmiştir⁴⁰⁵. Dionysos Sanatçılar Birliğinin de kentte sikke darp ettiği bilinmektedir (Fig. 5).

2015 yılındaki kazı çalışmalarında *bouleuterion*’un doğu duvarına birleşen *triporticus* avluda, üzerinde dört mask kabartması bulunan yuvarlak ve mermer bir altar ortaya çıkarılmıştır (Fig. 6)⁴⁰⁶. Söz konusu altların orijinalinde *orkhestra*’da olması gereken altar olduğu düşünülmektedir⁴⁰⁷. 2022 yılında Teos Bouleuterion’unun doğu bitişiğinde yer alan *triporticus*’un tarihlendirilmesi amacıyla ve Pensilvanya Üniversitesi iş birliği ile başlanan kazı çalışmalarında, güney *porticus*’un doğu köşesinde açığa çıkarılan güreşen Erosların betimlenmiş olduğu mozaik tabanın devamı 2023 yılında kazılmış ve sahnenin kuzey devamında şarap dolu bir kabın iki yanında şaha kalkmış karşılıklı iki keçi tasviri daha ortaya çıkarılmıştır (Fig. 7). Söz konusu mozaik tabanın bulunduğu mekânın meclis yapımından önce kullanılan özel bir mülk olduğu; mozaikte yer alan betimlerin de Dionysos kültürüyle ilişkili olduğu

⁴⁰¹ Olcay – Seyrig 1965, no.342.

⁴⁰² SNG Cop. no. 1483-1485.

⁴⁰³ Kadioğlu 2021, 208.

⁴⁰⁴ Adak – Thonemann 2021, 215 fig. 6.4; Adak 2021a, 97; Kadioğlu 2021, 208.

⁴⁰⁵ Augustus Dönemi sikke örneği için bkz. RPC I. no. 2515.2; BMC 67; Hadrianus Dönemi sikke örneği için bkz. RPC III. no. 1998.1.

⁴⁰⁶ Kadioğlu vd. 2016, 498.

⁴⁰⁷ Kadioğlu 2021, 282.

düşünülmektedir⁴⁰⁸. Yine 2015 yılında alandan mermerden bir tragedya maskı bulunmuştur (Fig. 8)⁴⁰⁹. Kentteki mermer buluntular arasında tiyatrodan Dionysos başı kabartmalı bir sütun tamburu daha bulunmaktadır (Fig. 9)⁴¹⁰.

2.2. Ephesos

Antik kaynaklarda, Ephesos kentinin kurucuları arasında Amazonlar⁴¹¹ ile Atinalı Kral Kodros'un oğlu Androklos gösterilmekte⁴¹²; kentte İonlar tarafından gerçekleştirilen öncü yerleşimin Ayasuluk tepesi dolaylarında olduğu düşünülmektedir⁴¹³.

Dionysos'un Ephesos'u ziyareti hakkında antik kaynaklarca aktarılan mitosa göre Hera tarafından çılgına döndürülen Dionysos, Silenos'lar, Satyr'ler ve Maenad'lar gibi yoldaşlarıyla birlikte dünyayı dolaştıktan sonra dönüş yolculuğunda, Ephesos'ta Artemis'in kutsal alanına giren Amazonları mağlup ederek tanrıçanın kutsal mekanını Amazonlardan kurtarır⁴¹⁴.

Yamaç Evler bölgesinde bulunan, üzerindeki yazıttan Dionysos Kutsal Alanı'na ait olduğu belirtilen ve MÖ 4. yy sonu ve MÖ 3. yy başına tarihlenen bir sınır taşı, kentte Dionysos kültünün varlığını gösteren en erken buluntudur ve tanrının *Oreios epitheti* ile ilişkilendirilmiştir⁴¹⁵. Dionysos'un kentteki diğer *epithet*'leri arasında *Poimantrios*⁴¹⁶, *Phleos*⁴¹⁷, *Kissophoros*⁴¹⁸, *Propator*⁴¹⁹, *Bromios*⁴²⁰, *Koreseites*⁴²¹

⁴⁰⁸ Teos kazısı 2022-2023 yılları yayınlanmamış sonuç raporları.

⁴⁰⁹ Kadioğlu vd. 2016, 498.

⁴¹⁰ Kadioğlu vd. 2015, 461.

⁴¹¹ Strab. 11.5.4.

⁴¹² Strab. 14.1.21; Paus. 7.2.8.

⁴¹³ Mohr 2007, 301-303; Kerschner 2006, 364-382.

⁴¹⁴ Paus. 7.2.7; Plut. quaest. Graec. 56.

⁴¹⁵ SEG 26, no.1237; SEG 35, no. 1116; Öztürk 2010, 84-90; Pişkin-Ayvazoglu 2015, 73-74. *Oreios epitheti* "Dağ" anlamına gelir (Lidell-Scott 1940, bkz. "*Oreios*").

⁴¹⁶ Çoban kelimesinden türemiş ve sürüye çobanlık eden olarak yorumlanmıştır (SEG 26, no. 1243; Oster 1990, 1675; Pişkin-Ayvazoglu 2015, 74).

⁴¹⁷ Kentte, Dionysos *Phleos* rahipliğini içeren iki yazıt ele geçmiştir: İlki Ayasuluk'ta bulunan ve MS 2. yy sonlarına tarihlendirilen bir sütun üzerindeki yazıt; ikincisi yine Ephesos'tan ele geçen ve Roma Dönemi'ne tarihlenen bir yazıt fragmanında yer almaktadır (IvEphesos 7.1. 1270). Yazıtların içeriği dolayısıyla tanrının kentte Demeter ile ortak bir tapınma sahip olduğu görülmektedir (Cronkite 1997, 367-368; Öztürk 2010, 87-88). *Phleos*, bolluk anlamına gelen bir kelimedir Graf 2010, 68).

sayılabılırken Koressos Tepesi'nde ve kent içinde olmak üzere Ephesos'ta Dionysos için en az iki kutsal alanın varlığı ön görülmektedir⁴²². Dionysos gizemleriyle bağlantılı görevlilerin ve törenlere katılanların isimleri ve görevlerinin bahsedildiği yazıtlar da Hadrianus ve Commodus dönemlerine aittir⁴²³.

Teos'ta kurulan Dionysos sanatçılar birliğinin Teos'tan kovulması ardından geçici bir süre için Ephesos'ta kaldıkları, ardından Lebedos'a yerleştikleri bilinmektedir⁴²⁴.

Kentte Dionysia Bayramı'nın kutlandığı hem MÖ 4. yy ile MÖ 1. yy aralığına tarihlendirilen bir yazıtla⁴²⁵ hem de Plutarkhos'un kentte bayramın nasıl kutlandığıyla ilgili verdiği bilgiler aracılığı ile bilinmektedir⁴²⁶. Hellenistik ve Roma Dönemlerine tarihlendirilen yazıtlarda geçen *Anthesterion* ve *Lenaion* aylarının isimleri de kentte *Anthesteria* ve *Lenaia*'nın da kutlandığına işaret etmektedir⁴²⁷.

Dionysos kültü bağlamında bütün kentte varlık gösteren tanrı, özellikle Yamaç Evler bölgesinde yoğun olarak göze çarpar; heykeller ve büstlerde, duvar resimlerinde ve *thymiaterion*'larda çeşitli Dionysos ikonografileri görülebilmektedir. 1962 yılı ile kazısına başlanan ve Yamaç Ev Sokağı ile Kuretler Caddesi arasında konumlandırılan "Yamaç ev 2" kompleksi, şehrin merkezindeki konumuyla zengin bir kesimin konutu olduğunu göstermekte ve ev dekorasyonları da bunu desteklemektedir⁴²⁸. Yapılan

⁴¹⁸ Sarmaşık taşıyan anlamındadır. Yazıtlar için: SEG 36, no. 1031; Öztürk 2010, no. 16; Pişkin-Ayvazoglu 2015, 7.

⁴¹⁹ Ata anlamına gelir. MS 2. yy sonlarına tarihlendirilmiş ve çok parçalı olarak tiyatrodan bulunmuş bir yazıt, Dionysos (*Propator*?), Hephaistos ve olasılıkla Zeus için yapılan ayinlerde rahip ve görevlilerin listesini içermektedir (SEG 26, no: 1275.; Öztürk 2010, 87).

⁴²⁰ Merkelbach 1979, 155-156; Öztürk 2010, 88.

⁴²¹ Öztürk 2010, 88, dn. 70; Rogers 2012, 297.

⁴²² Tanrının kentteki *Koreseites epitheti* dolayısıyla kent dışında bir kutsal alanın (Pausanias 7.2.7; Nilsson 1957, 48; Rogers 2012, 297); kentteki Bakkhos Tapınağı (Bakkheion) ile ilişkilendirilen ancak tarihlenemeyen bir arşitrav parçasının agora'da ele geçmesiyle kent içinde de ikinci bir kutsal alanın olduğu düşünülmektedir (IvEphesos 7.1. 434; Öztürk 2010, 87-91, no. 17).

⁴²³ IvEphesos 7.1. 275, 1601, 1602; Öztürk 2010, 90.

⁴²⁴ Strab. 14.1.29; Adak 2021a, 96,99.

⁴²⁵ Ladstätter 2012, 153; Pişkin-Ayvazoglu 2015, 79.

⁴²⁶ Plut. Ant. 24.3.

⁴²⁷ Samuel 1972, 122-124; Pişkin-Ayvazoglu 2015, 79.

⁴²⁸ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 42.

arkeolojik kazı ve araştırmalar Yamaç Ev 2'nin konumlandırıldığı *insula*'nın ilk yapım evresi MÖ 1. yy sonu ile MS 1. yy başı aralığına; son yapım evresi ise Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiş olup, duvar resimlerinin büyük kısmını da bu evreye atfedilmiştir⁴²⁹. Ephesos'ta bulunan duvar resimlerinin (Fig. 42) tamamına yakını bu ev konteksinde yer almakta ve söz konusu duvar resimleri, mozaik ve heykellerin tamamen mekânın kullanımıyla ilişkisel olduğu öne sürülmektedir⁴³⁰.

Yamaç Ev 2 *insula*'sında bulunan 1 numaralı konutun en büyük mekânı olan ve *Triclinium* olarak hizmet veren Tiyatro Odası'nın duvar resimlerinde çeşitli ikram ve servislerde bulunan genç kız ve erkek betimlerinin yanı sıra kırmızı panolar tiyatral figürlerle süslenmiştir (Fig. 10)⁴³¹. Ana kuşakta, eğitim amacı altında seçildiği düşünülmekte olan komedya ve tragedya oyunları isimleriyle beraber tasvir edilmiş, üst kuşakta da mimari öğeler arasına tiyatro maskaları yerleştirilmiştir⁴³². Odanın güneyinde bulunan A tonozunda sadece bacakları örtülü olan ve uzanır pozisyonundaki Dionysos'un (Fig. 11); B tonozunda ise Anadyomene tipli Aphrodite'nin duvar resmi yer almakta olup yatak odalarında Dionysos ve Aphrodite'nin tasvir edilmesiyle erotik bir mesaj verilmek istendiği kanısına varılmıştır⁴³³.

Yamaç Ev 2'de bulunan 2 numaralı konutun avlusunun güney duvarında bulunan eksedranın misafir karşılamak için kullanıldığı ve ev sahibinin klisesinin alanda bulunduğu düşünülmekte olup çok renkli olarak cam mozaiklerle döşenmiş tonozunun merkezinde hayali üzüm bağlarıyla çevrili Dionysos ve Ariadne tasvir edilmiştir (Fig. 12)⁴³⁴.

Insula'da bulunan 3 numaralı konutta ikiye bölünmüş olan bir mekânın taban mozaiklerinde merkezi olarak konumlandırılmış Dionysos (Fig. 13) ve Medusa

⁴²⁹ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 46-48.

⁴³⁰ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 15.

⁴³¹ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 125.

⁴³² Zimmermann – Lasdtätter 2011, 125.

⁴³³ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 114-119.

⁴³⁴ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 57.

tasvirleri yer almakta; Dionysos mozaïği MS 3. yy ortası ve sonları arasına tarihlenmektedir⁴³⁵. Ayrıca 12 numaralı mekânın güney duvarında *kothurnos* giyimli 3 tiyatro oyuncusunun tasviri bulunmaktadır⁴³⁶.

Yamaç Ev 2’de 6 numaralı konutun sahibi, epigrafik kaynaklardan öğrenildiği üzere Dionysos rahipliği görevi yaptığı bilinen bir elittir ve MS 2. yy’ın 2. çeyreğinde etkin olduğu bilinmektedir⁴³⁷. Rahibin oldukça ihtişamlı bir dekorasyona sahip ve sarayvari büyüklükteki evinde⁴³⁸ kendisinin bir büstü ile altında yazıtıyla birlikte Dionysos’un gerçek boyutlarından daha küçük olası heykelleri (Fig. 14), zemin kata girer girmez evin efendisine ve onun Dionysos rahibi olarak görevine dikkat çeker biçimdedir⁴³⁹. Ayrıca 36a numaralı tonozun bezemeli kuşaklarında tiyatro maskları yer almaktadır (Fig. 15)⁴⁴⁰. *İnsula*’daki 7 numaralı konutun 32e numaralı mekânında, Dionysos başı tasvirli başka bir duvar resmi bulunmaktadır (Fig. 16)⁴⁴¹.

Kentte ev konteksti dışındaki Dionysiak buluntular arasında Traianus Çeşmesi’ni süsleyen Dionysos ve satyr heykelleri⁴⁴²(Fig. 17-18), Prytaneion ve Varius Hamamları’ndaki Dionysos tasvirli masa ayakları (Fig. 19-20)⁴⁴³, konteksti bilinmeyen yaşlı bir satyr başı⁴⁴⁴ bulunmakta olup MS 2. yy’a tarihlenmektedirler⁴⁴⁵. Ephesos’ta Dionysos ikonografisindeki herm buluntuları ise Antoninler-Severuslar Dönemlerine aittir⁴⁴⁶. Celsus Kütüphanesi’nin arkasında ele geçen ve MS 2.-3.yy’lara tarihlenen kötü korunmuş bir freskte sol elinde tuttuğu *thryso*s ile bir sunakta sunu yapan Dionysos

⁴³⁵ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 60, 64.

⁴³⁶ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 100.

⁴³⁷ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 53.

⁴³⁸ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 69.

⁴³⁹ Rathmayr 2014, 385; Ladstätter 2012, 189-192.

⁴⁴⁰ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 104.

⁴⁴¹ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 131.

⁴⁴² Sherrer 2000, 203; Erdemgil vd. 1989, 40-55.

⁴⁴³ Anabolu 1991, 72-73.

⁴⁴⁴ Sezer 2013, 99-100, no.109.

⁴⁴⁵ Erdemgil vd. 1989, 40-55.; Sezer 2013, 100.

⁴⁴⁶ Rathmayr 2014, 413-141 S.82; Hanslmayr 2016, 106-111 C.4, C.17, C18.

yanında panteri ile tasvir edilmiştir⁴⁴⁷. Kentte ele geçen diğer heykeltıraşlık buluntuları arasında İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'nde bulunan satyr ve Pan başı sayılabilir⁴⁴⁸.

Girland'larla bezenmiş ve iki katırın çektiği kutsal arabanın yer aldığı sikke, Dionysos kültürünün Ephesos sikkelerinde de görüldüğünü kanıtlar niteliktedir⁴⁴⁹.

2.3. Smyrna

Kuruluşu MÖ 3000'lere değin uzanan Eski Smyrna, İzmir/Bayraklı'da yer alır⁴⁵⁰. Strabon, Smyrna adının kentin kurucusu Smyrna isimli Amazon'dan geldiğini belirtir⁴⁵¹. MÖ 1000 civarı Aioller tarafından iskân edilmiş kent zamanla İon etkisine girmiş ve 13. İon kenti olmuştur⁴⁵². Herodotos bu olaydan bahsederken, ülkelerinden sürülen bazı Kolophonluların Smyrna'ya kabul edildiklerini, sonrasında bu sürgün Kolophonluların, bir Dionysos şenliği için sur dışına çıkan Smyrnalı erkekleri dışarda bırakarak kapıları kapattıklarını ve böylece kenti ele geçirdikleri, Aiollerin Smyrna'yı bu şekilde kaybettiklerini iletir⁴⁵³.

Dionysos'un Smyrna'da Hellenistik Dönem'de tapınım gördüğü bilinmekte⁴⁵⁴; tanrının Smyrna'daki kültüne işaret eden *Briseus*⁴⁵⁵ ve olasılıkla aynı kültte dahil edilen *pro poleos*⁴⁵⁶ *epitheti* dışında kentte *Bromios epithet*'inin varlığı da belgelenmiştir⁴⁵⁷. Briseus kültürünün varlığını destekleyen epigrafik kaynaklar her ne kadar Roma

⁴⁴⁷ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 128.

⁴⁴⁸ Aybek vd. 2009, 70 no. 53-54.

⁴⁴⁹ Franke 2007, 59.

⁴⁵⁰ Akurgal 1993, 12; Ersoy 2015, 14; Tanrıver vd. 2016, 95; Ertüzün 2021, 189-190.

⁴⁵¹ Strab. 11.5.4.

⁴⁵² Paus. 7.5.1-3.

⁴⁵³ Hdt. 1.150.

⁴⁵⁴ MÖ 2. yy'a tarihlendirilen bir mezar yazıtıyla Dionysos adı belgelenmiştir (Frontier 1883, 278-279).

⁴⁵⁵ Hasluck 1912-1913, 89-94; Rigsby 2017, 85-89. Ele geçen yazıtlar arasında *stasion*'un yakınlarındaki bir üzüm bağında bulunmuş ve şu an kayıp olan M. Aurelius'un Smyrna'da bulunan Dionysos Sanatçılar Birliği'ne yolladığı mektup (Petzl 1986, 91-93, Nr. 600.), şu an kayıp olan M. Aurelius ve L. Verus'un Smyrna'da bulunan Dionysos Sanatçılar Birliği'ne yolladığı bir mektup (Petzl 1986, 93, Nr. 601), agora'da ele geçen ve Dionysos ayinlerine katılanlar tarafından Hadrianus'un onurlandırma yazıtı (Petzl 1986, 114-115, Nr. 622), şu an kayıp olan ve Dionysos sanatçılar birliğinin bir *asiarkhes*'i (Asia Birliği Baş Rahibi) onurlandırma yazıtı (Petzl 1986, 128-129, Nr. 639), Dionysos Briseus'un Sanatçılar Birliği'ne ait bir belge (Petzl 1986, 232-235, Nr. 731) ve son olarak *stasion*'da ele geçen tanrıya yapılan bir adak yazıtı (Petzl 1986, 259, Nr. 758) sayılabilir.

⁴⁵⁶ Öztürk 2010, 98.

⁴⁵⁷ Hasluck 1912-1913, 91.

Dönemi'ne ait olsa da söz konusu kültün kentin en eski kültlerinden olduğu fikri öne sürülmekte⁴⁵⁸; bu kültle bağlı bir Dionysos Sanatçılar Birliği'nin varlığı bilinmektedir⁴⁵⁹. *Bromios epithet*'inin belgelendiği ve *orfik* öğeler içeren yazıtta Dionysos *Bromios*'un kutsal alanına girebilmek için gereken şartlardan ve gerçekleştirilen *mysteria*'lardan bahsedilmektedir⁴⁶⁰. Kentteki Dionysos Tapınağı'nın varlığı MS 193-235 yıllarına tarihlenen bir yazıttan bilinmekle beraber⁴⁶¹ bu tapınağın şehrin dışında olduğu öne sürülmektedir⁴⁶².

Smyrna kenti, Dionysos ve *thiasos*'unun ikonografilerini içeren çeşitli heykeltıraşlık eserine sahip olmakla beraber bu eserlerin buluntu yerleri Kadifekale, İkiçeşmelik mezarlığı (Fig. 21-23) ve *agora*'dır⁴⁶³ (Fig. 24-31). Son yıllarda tiyatrodan sürdürülen kazı çalışmalarında da mermer bir mask parçası⁴⁶⁴, mermer bir satyros kabartması ve mask kabartmalı friz blokları da ele geçmiştir⁴⁶⁵.

Anthesteria Bayramı ile ilgili ayrıntılı bilgiler veren ve MÖ 3. yy'a tarihlenen kentin sikkeleri üzerine kayak taşıyan araba geçit töreniyle ilgili detaylar görülmektedir⁴⁶⁶. Ayrıca ele geçen sikkelerdeki Dionysos kült heykelinin betimleri arkaik olmakla beraber olasılıkla tanrının kutsal alanında duran gerçek kült heykelini temsil ediyor olmalıdır⁴⁶⁷.

⁴⁵⁸ Hasluck 1912-1913, 89-90; Cadoux 2003, 271.

⁴⁵⁹ Öztürk 2010, 97-99

⁴⁶⁰ IvSmyrna 2.1, no. 728; Nilsson 1957, 134-139; Nock 1958, 415-421

⁴⁶¹ SEG 15, no. 727; IvSmyrna 2.1, no. 733; Öztürk 2010, 97. Yazıtta aynı zamanda Smyrnalı bir vatandaşın bu tapınağa mozaik yaptırdığından da bahsedilir.

⁴⁶² Hasluck 1912-1913, 92.

⁴⁶³ Aybek vd. 2009, 69, 71 no. 51, 52, 55. S. S. Sezer, 2009 yılında yaptığı doktora tezinde Smyrna Agorası'nda gerçekleştirilen birinci ve ikinci dönem kazılarında ele geçen heykeltıraşlık eserlerini ve İzmir Arkeoloji Müzesi ile İzmir Tarih-Sanat Müzesi'nde Smyrna menşeli olarak yer alan heykeltıraşlık eserlerine yer vermiş; Dionysiak buluntuları ikonografik değerlendirmeler ve konteks incelemeleri sonucu genel olarak Roma Dönemi'ne tarihlemiştir (Sezer 2009).

⁴⁶⁴ Ersoy vd. 2018, 72.

⁴⁶⁵ Ersoy vd. 2022, 66-67.

⁴⁶⁶ Nilsson 1906, 268; Adak 2021b, 123.

⁴⁶⁷ Hasluck 1912-1913, 91.

2.4. Priene

Mykale Dağı'nın güneyinde yüksek bir platoda, Neileos ve Kodros soyundan gelenler tarafından kurulduğu antik kaynaklarca belirtilen Priene'de⁴⁶⁸ ilk yerleşimlere dair en erken buluntu MÖ 500'lere tarihlenmektedir⁴⁶⁹.

Priene'de Dionysos'a atfedilen bir tapınak yer almasa da⁴⁷⁰ başta kent tiyatrosu olmak üzere birçok arkeolojik buluntu, tanrının kentteki varlığına işaret etmektedir. MÖ 2. yy civarına ait Dionysos *Phleos* rahipliğinin satışıyla ilgili bir *dekret*'te satın alınan rahiplik göreviyle kişiye tanımlanan görev ve muafiyetler listelenmiş; kentte *Phleos*⁴⁷¹, *Katagosis*⁴⁷², *Melpomenos*⁴⁷³ olmak üzere en az üç Dionysos kültünün varlığı ortaya konmuş⁴⁷⁴; kentte *Anthesteria*⁴⁷⁵ ve *Lenaia*⁴⁷⁶ bayramlarının kutlandığı anlaşılmıştır. Dionysia Bayramı'nın ise MÖ 4. yy'dan itibaren kentte kutlandığı çeşitli epigrafik belgelerle desteklenmekle beraber belgelerde erkek korusu ve flütçülerin *agon*'undan ve tragedya yarışmasından bahsedilmektedir⁴⁷⁷.

Kentin tiyatrosunda Pythotimos'un armağanı olan ve onuruna tiyatro oyunları düzenlenen tanrı Dionysos'a adanmış bir sunak⁴⁷⁸ ile çeşitli bloklardaki yazıtlarla kentteki Dionysos kültünün tiyatroyla yakın ilişkisi kurulabilmektedir⁴⁷⁹. Konut kontekstinde Aphrodite heykeli ile ele geçmiş bir Dionysos heykeli (Fig. 32) ile satyr betimli fresk bulunmaktadır.

⁴⁶⁸ Paus. 7.2.10.

⁴⁶⁹ Schede 1964, 2; Rumscheid – Koenings 1998, 13.

⁴⁷⁰ Rumscheid 2006, 182.

⁴⁷¹ MS 3.yy'a ait bir heykel kaidesinde de belirtilir: IvPriene, no. 162; Öztürk 2010, 94.

⁴⁷² Tanrının Katagogia bayramı ile ilgili olan epitheti (Seaford 1981, 270; Kerényi 2013, 292-293)

⁴⁷³ Dans eden, şarkı söyleyen anlamındaki epithet (Graf 2010, 67) olup tanrının tiyatroyla ilişkisini göstermekte; dekrette de tiyatroda gerçekleştirilen ritüellerden bahsedilmektedir (Graf 2010, 66-67).

⁴⁷⁴ IvPriene, no. 174; IK.Priene, no.145; Sokolowski 1955, no.37; Debord 1982, 340, 343; Arnaoutoglou 1998, 138-139. Bu üç epithetin de Phleos rahipliği dekretinde birlikte görülmesi, Graf tarafından söz konusu kültler arasında bir hiyerarşinin bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır (Graf 2010, 66-67).

⁴⁷⁵ Ayrıca bkz. IvPriene, no. 42.

⁴⁷⁶ Ayrıca bkz. IvPriene, no. 114.

⁴⁷⁷ IvPriene, no. 8, 19, 109, 113; Schede 1964, 77; Adak 2021b, 119.

⁴⁷⁸ Schede 1964, 70.

⁴⁷⁹ IvPriene, no. 175-178.

Üzerinde Dionysos betimi bulunan ve Hadrianus, Severus Alexander ve Gallienus Dönemlerine ait Priene sikkelerinin ikonografileri genel hatlarıyla aynıdır: ön yüzde imparator portresi, arka yüzde *kantharos* ve *thrysos* tutan ve sol yanında küçük bir panter oturan Dionysos betimi yer alır⁴⁸⁰.

2.5. Erythrai

Plutarkhos tarafından “İonların en güçlüsü” olarak nitelenen⁴⁸¹ Erythrai kenti, Karaburun (mimas) yarımadasında, Çeşme’nin Ildırı köyünde bulunmakta; Koryne burnu kuzeyini, Mesate burnu ise güney sınırını oluşturmaktadır⁴⁸².

İon kolonizasyonu zamanında Attika Kralı Kodros’un oğlu tarafından kurulduğu⁴⁸³, Giritli göçmenler tarafından iskân edildiği ve daha sonra da Attika ağırlıklı bir İon grubunun yerleştiği söylenen⁴⁸⁴ Erythrai’daki ilk iskân belirtileri MÖ 3000 civarındadır⁴⁸⁵.

Ekonomilerinde üzüm bağları ve şarap üreticiliğinin⁴⁸⁶ önemli yer tuttuğu antik kaynaklar tarafından iletilmiş olan kentte Dionysos kültünün varlığı şaşırtıcı olmamakla beraber epigrafik belgeler Erythrai’daki Dionysos kültünün MÖ 4. yy’a değin gittiğini göstermektedir⁴⁸⁷. Hellenistik Dönem’de tiyatrunun altarnın Dionysos’a ve halka adandığı belgelenmiştir⁴⁸⁸. MÖ 300-260 yıllarına tarihlenen ve rahiplik satışına ilişkin bir stel üzerindeki yazıtta *Anthesterion* ve *Lenaion* aylarının adları yer almakta⁴⁸⁹; Hellenistik Dönem’e ait epigrafik belgelerde de kentte Dionysia’nın kutlandığı

⁴⁸⁰ Hadrian Dönemi örneği: Regling 1927, 109 nr. 205.2; RPC III. 2114.3. Severus Alexander Dönemi örneği: Regling 1927, 112 nr. 213.1. Gallienus Dönemi örneği: Regling 1927, 117 nr. 227.1.

⁴⁸¹ Plut. de mul. vir. 244f.

⁴⁸² Akurgal 1979, 1-4; Sevin 2001, 107; Akalın 2010, 388-389.

⁴⁸³ Strab. 14.1.3; Bayburtluoğlu 1975, 66-69.

⁴⁸⁴ Paus. 7.3.7.

⁴⁸⁵ Bayburtluoğlu 2015, 57.

⁴⁸⁶ Strab. 13.100.613.

⁴⁸⁷ IvErythrai und Klazomenai 2, no. 210a. Söz konusu yazıt Dionysos’a adanmış bir heykele aittir.

⁴⁸⁸ Varinlioğlu 1981, 48-48.

⁴⁸⁹ IvErythrai und Klazomenai 2, no.201; Sokolowski 1955, 25; Forrest 1959, 513-522; Graf 1985, 162-196; Trümpy 1997, 290.

görülmektedir⁴⁹⁰. Dionysos *Propator*⁴⁹¹, Antoninus Pius ve oğulları Marcus Aurelius ile Lucius Verus'a, ismi bilinmeyen bir Dionysos rahibi tarafından kutsal oda adandığına dair kentte bulunan adak yazıtı⁴⁹² dışında Dionysos sanatçılarının Antonia Tyrannis Iouliane'yi onurlandırma yazıtı da ele geçmiş olup MS 2. yy'a tarihlenmektedir⁴⁹³.

2.6. Metropolis

Metropolis yerleşim yerinin geçmişi Neolitik Çağ'a değin uzanmaktadır⁴⁹⁴. Kent ekonomisinde, kaliteli şarap, zeytin ve zeytinyağı üretimi önemli bir yere sahiptir⁴⁹⁵. Dionysos kültünün kentte varlığı, Metropolis yakınında bulunan bir yazıttan bilinmekte; yazıtta birkaç gün süren bir törenden bahsedilmektedir⁴⁹⁶. Metropolis'in arkasındaki Gallesion Dağı'nda bu törenlerin düzenlendiği bir Dionysos Tapınağı veya bir kült alanı olduğu düşünülmektedir⁴⁹⁷.

Kent tiyatrosunda yer alan 5 *prohedria*'nın bazılarında Dionysos, Zeus ve Hermes'in simgeleyen kabartmalar bulunmaktadır⁴⁹⁸.

Metropolis kentine ait sikke örneği Traian Decius Dönemi'ne (MS 249-251) aittir ve arka yüzünde *kantharos*, *thrysos* ve panteriyle betimlenmiş Dionysos ayakta tasvir edilmiştir⁴⁹⁹.

Metropolis'te tiyatronun hemen doğusunda konumlanan ve Roma Dönemi'ne tarihlenen geniş bir oda, zarif mozaikleriyle dikkat çekmektedir (Fig. 33): Mozaik döşemenin merkezinde, çeşitli mitolojik temalarla çevrili olarak Dionysos ve karısı Ariadne'nin figürleri ile Maenad figürü bulunmakta; ellerinde içki kadehleri tutan

⁴⁹⁰ IvErythrai und Klazomenai 1, no. 21.4, 64.4, 35.13, 36.13, 115.1, 119.13. Erythrai'da Dionysia'nın kutlandığına ilişkin bir diğer belge de Priene'de bulunmuştur: IvPriene, no.50.

⁴⁹¹ Ata anlamına gelir. Ephesos'ta da görülen epitheti.

⁴⁹² IvErythrai und Klazomenai 1, no.131; Graf 1985, 292.

⁴⁹³ IvErythrai und Klazomenai 1, no.132; IGR 4. 1533.

⁴⁹⁴ Herling vd. 2008, 13-65.

⁴⁹⁵ Aybek 2009, 19.

⁴⁹⁶ Bu törende, katılımcıların ihtiyaç duyduğu yiyecekler bir vatandaş tarafından sağlanmış ve bu vatandaş, cömertliği nedeniyle onurlandırılmıştır (IvEphesos 7.1, no.3425).

⁴⁹⁷ Meriç 2003, 99.

⁴⁹⁸ Meriç 1993, 419-420; Meriç 2003, 85-87.

⁴⁹⁹ RPC 9. 829.

Eroslar, tiyatro maskaları, çeşitli balık ve kuş türlerini içeren diğer süslemeler de yer almaktadır⁵⁰⁰. Bu odanın tiyatroya yakınlığı, Dionysos kültü ile olan açık bağlantısı; tiyatro maskeleri, buranın sıradan bir özel ev olmadığını, aksine tiyatro oyunları sırasında halkın bir araya geldiği bir tür kabul salonu olduğunu düşündürmektedir⁵⁰¹. İçki kadehleri tutan Eroslar, balıklar ve kuşlar, mekânda ziyafetlerin düzenlendiğini gösterirken; ayrıca, arka tarafta yer alan kiler ve mutfak, bu hipotezi destekleyen diğer kanıtlardır; yapılan kazılarda, yiyecek ve içeceklerin saklandığı küpler ve yemek kapları da bulunmuştur⁵⁰².

Dionysos'un sembolü *kantharos*'un yer aldığı bir mozaik de Yukarı Hamam Gymnasionu'nun alt terasında bulunan *atrium*'lu evde yer almaktadır⁵⁰³. Bilingual (Yunanca ve Latince) olarak görülen “İyi Şanslar” yazıtlarının arasındaki *kantharos* motifi üzerinde geometrik bezemeler bulunmakta ve Geç Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir⁵⁰⁴.

2.7. Miletos

Kentin kurulduğu yarımada ve Kalabak Tepe dolaylarında ilk yerleşimler MÖ 800'den başlar⁵⁰⁵. Arkaik Dönem'de İonia bölgesinin “incisi” olarak tanımlanan⁵⁰⁶ kentin kurucu kahramanları arasında Sarpedon, Miletos ve Neileos adları geçer ve bu durum Girit'den gelen yerleşimcilere vurgu yapar niteliktedir⁵⁰⁷.

Epigrafik belgeler ve mimari kalıntıların ışığında, Miletos kentinde Dionysos'un varlığının, Arkaik Dönem'e değin uzandığı görülmektedir: Kalabak Tepe'nin doğusundaki Aziz Mikhael Kilisesi'nin altında kalan Dionysos Tapınağı'nın (Plan 3) ilk

⁵⁰⁰ Meriç 2003, 98.

⁵⁰¹ Meriç 2003, 98.

⁵⁰² Meriç 2003, 98.

⁵⁰³ Meriç 2003, 141-143.

⁵⁰⁴ Meriç 2003, 141-143.

⁵⁰⁵ Kleiner 1969, 76; Müller-Wiener 1986, 98-101; Lang 1996, 201-204; Herda 2009, 83-85;

⁵⁰⁶ Hdt. 5.28.

⁵⁰⁷ Strab. 12.8.5; Paus. 7.2.5; Hdt. 9.97; Prinz 1979, 107-111; Cobet 1997, 253-254; Herda 2009, 67-72.

evresinin MÖ 5. yy'ın ilk yarısında sonlandığı, ikinci evresinin MÖ 5. yy ikinci yarısına; üçüncü ve dördüncü evrelerin de MÖ 4. yy'a tarihlendiği ortaya konmuştur⁵⁰⁸. Kilisenin altında kaldığından oldukça az mimari kalıntı söz konusu olsa da ortaya çıkarılmış yazıt ve buluntular, tapınağın Dionysos'a atfedilmesi için yeterli görülmüştür⁵⁰⁹. 1973 ve 1975 yıllarında yapılan kilise ve tapınak kazılarında ele geçen buluntular arasında mermer heykeltıraşlık eserleri, terrakotta figürinler ve halkalar, sikkeler ve Dionysiak sahneler içeren seramikler vardır⁵¹⁰.

MÖ 525-500 yıllarına tarihlenen bir yazıtta Miletos'un sivil ve gayet kapsamlı bir kurban takvimi yer almakta ve ilk satırda bahsedilen *gylloi*, içkiler ve bal adakları, yazıtın tamamlama önerisiyle kentte kutlanan *Dionysia* ile ilgili olduğu düşünülmektedir⁵¹¹.

MÖ 275-274'e tarihlendirilen Miletos'taki Dionysos rahibeliğinin satış sözleşmesinde⁵¹², Dionysos rahibeliğinin görev ve sorumluluklarının bahsedilmekte ve ritüeller hakkında bilgiler de verilmektedir: çukura atılan, sunağa bırakılan veya tüketilen (kullanım şekli kesin değil) çiğ et ritüellerde ön planda gözükmekte⁵¹³; söz konusu tapınım Dionysos *Bakkheios* için iki yılda bir yapılan bayramlarda gerçekleştirilmektedir⁵¹⁴. Belgede aynı zamanda kentte *Katagogia*'nın kutlandığı da görülebilmektedir⁵¹⁵. Kentteki diğer epigrafik belgelerle Dionysiak etkinlikler hakkında bilgiler edinilmekte⁵¹⁶; tanrının kentte *Bromios epithet*'i ile tapınım gördüğü⁵¹⁷; kentte

⁵⁰⁸ Müller-Wiener 1977-1978, 94; Gorman 2001, 174; Steinmann 2020, 93.

⁵⁰⁹ Wiegand 1908, 6; Müller-Wiener 1977-1978, 100; Real 1977-1978, 105-116.

⁵¹⁰ Real 1977-1978, 105-116; terrakotta halkalar ve işlev önerileri için bkz: Steinmann 2020; Tapınağın kalıntı ve buluntuları Steinmann'ın yürüttüğü doktora tezinde incelenmiştir (Steinmann, L. 2023. Das Dionysosheiligtum in der Sakrallandschaft von Milet. Hamburg Universität).

⁵¹¹ Milet I.3, no. 31a-b; SEG 15, no. 673; Sokolowski 1955, no. 41; Herda 2006, 249-256.

⁵¹² SEG 42, no.1070; Sokolowski 1955, no. 48

⁵¹³ Henrichs 1978, 150-152; Dodds 1951, 276.

⁵¹⁴ Milet I.3, no. 1222; SEG 15, 679; Sokolowski 1955, no. 48; Carbon 2021, 31-35.

⁵¹⁵ Sokolowski 1955, no. 48; Nilsson 1957, 6-7; Burkert 1985, 291.

⁵¹⁶ Henrichs 1978, 148-149; Merkelbach 1972, 77-79.

⁵¹⁷ SEG 4, no. 425.

etkin olan bir Dionysos Sanatçılar Birliğinin bulunduğu⁵¹⁸ ve *Anthesteria*⁵¹⁹ ve *Dionysia* 'nın⁵²⁰ kutlandığı anlaşılmaktadır⁵²¹.

2.8. Samos

Bir ada yerleşimi olan Samos'un tarih sahnesine çıkışı, adadaki bağcılık temellerini attığı belirtilen Kral Ankaeos ile başlarken⁵²² adadaki ilk yerleşim izleri Kastro-Tigani Tepesi'nde Geç Kalkolitik Dönem sonunda ve Hera Kutsal Alanı'nda Erken Tunç Çağı'nda görülmektedir⁵²³.

Kentte Dionysos'un belgelenmiş epithetleri *Kekhenos*⁵²⁴, *Gorgyreus*⁵²⁵, *Enorkhes*⁵²⁶, *Elygeus* ve *Dallios* 'tur⁵²⁷. Yine epigrafik belgelerden tanrının Demeter'le beraber tapınım gördüğü⁵²⁸, kentte *Anthesteria*⁵²⁹, *Lenaia*⁵³⁰ ve *Dionysia* 'nın⁵³¹ kutlandığı ve bir Dionysos Tapınağının yer aldığı bilinmektedir⁵³².

2.9. Klaros

İzmir ili Menderes ilçesi, Ahmetbeyli beldesinde yer alan ve Kolophon Antik Kenti'nin baş tanrısı Apollon'un kutsal alanı olan Klaros, Miken Dönemi'ne uzanan buluntularıyla birlikte en eski kehanet merkezidir⁵³³. Klaros Kutsal Alanı'nda, tıpkı Delphoi'da olduğu gibi⁵³⁴, Dionysos'un önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Özellikle

⁵¹⁸ İmparator Claudius'un Dionysos Sanatçılarına Mektubu MS 48'e tarihlenmektedir ve Delphinion'da ele geçmiştir (Milet I.3, no. 156).

⁵¹⁹ Milet I.3, no. 143a, 146a.

⁵²⁰ IDidyma, no. 479; SEG 4, no. 470.

⁵²¹ Milet I.3, no. 152, 156.

⁵²² Paus. 7.4; Shipley 1987, 25.

⁵²³ Viglaki-Sofianou 2012, 31-33; Kouka 2015, 223-235; Kouka 2019, 22-27.

⁵²⁴ Ail. nat. 7.48; Plin. nat. 8.58; Otto 1965, 111.

⁵²⁵ Laumonier 1958, 699.

⁵²⁶ Kerényi 2013, 286.

⁵²⁷ Laumonier 1958, 707.

⁵²⁸ Girard 1881, 478-480.

⁵²⁹ IvPriene, no. 42; SEG 1, no. 366. Yazıt MÖ 246-243 yıllarına tarihlenmektedir.

⁵³⁰ Robert 1935, 476-477.

⁵³¹ IvMagnesia, no. 103.

⁵³² SEG 35, no. 949; Freis 1985, 189-193.

⁵³³ Şahin 2012, 264-269.

⁵³⁴ Rohde 1925, 282-303.

kutsal alandaki Batı Onur Anıtları bölgesinde yapılan kazı çalışmaları⁵³⁵ ile ele geçen arkeolojik verinin ve antik kaynakların iletlediği bilgiler ışığında tanrının kentte *Bakkhios* ve *Limnaios*⁵³⁶ epitheti ile tapınım gördüğü kesinleşmiştir⁵³⁷. Kentte Dionysia Bayramı'nın 3. yy'dan itibaren kutlandığı bilinmektedir⁵³⁸. Kutsal alanda bulunan mermer bir maskın, güvensiz konteksti sebebiyle bir tiyatrodan (olasılıkla Notion) sökülüp alana gömüldüğü düşünülmektedir⁵³⁹.

2.10. Diğer Kentler

Şarap üretimi ve bağıcılık geleneğinin ekonomilerindeki önemi dolayısıyla Dionysos kültünün özel bir yere sahip olduğu görülen Khios'ta, tanrının *Aktaios*⁵⁴⁰, *Omadios*⁵⁴¹, ve *Phleus*⁵⁴² *epithet*'leri ile tapınım gördüğü epigrafik belgelerle kanıtlanmış; adanın güneyinde Herakles'le ortak tapınımına sahip olduğu görülmüştür⁵⁴³. Kentte kutlandığı belgelenen tek Dionysiak bayram Dionysia'dır⁵⁴⁴ ve İmparator Hadrianus'un kentte "Yeni Dionysos" olarak nitelendirildiği bilinmektedir⁵⁴⁵.

Strabon, Kolophon'dan 120 *stadia* uzakta bulunan Lebedos'ta her yıl Dionysos için oyun ve şenlikler yapıldığından bahseder⁵⁴⁶. Kentin Tiberius⁵⁴⁷, Vespasianus⁵⁴⁸ ve

⁵³⁵ Şahin vd. 2004, 78.

⁵³⁶ "Batakılık" kelimesinden türeyen *epithet*dir. Günümüzde batakılık bir alan olan Klaros Kutsal Alanı'nda gerçekleştirilen jeomorfolojik ve jeoarkeolojik araştırmalarla bu özelliğin MÖ 1. Bin itibari ile ortaya çıktığı öne sürülmüştür (Pişkin-Ayvazoglu 2018, 301).

⁵³⁷ SEG 12, no. 1244; Mellink 1960, 66; Gibbs 1976, 270; Robert 1989, 106; Akurgal 1990, 139; Bean 1997, 175; Şahin 1998, 35, 56; Debord 2013, 8.

⁵³⁸ Robert 1974, 222; Robert-Robert 1992, 280-282; Gauthier 1999, 1-18, no. 1; Şahin vd. 2013, 253; SEG 42, no. 1065; SEG 49, 1052.

⁵³⁹ Şahin 1998, 55; Dewailly 2007, 148.

⁵⁴⁰ Graf 1985, 447-448; CIG 2214e. "Deniz kıyısında yaşayan Dionysos" anlamında kullanılan epithetidir (Otto 1965, 163; Çelgin 2011, 36; Lidell-Scott 1940, bkz. *Aktaios*).

⁵⁴¹ Farnell 1909, 164-165; Otto 1965, 107; Graf 1985, 74-80. "Çiğ et yiyen" olarak yorumlanan epithetidir (Lidell-Scott 1940, bkz. "*Omadios*"; Georgoudi 2011, 50).

⁵⁴² Graf 1985, 97; Graf 2010, 69-70.

⁵⁴³ SEG 16, no. 492, 513; Graf 1985, 449-450.

⁵⁴⁴ Hdt. 6.27; SEG 19, no. 569; SEG 30, no. 1070; Graf 1985, 433.

⁵⁴⁵ SEG 15, no. 530; Graf 1985, 460.

⁵⁴⁶ Strab. 14.1.29.

⁵⁴⁷ RPC I, 2521a.

⁵⁴⁸ BMC 16; RPC II, 1051.

Elagabalus⁵⁴⁹ Dönemlerine ait sikkelerinin arka yüzünde Dionysos, *kantharos* ve *thyrsos* tutar şekilde, aynı şemada işlenmiştir.

Küçük bir liman yerleşimi olan Myus kenti bir yarımada üzerinde⁵⁵⁰; mitolojik anlatıya göre Atina Kralı Kodros soyundan gelenler tarafından kurulmuştur⁵⁵¹. Pausanias, bölgede Dionysos'un beyaz mermerden yapılmış bir tapınağı olduğundan bahseder⁵⁵² ve Aşağı Teras'taki MÖ 6. yy ortasına tarihlenen kalıntıların bu tapınak olduğu düşünülmektedir⁵⁵³.

Antik kaynakların aktardıklarına göre, Phokai'da bir tapınağın ve çeşitli heykellerin bulunduğu *Bakkheion* olarak adlandırılan bir adanın varlığı bilinmekte⁵⁵⁴; adanın bir Dionysos kutsal alanına işaret ettiği de araştırmacılar tarafından önerilmektedir⁵⁵⁵.

Araştırmacılar, Magnesia ad Meandrum'dan MÖ 2.yy'a ait bir *dekret*'te bahsedilen Dionysia şenliklerinin Klazomenai kentiyle ilişkili olduğunu ileri sürmektedirler⁵⁵⁶.

⁵⁴⁹ RPC VI, 30489.

⁵⁵⁰ Weber 1965, 43.

⁵⁵¹ Strab. 14.1.3; Paus. 7.2.10.

⁵⁵² Paus. 7.2.7-11.

⁵⁵³ Weber 1967, 128-143; Weber 2002, 221-271.

⁵⁵⁴ Liv. 37.21.7; Plin. nat. 5.138.

⁵⁵⁵ Graf 1985, 418. Özyiğit 1998, 767; Özyiğit 2003, 104-105.

⁵⁵⁶ IvMagnesia, 45; Graf 1985, 386.

3. İONİA'DAKİ DİONYSİAK TERRAKOTTA FİGÜRİN VE MASKLAR

3.1. Terrakotta Figürin Kontekstleri

Figürinler, fildişi ve ahşap gibi organik seçeneklerin yanı sıra metaller, taş ve *terrakotta* gibi çeşitli malzemelerden üretilmişlerdir. Antik çağlardan günümüze kadar *terrakotta*, mimari süslemelerde, kaplarda, kabartmalarda, heykeller ve küçük figürinlerde yaygın olarak kullanılmış; kilin yapısal özellikleri ve kalıplama kolaylığı, sanatçılar tarafından sıklıkla kullanılmasına yol açmıştır⁵⁵⁷.

Koroplastlar, hem çok çeşitli amaçlar için sıradan motiflere sahip genel *terrakotta* figürinler üretmiş hem de daha özel ikonografi ve sembolizmle ve belki de farklı kalite türleriyle belirli tüketicileri, kültürleri, kutsal alanları, festivalleri veya törenleri hedeflemişlerdir⁵⁵⁸. Figürinlerin ikonografileri de Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar zaman içinde değişmiştir⁵⁵⁹. İonia'da Milet, Smyrna ve Samos örneklerinde görüldüğü gibi, *terrakotta* figürinler üslup olarak anıtsal heykeltıraşlığı yakından takip etmişlerdir⁵⁶⁰.

Mimari dekorasyon, koku şişesi ve oyuncak gibi *terrakotta*'ların yapılış amacı belirgin olsa da küçük heykelcikler olarak tanımlanabilecek olan figürinlerin kullanım amaçları uzun yıllardır tartışılan bir konudur⁵⁶¹. Bu amaçların belirlenmesinde buluntu kontekstini göz önünde bulundurmamak her ne kadar önemli olsa da ele geçen figürinler her zaman o kontekst için satın alınmış objeler değildir⁵⁶². Örneğin evlerde kullanım amacıyla üretilen kapların kutsal alanlara sıklıkla sunulması gibi, kişisel eşyalar arasında sayılan *terrakotta* figürinlerin de aynı şekilde kutsal alanlara sunulup; ölüm

⁵⁵⁷ Köster 1926, 9; Alanyalı 2002b, 178.

⁵⁵⁸ Hoffman 2023, 52.

⁵⁵⁹ Figürinlerin bu gelişimiyle ilgili çalışmalar için bkz: Higgins 1954; Higgins 1967; Besques 1971–1972; Besques 1986; Besques 1992; Hinz 1998, 33–48.

⁵⁶⁰ Köster 1926, 38.

⁵⁶¹ Köster 1926, 10.

⁵⁶² Higgins 1967, 8.

durumunda da sahibiyle birlikte gömülmeleri mümkündür⁵⁶³. Bu konuyla ilgili Platon, insanların tanrılarına adaklar adamak istediklerinde, ellerinde ne varsa onu adadıklarından bahseder⁵⁶⁴. Mezar kontekstinde bulunan figürinler de cenaze için satın alınmış olabilir veya asılmak için tasarlanmış protomların mezarlarda bulunması gibi spesifik olarak ölümlerle gömülmek amaçlı da yapılmamışlardır⁵⁶⁵. Ayrıca, Teos'ta yarışmaları kazanan tiyatro yazarlarının maskelerini Dionysos'a sunmaları gibi⁵⁶⁶, belirli bir görev için kullanılan alet ya da nesnelerin, söz konusu görevin tamamlanmasıyla ilgili olduğu düşünülen bir tanrıya sunulduğuna dair çok sayıda kanıt bulunmaktadır⁵⁶⁷. Dindar bir kişi, tanrı onuruna düzenlenen yarışmalara katılarak, at sırtında savaşa giderek, omuzlarında kurbanlık bir hayvan taşıyarak tanrının evine gelir ve ona ibadet eder; tanrının rahip ve rahibeleri ile tapınak hizmetlileri de kutsal kaplar taşıyarak, bağışlar getirerek ve şenlik dansları yaparak tanrıyı memnun eder. Dolayısıyla çeşitli kontekstlerde sıklıkla bulunan bu tip ikonografilerdeki figürinlerin bireylerin ibadetlerinin bir sembolü olup aslında kendilerini tanrıya sunduklarını gösterirler⁵⁶⁸.

Adak terrakotta'larının ikonografisini ve sembolizmini anlamanın iki yolu vardır: ilk yaklaşım da belirli bir tanrıya ya da aynı tanrıya ait bir grup kutsal alana odaklanılarak ikonografiler özellikle bu tanrıyla ilişkili olarak yorumlanır⁵⁶⁹. Diğer bir yaklaşımda, adak terrakotta'larında bulunan semboller doğrudan belirli bir tanrıyla ilişkilendirilmeye çalışılır ve aynı sembollerin farklı tanrılara adanmış çeşitli

⁵⁶³ Aynı figürin tipinin çeşitli kontekstlerde bulunması bu görüşü destekler niteliktedir (Köster 1926, 16; Higgins 1967, 8).

⁵⁶⁴ Plat. nom. 909e-910a.

⁵⁶⁵ Aynı mezar kontekstinde farklı tarihlere atfedilen figürinlerin birlikte ele geçtiği durumlar da olasılıkla bu figürinlerin çoktandır sahip olunan kişisel eşyalar olarak değerlendirilebileceklerini göstermektedir (Higgins 1967, 8).

⁵⁶⁶ AGRW 12823 (PHI 256413).

⁵⁶⁷ Rouse 1976, 70.

⁵⁶⁸ Köster 1926, 11.

⁵⁶⁹ Hoffmann 2023, 150.

yerleşim alanlarında ve kutsal alanlarda bulunması da adakların kullanımına ilişkin sorunları doğurur⁵⁷⁰.

Hellenistik Dönem ile beraber yeni ve yabancı kültler ortaya çıkmış ve tapınanlara daha fazla kişisel seçim imkânı sağlamıştır. İlginin arttığı kültler büyük ölçüde kişisel fayda sağlayabilen ve bireylerin ihtiyaçlarıyla özel olarak ilgilenen gizemler ve şifa kültleri, özellikle de Asklepios, Dionysos ve İsis kültleriydi⁵⁷¹. Delos'taki Mısırlı ikonografideki figürinlerinin de gösterdiği gibi⁵⁷², hem eski hem de yeni kültler birbirleriyle etkileşime girip birbirlerini etkilediklerinden, Antik Dönem insanları, MÖ 2. yüzyılın sonlarından itibaren tanrılar ve niteliklerini bilinçli olarak karıştırmaya başlamış ve belirsiz bir *pantheizm* oluşmaya başlamıştır⁵⁷³. Dolayısıyla buluntular ve kültler arasındaki ilişkiyi ve aynı şekilde kültlerin diğer kültürlerle olan ilişkisini kurmak zamanla daha zorlaşır hale gelmiştir.

Antik Yunanlar, bazı tanrılarının bazı alanlarda diğerlerinden daha yetenekli olabileceklerini inkâr etmeseler de yerel tanrılarını, tapınanların yardımına ihtiyaç duydukları her soruna yardımcı olabilecek güçte görüyorlardı⁵⁷⁴. Bu durumda, birden çok tanrının tapınıldığı alanlarda, örneğin bir “tempel boy” figürininin hangi kült için bırakıldığı konusu da şüphelidir çünkü bu gibi figürin gruplarının temsil ettiği kesin değerler yoktur⁵⁷⁵.

⁵⁷⁰ Adak figürinleri arasında tespit edilen semboller genellikle temel evrensel anlamlar ve kullanımlarla bağlantılıdır ve aynı zamanda mezarlarda, çok çeşitli kutsal alanlarda ve kültlerde bulunur (Hoffmann 2023, 150).

⁵⁷¹ Ammerman 1990, 39; Mikalson 2006, 211.

⁵⁷² Delos'ta bulunan ve konteksti bilinen 46 (konteksti bilinmeyenlerle beraber toplam 82 figürin bulunmaktadır) Mısırlı ikonografisindeki figürininin 24'ü konutlardan, 9'u dükkânlardan ve 11'i de Mısırlı olmayan tanrılarının kutsal alanlarından ele geçmiştir. Bu buluntular, bu dönemde yeni kültlerin ve muhtemelen özel alana da girmiş olabilecek yeni kült uygulamalarının ortaya çıktığına işaret etmektedir (Lucas 2012, 75, 113; Hoffmann 2023, 247-248).

⁵⁷³ Thompson 1966, 11; Grijalvo 2005, 256; 11; Hoffman 2023, 249.

⁵⁷⁴ Hoffmann 2023, 260.

⁵⁷⁵ Fırat 2008, 177-179

3.1.1. Kutsal Alan Konteksti

Antik inanç sistemlerinde tanrılar kutsal alanlarla ilişkilendirilmiş, figürinler de dahil olmak üzere çeşitli adak nesneleri, ziyaretçiler tarafından farklı nedenlerle bu kutsal alanlara bırakılmıştır⁵⁷⁶. Kutsal alanlarda bulunan terrakotta figürinlerin miktarını etkileyen unsurlar arasında kutsal alanların konumu ve büyüklüğü sayılabilirken hangi türden tapınanların kutsal alana terrakotta figürin sunma ihtiyacı ya da dürtüsü hissettiği önemlidir; bazı yerlerde terrakottalar köklü bir geleneğin ya da yaygın bir ritüel uygulamanın parçasıyken diğer yerlerde tapınanların bireysel ihtiyaçlarından kaynaklanmakta; özellikle de Demeter kutsal alanlarında terrakottaların sıklıkla ve çok sayıda bulunması, bu kültürte özellikle adak terrakotta sunuları içeren tören ve ritüellerin gerçekleştirildiğini göstermektedir⁵⁷⁷.

İonia Bölgesi'nde Teos ve Miletos, arkeolojik kazısı yapılmış ve yapılmaya devam edilen Dionysos Tapınaklarına sahip kentlerdir⁵⁷⁸. Ayrıca Klaros Kutsal Alanı'nda Dionysos'un da Apollon'la birlikte tapınım gördüğü bilinmektedir⁵⁷⁹.

Teos'taki Dionysos Tapınağı'nda 2010 yılından itibaren gerçekleştirilen ve hala devam etmekte olan düzenli kazı çalışmalarında 2023 yılına değin ele geçmiş olan terrakotta figürin ikonografileri oldukça çeşitlidir⁵⁸⁰. Dionysiak figürinlerin bulunduğu kontekstlere bakıldığında (Plan 4), 2019 ve 2020 yıllarında, Dionysos Kutsal Alanı'nın güneybatısında gerçekleştirilen (D5, DT6 ve DT11 açmaları) kazı çalışmalarında ele geçen figürinler arasında tahtta oturan tanrıçalar, Aphrodite ve Athena figürinleri, masklar, minyatür sütunlar, çeşitli vücut ve kıyafet parçaları, satyr figürinine ait parça, aktörler, groteskler, *amphora* taşıyan bir kız çocuğu, çocuk, kadın ve erkek başları,

⁵⁷⁶ Köster 1926, 10; Gerçeker – Kepçe 2011, 11-13.

⁵⁷⁷ Hinz 1998, 33-48; Schipporeit 2013, 455.

⁵⁷⁸ Uz 2013, 54; Kadioğlu 2020, 171-193; Kadioğlu 2021, 188; Kadioğlu 2022, 77-78; Müller-Wiener 1977-1978, 94; Gorman 2001, 174; Steinmann 2020, 93.

⁵⁷⁹ Mellink 1960, 66; Gibbs 1976, 270; Robert 1989, 106; Akurgal 1990, 139; Bean 1997, 175; Şahin 1998, 35, 56; Debord 2013, 8.

⁵⁸⁰ Kadioğlu vd. 2011, 429-460; Kadioğlu vd. 2012, 211-232; Kadioğlu vd. 2014, 437-471; Kadioğlu vd. 2015, 451-478; Kadioğlu vd. 2016, 485-508; Kadioğlu vd. 2017, 229-250; Kadioğlu vd. 2018, 45-70; Kadioğlu vd. 2019, 365-388; Kadioğlu vd. 2022a, 309-328; Kadioğlu vd. 2022b, 111-134.

köpek, at, yırtıcı ve büyük baş hayvanlara ait parçalar, dansözlere ait vücut parçaları, figürin kalıpları, oyuncak bebekler, figürin kaidesi ve kanat parçaları sayılabilir⁵⁸¹. Ele geçen buluntuların tarihsel yoğunluğu Hellenistik Dönem'e ait iken bir kısmı da Klasik Dönem'e tarihlendirilmiş olup seramik buluntunun verdiği en geç tarih MÖ 1.yy'ın ilk yarısı olmuştur⁵⁸². Yine kutsal alanın kuzeyinde, 2020 yılında DT12-16 açmalarıyla gerçekleştirilen kazı çalışmalarında⁵⁸³ masklar, sakal parçaları, grotesk ve tiyatral figürinler, oyuncak, kıyafet ve vücut parçaları, köpekler, yunus, at, kuş, kuğu, boynuzlu hayvanlar, oturan tanrıça figürinleri, Aphrodite figürini, çocuk, erkek ve kadın başları, kaide parçaları, sakal parçaları, kanatlar, protom, minyatür sütun tamburu ve kaideleri ile oturan çıplak kadınlar sayılabilir⁵⁸⁴. DT12-15 açmalarında ortaya çıkarılan altar ve teras duvarlarında, içlerinde tapınağa ait bir friz parçasının da bulunduğu çeşitli Hellenistik malzemenin devşirme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁵⁸⁵. Söz konusu bölgede daha önce Fransızlar ve sonrasında da Uz'un gerçekleştirdiği kazı çalışmalarının ardından alanın kuzey kesitinde gerçekleştirilen DT13A kodlu stratigrafik kazı çalışmalarından yoğun miktarda (38 kasa) seramik ele geçmiştir (Kadıoğlu 2021, 227). Söz konusu seramiklerin tamamı Hellenistik Dönem'e ait olup bu durum seramiklerin, alanın tesviyesi için kullanıldığını düşündürmektedir⁵⁸⁶. MÖ 3. yy'a tarihlenebilecek çok sayıda parçanın yanı sıra MÖ 2. yy 2. yarısıyla MÖ 1. yy başlarına işaret eden örnekler daha yoğunlukta olup en geç tarihi veren parçalar MÖ 1.yy ilk çeyreğine aittir ve bu tarih, *stoa* inşası için *terminus ante quem* oluşturur⁵⁸⁷. Kutsal alanın güney *stoa*'sının doğusunda çalışılan DT21, GS4 ve GS5 açmalarında ele geçen figürinler arasında bir komedyen maskı Dionysiak özellikte olup onun dışında yalnızca bir hayvan boynuzu tanımlanabilmiştir. Çalışmalarda, *stoa*'dan farklı bir

⁵⁸¹ Teos kazı arşivi.

⁵⁸² Kadıoğlu 2021, 200.

⁵⁸³ Kadıoğlu 2021, 313.

⁵⁸⁴ Teos kazı arşivi.

⁵⁸⁵ Kadıoğlu 2021, 214.

⁵⁸⁶ Kadıoğlu 2021, 227.

⁵⁸⁷ Kadıoğlu 2021, 228.

mimari yapı gösteren bir mekân ortaya çıkarılmış ve bu mekânın olasılıkla şenlikler sırasında kullanılan kutsal eşyaların konulduğu bir Thesauros yapısı veya kutsal alanın rahiplerinin kullanmış olduğu düşünülen bir büro olduğu öne sürülmektedir⁵⁸⁸. Ele geçen seramik buluntu ağırlıklı olarak MÖ 2. yy ve MÖ 1. yy aralığına tarihlense de MS 2. ve 3. yy seramikleri de yoğun olarak görülmekte; MS 5. yy'a tarihlenen iki örnekten geç buluntu tarihi verilmektedir⁵⁸⁹. 2021 yılında tapınağın doğu bitişiğindeki N1 ve N2 açmalarıyla U plana sahip ve Antoninler Dönemi'ne tarihlenen anıtsal bir çeşme açığa çıkarılmış⁵⁹⁰; bir kıyafet parçası ve Dionysos betimi olduğu düşünülen bir baş parçası alandan ele geçmiştir⁵⁹¹.

Miletos'taki Aziz Mikhael Kilisesi altında kalmış olan Dionysos Tapınağı'nın kilise yapımı sırasında oldukça tahrip olması dolayısıyla buluntu miktarı oldukça az olup⁵⁹² kazılardan ele geçmiş az sayıdaki figürin arasında⁵⁹³ Dionysiak ikonografide olan figürinler arasında tanrının tiyatro bağlantısıyla bir aktör figürini⁵⁹⁴ ve olasılıkla tanrıya verilen kurbanların sembolü olarak sığır figürinleri⁵⁹⁵ (MÖ 5. yy ve MÖ 3. yy aralıklarında) sayılabilir. Bunlar dışında söz konusu kontekstte bir protom parçası (Geç Arkaik Dönem), giyimli bir kadın figürini parçası (MÖ 1. yy başı) ve sandaletli bir ayak (MÖ 2. yy 2. yarısı öncesi) parçası yer almaktadır⁵⁹⁶. Kentte Athena Tapınağı kazılarından ise iki Dionysos betimli figürin ile iki aktör figürini ele geçmiş, genel hatlarıyla Hellenistik Dönem'e tarihlenmişlerdir⁵⁹⁷.

⁵⁸⁸ Kadioğlu 2021, 118.

⁵⁸⁹ Kadioğlu 2021, 118.

⁵⁹⁰ Kadioğlu 2021, 120.

⁵⁹¹ Teos kazı arşivi.

⁵⁹² Wiegand 1908, 6; Müller-Wiener 1977-1978, 100; Real 1977-1978, 105-116.

⁵⁹³ Bu değerlendirmede Fikret Özcan'ın doktora tezinde yer verilen figürinler göz önünde bulundurulmuştur (Özcan 2007).

⁵⁹⁴ Özcan 2007, 209, Kat.511, Env. no: MK 37.1975 W 15.

⁵⁹⁵ Özcan 2007, 222-224, Kat.543 Env. no: MK 40/75 Y 11, Kat.547 Env. no: MK 40/75-Y 11, Kat.548 Env. no: TK 73.

⁵⁹⁶ Özcan 2007, 83, 108, 247, Kat.209 Env. no: MK 75 Y 8, Kat.273 Env. no: MK 50 1975, Kat.639 Env. no: MK 1970.

⁵⁹⁷ Özcan 2007, 186, 209, 212, Kat.456 Env. no: AT 94.119.1, Kat.452 Env. no: AT 96.267.1, Kat.512 Env. no: TK388, Kat.521 Env. no: 57 O 189.

Dionysos ile Apollon'un ortak tapınım görüldüğü Klaros Kutsal alanında "Apollon Sektörü"nden Protogeometrik Döneme tarihlenen *phallos*'lar ile sunağın basamakları üzerinde ele geçen Arkaik Dönem *barbitos*'lu figürinler Dionysos ile ilişkilendirilmiştir⁵⁹⁸. Lir ve lir ile yakından ilişkili olan *barbitos*, Dionysos ve symposion gibi sosyal toplantılarla ilişkilidir ve Klaros Kutsal Alanı dışında Samothrake'deki Kabiroi (Dionysos ile de ilişkilendirilen bir kutsal alan) Kutsal Alanı'nda da yoğun bir buluntu grubunu oluştururlar⁵⁹⁹. MÖ 3. yy'a tarihlenen dionysiak bir mask ile papposilenos figürini; Arkaik Döneme tarihlendirilen bronz bir sarmaşık yaprağı "Artemis Sektörü" olarak isimlendirilen alandan ele geçmiştir⁶⁰⁰. Klaros'ta "Batı Onur Anıtları Sektörü" olarak adlandırılan alanda yapılan kazı çalışmalarında Dionysos kültüyle ilişkilendirilen bir sunu alanında *khous*'lar, minyatür kaplar, tempel boy figürinleri⁶⁰¹, *kourothrophos* figürinleri, hayvan kemikleri ve sikkeler ele geçmiş, söz konusu alan MÖ 4. yy sonu ve MÖ 3. yy başına tarihlenmiştir⁶⁰². Yine aynı sektörde yapılan kazı çalışmalarında Hellenistik Dönem'den altın yaldızlı bronz bir kantharos kulbu da ele geçmiştir⁶⁰³.

3.1.2. Konut Konteksti

Antik Dönem'de insanlar için sıradan olarak görülen, bahsedilmesi ve açıklanmasına gerek duyulmayan bir olgu olan "ev kültü" ile ilgili antik kaynaklardaki pasajlarda ayrıntılı bir tanımlama bulunmaz; Aristophanes'in Kuşlar'ı üzerine bir

⁵⁹⁸ Pişkin-Ayvazoğlu 2014, 99-107;

⁵⁹⁹ Mathiesen 1999, 249-253; Hoffmann 2023, 140.

⁶⁰⁰ Dewailly 2007, 147-148.

⁶⁰¹ "Tempel boy" ikonografilerinin Dionysos ile ilişkilendirildiği diğer yerler arasında Melos, Korinth, Mısır, Patara, Amisos ve Kyzikos sayılabilir (Edgar 1903, 13; Winter 1903, 272-273; Brooner 1947, 246; Higgins 1959, 65; Hadzisteliou-Price 1969, 98-100; Atasoy-Zeyrek 2004, 100; LIMC III/1, 479 bkz. "Dionysos").

⁶⁰² Şahin vd. 2004, 78; Yılmaz 2008, 247-253.

⁶⁰³ Şahin 2011, 158.

skholion 'da, kilden bir koruyucu tanrıdan bahsedilir⁶⁰⁴ ve Platon'a göre de ev içi kültler her eve yerleşmiştir ve bu eğilim yasalarla düzenlenmelidir⁶⁰⁵.

Özel evlerdeki terrakottalar için en kapsamlı üç kaynak Olynthos, Priene ve Delos kentleridir⁶⁰⁶. İonia bölgesindeki Priene kenti incelendiğinde, kentin batı kısmı MÖ 135 yılında deprem nedeniyle tahrip olmuş ve bu tahribat buradan gelen buluntular için bir *terminus ante quem* sağlamıştır⁶⁰⁷. Rumscheid, Priene'nin yanı sıra Olynthos ve Delos da dahil olmak üzere diğer yerleşimlerdeki özel evlerde terrakottaları incelemiş, bu terrakottaların kullanımının Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar tüm Yunan bölgesinde tespit edilebileceği sonucuna varmıştır⁶⁰⁸. Rumscheid tarafından incelenen yerleşim yerleri temel alındığında Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar figürinlerin ev içi kullanımında belirli bir artış olduğu görülmektedir. Platon'un "Yasalar" eserinde de her evde görülen ev tapınının düzenlenmesi gerektiğinden bahsedilmiş olması, Klasik Dönem'in sonunda ev kültüründeki artışını işaret etmekte ve dolayısıyla terrakottaların da bu dönemde yoğunlaşmış olması tezini desteklemektedir⁶⁰⁹. Miletos'ta da Humeitepe'de MÖ 2. yy'dan itibaren, Dionysiak alana işaret eden çelenkli başlar ve masklar gibi yeni figürin tipleri ortaya çıkmış olup bu yeni tipler terrakottaların özel alanlarda önem kazandığını göstermektedirler⁶¹⁰.

Genel olarak, *terrakotta*'ların evlerdeki işlevlerine ilişkin olarak ortaya çeşitli fikirler atılmıştır. Bu figürinler, yaşamı daha keyifli hale getiren, tamamen dekoratif objeler ve sanat koleksiyonu olarak değerlendirilmişlerdir⁶¹¹. Özellikle İskender sonrası dönemde, insanlar kendi evlerinin mobilyalarına ve dekorasyonuna daha fazla önem vermeye başlamış; her türden sanat eseri (bronzlar, resimler, mermer heykeller ve

⁶⁰⁴ Aristoph. Birds, 416.

⁶⁰⁵ Plat. nom. 909e-910a.

⁶⁰⁶ Higgins 1967, 107-118; Cahill 2002, 33-146.

⁶⁰⁷ Rumscheid 2002, 77; Rumscheid 2006, 74.

⁶⁰⁸ Rumscheid 2006, 123.

⁶⁰⁹ Cahill 2002, 33; Rumscheid 2006, 126-131; Hoffmann 2023, 248.

⁶¹⁰ Özcan 2007, 272.

⁶¹¹ Köster 1926, 14.

terrakottalar) evlere girmeye başlamış ve düşük maliyetleri nedeniyle terrakotta figürinler öncelikle dekorasyon için kullanılmıştır⁶¹². İonia'daki Priene kazıları sırasında, hemen hemen her evde sadece oda dekorasyonu olarak kullanılmış olabilecek terrakotta figürinler ya da parçaları bulunmuştur⁶¹³. Figürinlerin üzerinde yer alan koroplast imzalarının MÖ 2. yy 2. yarısından itibaren (Priene'deki örnekler MÖ 135 yılına tarihlenmektedir) görülmeye başlanması, MÖ 1. yy'da artış göstermesi ve MS 1.yy'a değin devam etmesinin⁶¹⁴, terrakotta figürinlerin kült objelerinden ziyade sanat ya da dekorasyon eserleri olarak algılanmasına işaret ettiği görüşü vardır⁶¹⁵. Bu durum, Helenistik Dönem'de birçok farklı yönden baskı altına giren terrakotta figürinlerin stil ve sembolizmlerinin değişip, yeni repertuarlarla birlikte başka alanlarda başka kullanımlar için daha çekici kılınarak, muhtemelen daha az kutsal hale gelmesiyle ilgilidir⁶¹⁶. *Andron*'lar için Dionysiak, erotik ya da dikkat çekici temalara sahip figürinlerin kullanımına dikkat edilmiş, bilinçli olarak odanın kullanımına uyarlanmıştır⁶¹⁷. Ephesos yamaç evlerde de sanat eserlerinin oda kullanımıyla bağlantılı olduğu ortaya konmuştur⁶¹⁸. Yamaç Ev 2'deki terrakotta figürinlerde, Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar tanrı ve tanrıçalar (özellikle Aphrodite olmak üzere), herm'ler, masklar ve hayvanlar gibi temalar işlenmiş olup kullanım amaçları ikonografinin içeriğine ve odanın bağlamına göre değerlendirilip genel olarak dekoratif, sembolik, oyuncak ve ev içi kült işlevleri olarak belirlenmiştir⁶¹⁹.

Bütün bu dekoratif terrakotta figürinlerin yanı sıra, bazı figürinler de ev kültürünün bir parçası olarak kült imgeleri ya da adak hediyeleriydi⁶²⁰. Pompeii'de, kaçarken sokakta kül yağmuruna yakalandığı anlaşılan bir kadının iskeletiyle beraber,

⁶¹² Köster 1926, 15.

⁶¹³ Rumscheid 2006, 182-183; Köster 1926, 15.

⁶¹⁴ Uhlenbrock 1990, 75; Rumscheid 2006, 384-386; Tezgör 2010, 186.

⁶¹⁵ Hoffmann 2023, 246.

⁶¹⁶ Hoffmann 2023, 253-254.

⁶¹⁷ Rumscheid 2006, 44.

⁶¹⁸ Zimmermann – Lasdtätter 2011, 15.

⁶¹⁹ Rathmayr 2015, 269, 276.

⁶²⁰ Köster 1926, 14.

bir elinde aceleyle topladığı değerli eşyaları ve mücevherleri, diğer elinde ise ev tanrısının terrakotta figürini ile bulunmuş; benzer şekilde, bir adam da ölürken hâlâ sıkıca tuttuğu terrakotta bir figürinle bulunmuştur⁶²¹. İonia bölgesi için Priene’de ev kültürünün varlığı oldukça belirgindir ve 22 numaralı evde net bir şekilde görülebilir: Evin giriş kapısının üzerindeki bir yazıt, evi “hieron” olarak tanımlamakta ve evde 9,20 m × 19 m boyutlarında büyük bir kült odası yer almaktadır⁶²². Kült odasının kuzeydoğu köşesine üç küçük merdivenle çıkılan büyük bir podyum ve podyumun önüne mermer bir sunak yerleştirilmiştir⁶²³. Kült podyumu ve masasının önünde, depremin neden olduğu yıkım tabakasında⁶²⁴ terrakotta figürin parçaları bulunmuştur ve bunların felaket sırasında podyumdan veya masadan düşmüş olduğu düşünülmektedir⁶²⁵.

Ev tapınımları arasında herm’ler de büyük bir öneme sahiptir; özellikle de Hermes, Hekate ve Apollon Agyieus’un ev girişlerinin önündeki sokaklarda bulunan herm’leri, olası tüm kötülüklerin eşikten geçmesini engellemek amacıyla tapınım görmek, ayrıca evlerin içinde de bulunmaktaydı⁶²⁶. Ephesos yamaç evlerinin Roma İmparatorluk Dönemi herm’leri de neredeyse istisnasız olarak avlularda ve diğer ortak kullanım alanlarında kullanılmıştır⁶²⁷.

Evlerde bulunan bazı figürler de oyuncak olup bunlar çocuklar için önemli bir rol oynamaktaydı⁶²⁸. Adak yazıtlarına göre Antik Dönem’de ergenliğe geçiş törenlerinde genç kızlar oyuncaklarını Aphrodite, Athena, Artemis ve Demeter’e, erkekler ise Apollon ve Hermes gibi tanrılara sunmuşlardır⁶²⁹.

Teos kentinde henüz konut kazıları gerçekleştirilmemiştir.

⁶²¹ Köster 1926, 15-16.

⁶²² Wiegand – Schrader 1904, 174–175.

⁶²³ Wiegand – Schrader 1904, 172-177; Rumscheid 2006, 68–69.

⁶²⁴ Wiegand – Schrader 1904, 178; Rumscheid 2006, 69.

⁶²⁵ Wiegand – Schrader 1904, 178; Rumscheid 2006, 69.

⁶²⁶ Rumscheid 2006, 127.

⁶²⁷ Rathmayr 2014, 371.

⁶²⁸ Köster 1926, 16; Higgins 1967, 1.

⁶²⁹ Köster 1926, 12; Gerçeker – Kepçe 2011, 54.

Smyrna’da konut kontekstinden insani boyutlarda ve Roma Dönemi’ne tarihlenen iki mask ele geçmiştir. İlki, minyatür bir sunağın parçalarıyla beraber şifa bölgesindeki bir evden; diğeri de Konak tünelleri civarında, kısmi olarak ortaya çıkarılmış bir ev konteksindendir⁶³⁰.

Priene’de 13 numaralı evde, 17,5 cm yüksekliğinde *terrakotta* bir *kentauros* ele geçmiştir⁶³¹. 15 numaralı ev kazılarında 19 cm yüksekliğe sahip Dionysos betimli bir mask, bir Athena figürini, sandaleti çözülmüş bir Aphrodite’nin gövdesi ve başı, yaldızlı sakallı bir maskın parçaları ve Kybele’nin terrakotta’dan üç heykelinin kalıntıları da diğer odalarda dağınık olarak bulunmuştur⁶³². 33 numaralı evde bir *satyr*’e ait 24,5 cm yükseklikteki figürin ve 2 komedi maskı yer almaktadır; kontekst içinde ele geçen diğer buluntular arasında Aphrodite, Eros, Hermes figürinleri vardır⁶³³.

3.1.3. Mezar Konteksti

Figürinlerin mezarlardaki işlevlerine bakıldığında, özellikle erken dönemlerdeki mezar buluntularında, dini amaçlar doğrultusunda bırakılmış olan tanrı ve tanrıça figürinlerinin yanı sıra sonraki dönemlerde de *apotropaik* güçleri sayesinde ölüleri korumak ve mezar sahiplerinin ruhlarına neşe getirmek amacıyla grotesk veya gülünç denebilecek figürinlerin de yerleştirildiği anlaşılmaktadır⁶³⁴. 6. yy sonu ve 5. yy başında özellikle Boeotia’da terrakotta hizmetçi heykelciklerinin mezar eşyası olarak kullanıldığı görülmektedir; bu şekilde hizmetkârların aşçı ve fırıncı olarak ölüye yiyecek ve içecek sağladıkları, sembolik olarak da olsa ona hizmet etmeye hazır oldukları anlaşılmaktadır⁶³⁵. Boeotia’daki Arkaik mezarlarda asılı duracak şekilde tasarlanmış terrakotta Dionysos maskları bulunmuştur⁶³⁶. Samos’ta da nekropol

⁶³⁰ Şakar 2015, 186.

⁶³¹ Rumscheid 2006, Kat. Nr. 262 Taf. 110, 3; 111,1.

⁶³² Rumscheid 2006, 45.

⁶³³ Rumscheid 2006: 491-492 Nr. 265 Taf. 112/3.

⁶³⁴ Köster 1926, 13; Higgins 1969, 20.

⁶³⁵ Köster 1926, 13.

⁶³⁶ Simon 2021, 303. (24)

alanında ele geçmiş bir satyros maskı da Arkaik Dönem'e tarihlenmiştir⁶³⁷. Lipari nekropolisinde yoğun olarak bulunan tiyatro maskları doğrudan cenaze törenleri, dini inanç ve ritüellerle bağdaştırılmış ve Dionysos kültünün Lipari'de özel bir önem kazanlığı kanısına varılmış; söz konusu nekropolde ele geçen *krater*'lerde de tasvirleri bulunan Dionysos kültünün *orgiastik* sahnelerinde tiyatro maskları da yerini alarak bir sembol haline gelmişlerdir⁶³⁸. Elinde tiyatro maskı tutan çocuk figürinleri Atina'da bulunan çocuk mezarlarında ve çocukların koruyucu tanrılarının kutsal alanlarında sıklıkla ele geçmiş ve dolayısıyla yaş geçişlerinde kullanıldıkları kanısına varılmıştır⁶³⁹. Bazı araştırmacılar, mezarlarda ele geçmiş figürinlerin ikonografisindeki Dionysiak unsurları, kişilerin *eskatolojik* umutlarını temsil ederek Dionysos gizemlerine gönderme yapılması olarak yorumlamaktadır⁶⁴⁰. Dionysiak unsurlar özellikle Tarentum nekropolünde yoğun olarak görülür ve ölen kişinin bir *thiasos* üyesi olarak sahip olduğu toplumsal rolün de bir işaretleridir⁶⁴¹.

Magna Graecia'da, mezar bağlamında, pişmiş toprak figürinler Arkaik ve Klasik Dönemler'de ortalama tek bir figürinle temsil edilirken MÖ 4. yy sonlarında daha geniş bir buluntu grubuna evrilirmiş, MÖ 2. yy'la birlikte de düşüşe geçmiştir⁶⁴². Hellenistik Dönem'de terrakottaların mezarlarda kullanımının arttığı ve bazı kutsal alanlarda da kullanımın azaldığını ve durduğu görülmektedir⁶⁴³. Hellenistik Dönem mezarlarındaki terrakottalar Atina, Boeotia, Samothrake ve Myrina gibi diğer yerleşmelerde de kaydedilmiştir⁶⁴⁴. Tarentum'da yapılan bir çalışmada, terrakottaların MÖ 4. yy ortalarından önce mezar hediyesi olarak çok nadiren kullanıldığını ancak MÖ 4. yy'la

⁶³⁷ Boehlau 1898, 157, fig. 74; Walters 1903, 93 kat.B122.

⁶³⁸ Bernabò-Brea 1992, 24.

⁶³⁹ Hasselin-Rous vd. 2015, 71.

⁶⁴⁰ Graepler 1997, 150-152, 159; Graf – Johnston 2007, 121, 140.

⁶⁴¹ Graepler 1997, 150-152, 159; Uhlenbrock 1999, 372.

⁶⁴² Bell 1990, 65; Lippolis 2010, 217.

⁶⁴³ Hoffmann 2023, 246-247.

⁶⁴⁴ Higgins 1967, 106; Rumscheid 2006, 161–173; Jeammet 2010, 63; Jeammet – Mathieux 2010, 161; Mathieux 2010, 194–195.

beraber artarak yüzyıl sonunda zirveye ulaştığını ortaya koymuştur⁶⁴⁵. Hellenistik Döneme hâkim olan Tanagra figürinleri de mezar kontekstlerinden gelen yoğun buluntular nedeniyle genellikle gömülerle ilişkilendirilmiştir⁶⁴⁶. Priene’de Hellenistik Dönem’de cenaze hediyesi olarak bulunan *terrakotta*’lara dair oldukça az bir bilgi vardır⁶⁴⁷. Miletos’taki Kazartepi nekropolünde, çoğunluğu soyulmuş olarak bulunan yaklaşık 140 mezardan ele geçmiş olan ve Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen 24 terrakotta figürinin 7’si mask ve 1’i aktör olup mezar kontekstlerinde yer alan Eros figürinlerini de Dionysos ile ilişkilendirmişlerdir⁶⁴⁸.

Teos Batı Nekropolisi’ndeki terrakotta buluntularında 1 temple boy (MÖ 6. yy), 2 *kourothrophos*, 1 satyr, 6 aktör (biri MÖ 4. yy), 1 köpek (MÖ 4. yy), ayakta betimlenmiş 2 giyimli kadın (MÖ 3.-4.yy’lar), 1 kadın başı (MÖ 5. yy sonu 4. yy başı) ve 1 ayak parçası (MÖ 4. yy) yer almaktadır⁶⁴⁹.

Smyrna’da Hellenistik Dönem’e tarihlenen bir mask, söz konusu dönemde nekropol veya kutsal alan işlevi görmüş olan Altınpark’ta ele geçmiş ve adak veya mezar kontekstine dahil edilmiştir⁶⁵⁰.

3.1.4. Diğer Kontekstler

Teos’ta 2015 yılında tiyatronun sahne binasında doğudan 4. odayı ortaya çıkarmak amacıyla (SB4 açması) yapılan kazılarda terrakotta bir kaide, vücut ve kıyafet parçaları, eros figürinleri, bir hayvana ait fragman, bir ağaç kütüğü figürini ele geçmiştir⁶⁵¹. Söz konusu oda içerisinde yer alan dolgu tabakadan yoğunlukla Roma dönemi *terra sigillata* parçaları ile kandil ve figürin parçaları ele geçmiştir⁶⁵². MS 1.-2.

⁶⁴⁵ Graepler 2010, 218.

⁶⁴⁶ Jeammet 2010, 65.

⁶⁴⁷ Rumscheid 2006, 74.

⁶⁴⁸ Forbeck 1998, 220-221.

⁶⁴⁹ Foça 2019, 133-140, Kat. 84, 112-114, 183, 208, 318, 331-334.

⁶⁵⁰ Şakar 2015, 186.

⁶⁵¹ Teos kazı arşivi.

⁶⁵² Kadioğlu 2016, 496.

yy'lara tarihlenen sarnıç yapısında⁶⁵³ 2020 yılında yapılmış olan S1 açmasından oturan tanrıça figürleri, vücut ve kıyafet parçaları, protom, hayvan toynağı; dionysiak olarak bir mask parçası, bir Silenos başı ve olasılıkla bir tiyatro figürü olup yine Dionysiak bir terrakotta Silenos tasvirli aplik ele geçmiştir⁶⁵⁴. Teos'taki Hellenistik surun tarihlenmesi amacıyla 2019-2020 yıllarında B Çukuru ile hemen kuzey bitişindeki HSB6 kodlu sondajla temel altında stratigrafik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş; sondajda ele geçen *terrakotta* figürinler arasında vücut parçaları, köpek ve Aphrodite figürinleri olup yalnızca bir Satyros'a ait figürin parçası Dionysos ile ilişkilendirilmiştir. Sondajdan ele geçen ve tanımlanabilen seramiklerin Arkaik ve Klasik Dönem'den birkaç örnek dışında neredeyse tamamına yakını Hellenistik Dönem'e işaret ettiği görülmüş ve en geç tarih olarak MÖ 2. yy son çeyreği önerilmiştir⁶⁵⁵. Yine 2020 yılında Herodotos kapısı ve alandaki Hellenistik surun devamını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan HSB7 açmasından ele geçen buluntular arasında Dionysos ile ilişkilendirilebilecek bir Dionysos Herme'sinin yanı sıra bir Aphrodite figürini ve bir kıyafet parçası da ele geçmiştir⁶⁵⁶.

Smyrna'da *kithara* taşıyan bir aktör figürini *agora*'da ele geçmiştir⁶⁵⁷.

Priene'de 19. yy sonunda yapılan kazılardan ele geçen tiyatro masklarının kontektleri bilinenlerin hepsi Athena terasında ele geçmiş ve MÖ 135 öncesine tarihlenmiştir. Batı Kapısı Caddesi'nde bulunan 4 numaralı dükkânda Erosla beraber betimlenmiş bir Pan figürini ele geçmiştir ve bu eser, sarmaşık çelenkli betimlerin ev buluntusu dışında görüldüğü tek örnektir⁶⁵⁸.

Miletos'ta Heroon 1'de Hellenistik Dönem'e tarihlenen 2 Dionysos ikonografisinde figürin, Heroon 3'te de Geç Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenen

⁶⁵³ Kadioğlu 2021, 308-309.

⁶⁵⁴ Teos kazı arşivi.

⁶⁵⁵ Kadioğlu 2021, 169.

⁶⁵⁶ Teos kazı arşivi.

⁶⁵⁷ Şakar 2015, 185.

⁶⁵⁸ Rumscheid 2006, 182, 514 Nr. 331 Taf. 141/4, 142/1.

5 tiyatral figürin ele geçmiştir⁶⁵⁹. Bouleuterion'un batısında yapılan çalışmalarda ele geçen satyros betimli figürin MÖ 5. yy ortalarına tarihlenmiş olup kentteki en erken tarihli Dionysiak buluntudur⁶⁶⁰. Kuzey Tiyatro Höyüğü kazılarında ele geçen Dionysiak buluntular arasında 2 Dionysos Herm'i, 1 satyros ve 8 tiyatral figürin parçası olup buluntular genel olarak Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir⁶⁶¹. Kentin güney kesiminde gerçekleştirilen çalışmalarda ele geçen 1 Dionysos ikonografili figürin Hellenistik Dönem'e; 4 tiyatral figürin de Roma Dönemi'ne tarihlenmiştir⁶⁶².

3.2. Dionysos İkonografileri

Dionysos'un ikonografileri oldukça çeşitli ve değişkendir⁶⁶³. Tanrının yaşlı ve sakallı tasvirleri⁶⁶⁴ dini yönünü işaret ederek daha erken dönemlerde yaygın olsa da tanrının arkaistik tasvirleri de daha sonraki dönemlerde kullanılmaya devam edilmiştir⁶⁶⁵. Dionysos'un en eski **arkaistik** betimlerinin Klasik Dönem'de mi yoksa Hellenistik Dönem'de mi ortaya çıktığı kesin olmamakla beraber Erken Hellenistik Dönem'de bu geleneğin varlığı bilinmektedir⁶⁶⁶. Dionysos, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde arkaik üslupta en çok tasvir edilen tanrıdır ve dolayısı ile bu arkaistik geleneğe sıklıkla maenad'lar, mevsimler, Priapos ve *satyr*'ler de dahil edilmiştir⁶⁶⁷. İonia kentlerinde bu tipteki ikonografileri herm, amulet, mask ve figürin şeklinde olup Smyrna'da, Teos'da, Miletos'ta, Ephesos'ta ve Priene'de görülebilir.

⁶⁵⁹ Özcan 2007, 185-186, 210-211, 217-218, Kat.453 Env. no: TK 1065, Kat.450 Env. no: TK 1354, Kat.513 Env. no: TK 803, Kat.515 Env. no: TK 991, Kat.535 Env. no: TK 825, Kat.530 Env. no: TK 1103.

⁶⁶⁰ Özcan 2007, 194-195, Kat.473 Env. no: TK 513.

⁶⁶¹ Özcan 2007, 185, 196, 207, 210, 213-214, 216-217, Kat.451 Env. no: TK 672, Kat.457 Env. no: TK 708, Kat.475 Env. no: TK 667, Kat.509 Env. no: TK 677, Kat.514 Env. no: TK 713, Kat.522 Env. no: TK 718, Kat.523 Env. no: TK 715, Kat.524 Env. no: TK 714, Kat.527 Env. no: TK 716, Kat.528 Env. no: TK 662, Kat.529 Env. no: TK 720.

⁶⁶² Özcan 2007, 186, 211, 215, 217, Kat.455 Env. no: TK 728, Kat.519 Env. no: TK 554, Kat.525 Env. no: TK 1140, Kat.526 Env. no: TK 574, Kat.428 Env. no: TK 575.

⁶⁶³ LIMC III/1 414 bkz. "Dionysos".

⁶⁶⁴ Macr. Sat. 1. 18. 9; Hom. h. 7.1-4; 664; Callistratus 8; Diodorus Siculus, iki Dionysos olduğu için iki biçimi olduğu düşünüldüğünü; eski olanın uzun sakalı olduğunu, genç olanın ise genç ve kadınsı olduğunu iletir (Diod. 4.5.2).

⁶⁶⁵ Fullerton 1990, 127.

⁶⁶⁶ Fullerton 1990, 127.

⁶⁶⁷ Fullerton 1990, 127.

Smyrna terrakotta'ları arasında bulunan, çift giyimli, sivri sakallı ve bone içinde toplanmış arkaistik saç kütlesine sahip bir figürin (Fig. 34) Dionysos ile ilişkilendirilmiştir⁶⁶⁸. Sağ eli başının üstünde olup sol elinde tuttuğu aynalı kutuya bakmaktadır. Aynanın işlevi ile ilgili ilk öneride, küçükken Titanlar tarafından parçalanan Dionysos mitindeki aynanın bir sembolü olarak; ikincisinde ise tanrısal işaretleri gösterme ve kehanetle ilgili olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶⁹ Küçük boyutlu oluşu (5,5 cm) ve yüzünün iki yanındaki askı delikleri sebebiyle koruyucu bir amulet olarak kullanılmış olması gerektiği de belirtilmiştir⁶⁷⁰. Smyrna'dan diğer arkaistik betimli Dionysos ikonografisi mask (Fig.35) şeklinde olup Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁶⁷¹. Kahverengi-siyah sırla kaplı maskın idealleştirilmiş bir surat ifadesi ve oyulmuş göz bebekleri vardır. *Korymbos*'lu sarmaşık çelengi ve mitra taşımaktadır. Mitra uygulaması, özellikle sarmaşık çelenkli ikonografilerde sıklıkla görülmekte olup Higgins gibi araştırmacılar tarafından MÖ 1.-MS 1. yüzyıllara tarihlenmektedir.

Teos'taki Hellenistik Sur kazılarında ele geçmiş olan ve oldukça aşınmış Dionysos herm'inin (Kat. 1) korunan yüksekliği yaklaşık 5,1 cm olup figürinin kafasında olasılıkla arkaistik üslubu işaret eden bir polos yer almaktadır. Sol kol çıkıntısı altında görülen kırık zemin, olasılıkla başka bir figüre destek elemanı olarak kullanıldığını işaret eder. Pergamon Akropolis'i'nin güney yamacındaki yerleşim yerinden ele geçen herm'lerle benzerdir⁶⁷².

Ephesos'ta, alçak bir kaide üzerinde ayakta duran bir Dionysos figürini (Fig. 36) de Yamaç Ev 2'de MS 3. ve 4. yy kontekstinde ele geçmiş olup uzun, törensel giysisi

⁶⁶⁸ Hasselin-Rous vd. 2015, 28-30, Kat:6.

⁶⁶⁹ Hasselin-Rous vd. 2015, 28-30.

⁶⁷⁰ Hasselin-Rous vd. 2015, 28-30.

⁶⁷¹ Hasselin-Rous vd. 2015, 36-37, Kat:11. Dionysos'un mezar hediyesi, kült ve adak işlevine sahip olan terrakotta maskları Boeotia çevresinde ve Campania'da yaygın, Attika'da daha seyrekler (LIMC III/1 424 bkz. "Dionysos").

⁶⁷² Kielau 2018, Kat. Nr. 898-899.

içinde, şenliklerin tanrısı ve festival düzenleyicileri olan Tekhnites'in (Dionysos Sanatçıların) koruyucusu rolünde gösterilmiştir⁶⁷³.

Miletos'taki sakallı Dionysos ikonografisindeki *terrakotta*'ların hepsi Hellenistik Dönem'e tarihlenmiş olup herm⁶⁷⁴(Fig.37-Fig.39), figürin⁶⁷⁵ (Fig.40-45) ve mask⁶⁷⁶ (Fig. 46) olarak ele geçmişlerdir. Figürinlerde çelenk, stephane, diadem ve sarmaşık tacı gibi farklı aksesuarlar kullanılmıştır. Tanrının Fig. 46'daki mask üzerindeki tasvirinde ise ince bir mitra yer almaktadır. Yüz hatları düzgün, burnu düz, göz kapakları kalın olmakla beraber Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir⁶⁷⁷.

Antik Yunan Dünyası'nda ilk mask örnekleri, tanrılar için yapılmış grotesk masklardır⁶⁷⁸. Dionysos, erken dönem tapınımlarında mask olarak metafor haline getirilmiş; ahşap sütunlar üzerine konan büyük boyutlu bir mask önünde gerçekleştirilen törenlerde tapınanlar arasında olduğu ve onları izlediği inancı oluşturulmuştur⁶⁷⁹. Pausanias, Lesbos'ta, Dionysos'a tapılırken kullanılan bir masktan bahseder⁶⁸⁰. Yine Naksos Adası'nda Dionysos için incir ağacı ve asma kütüğünden yapılmış masklar bilinmektedir⁶⁸¹. Boeotia'daki Arkaik mezarlarda asılı duracak şekilde tasarlanmış terrakotta Dionysos maskları bulunmuştur⁶⁸². Adak olarak ele geçen **maskların** da hem ritüellerde kullanılan maskların orijinaleri hem de bir kopyası, belki de hatırlatıcısı olduğu düşünülmektedir⁶⁸³.

⁶⁷³ Rathmayr 2014, 422-423, TK53.

⁶⁷⁴ Özcan 2007, 185, Kat.451 Env. no: TK 672, Kat.457 Env. no: TK 708, Kat.454 Env. no: 3980.

⁶⁷⁵ Özcan 2007, 185-186, Kat.366 Env. no: TK 1354, Kat. 452, Env. No: AT 96.267.1, Kat.455 Env. no: TK728; Env. no: TK 584, Kat. 456 Env. no: AT 94.119.1, Kat.453 Env. no TK 1065.

⁶⁷⁶ Özcan 2007, 218-219, Kat. 534, Env. no. TK 1133.

⁶⁷⁷ Özcan 2007, 218-219.

⁶⁷⁸ Otto 1965, 87.

⁶⁷⁹ Otto 1965, 88.

⁶⁸⁰ Paus. 8.15.3.

⁶⁸¹ Ail. var. 3.14.

⁶⁸² Simon 2021, 303. (24)

⁶⁸³ Rosenberg 2015, 251-252.

Priene kazılarında 15 numaralı evden ele geçen Dionysos maskı (Fig. 47) yaklaşık 19 cm yüksekliktedir ve kafasında sarmaşık çelengi yer almaktadır⁶⁸⁴. Ortadan ikiye ayrılan saç, savrulan sık çizgiler şeklinde düzenlenmiştir. Vurgulu elmacık kemikleri, dar-düz bir burun, badem gözler ve hafif çatık alın ile karakterize edilmiş, MÖ 135 yılındaki yıkım katmanının öncesine tarihlenmiştir⁶⁸⁵.

Ephesos Yamaç Ev 2’de bulunan ve Geç Hellenistik Dönem’e tarihlenen arkaistik Dionysos maskı (Fig. 48) yaşlı ve sakallı olarak tasvir edilmiş olup maskların karakteristik donuk ifadesindedir⁶⁸⁶. Büyük gözleri, çizgisel olarak verilmiş kaş, saç ve bıyıkları, belirgin elmacık kemikleri ve küçük ve dolgun dudaklarıyla Teos’ta ele geçen bir maska (Kat. 2) benzemektedir. Hellenistik Sur kazılarında ele geçen **Teos** maskı, burun ve sakal arası kısmen korunmuş bir parça olup Ephesos örneği gibi çizgisel verilen sakal ve bıyık, küçük dudaklar, belirgin elmacık kemiklerine sahiptir. Boyun kısmında bir yaprak motifi göze çarpmaktadır. Dionysos veya bir satyros betimi olduğu düşünülmektedir.

Helenistik Dönem’de, Dionysos ve takipçilerinin imgesi, şarap, müzik ve aşkın verdiği mutluluğu işaret ederek özellikle ev içinde, dışıl yaşamın ve kişisel süslenmenin çeşitli nesnelerinde görülür; tanrı ve sevgilisinin imgesi mobilya ve çömleklerde de önceki dönemlerin repertuarına kıyasla önemli figüratif yenilikler olmaksızın tekrarlanır⁶⁸⁷. Sıklıkla bir sütuna, satyros’a veya eşi Ariadne’ye yaslanarak betimlenen Dionysos, istisnalar dışında, çocuksu bir forma sahiptir; neredeyse her zaman çıplak ya da yarı çıplaktır ve omuzlarından bir himation kaymaktadır⁶⁸⁸. Bu motif MÖ 5. yy’dan

⁶⁸⁴ Rumscheid 2006, 506, Kat. 304.

⁶⁸⁵ Rumscheid 2006, 506.

⁶⁸⁶ Rathmayr 2014, 421, TK37.

⁶⁸⁷ LIMC III/1 513 bkz. “Dionysos”.

⁶⁸⁸ LIMC III/1 513 bkz. “Dionysos”.

itibaren vazo resminde yaygın olarak kullanılmaya başlanmış olsa da Romalı kopyaların aracılık ettiği en güvenilir kanıtlar Helenistik Dönem’e aittir⁶⁸⁹.

Yaklaşık 50 cm yüksekliğinde **Smyrna** menşeli bir figürine ait olan bir baş (Fig. 49) zarif kıvrımlarla işlenmiş narin ve kadınsı bir yüze sahip olsa da alın üstünde düğüm yapılarak arkada toplanmış saç stili MÖ 4. yy 2. yarısındaki erkeksi saç stiline sahip heykeltıraşlık örneklerine benzemekte, yüzünün yanlarından çıkan sarmaşık yaprakları Dionysos ikonografisini işaret etmektedir⁶⁹⁰. Yüzü keskin bir şekilde sağa eğilmiş olup düşürülmüş göz kapaklarının kalınlığı nedeniyle neredeyse nemli bir bakışla vurgulanan melankolik ifadesi klasik dönem etkili olup o dönemde yaratılmış bir heykel arketipini⁶⁹¹ takip etmektedir. Hellenistik Dönem’in sonunda yaratılan ve Belvedere Apollon’undan (MÖ 330-320) esinlenen bir eserin kopyası olup oyulmuş göz bebekleri sebebi ile Geç Hadrianus Dönemi’nde yapıldığı düşünülmektedir⁶⁹². British Museum’da MÖ 1. yy – MS 1.yy’lara tarihlenen diğer figürinde (Fig. 50) sakalsız Dionysos’un saçları alınının üzerinde yelpaze şeklinde toplanmış, yan kısımları ensede geriye doğru atılmıştır⁶⁹³. Büyük sarkık yapraklardan oluşan bir çelenk takmaktadır. Söz konusu figürine yüz hatları, saç ve aksesuar düzenlemesi oldukça benzeyen iki figürin de (Fig. 51-52) Ephesos’ta ele geçmiş ve MÖ 1.yy’a tarihlenmişlerdir⁶⁹⁴. Dionysos başları, saçına taktığı sarmaşık yapraklarından oluşan çelenk ve mitra üzerine dizilmiş *korymbos*’larla betimlenmiş; iki başta da arkada mitra tarafından tutulan bir topuzla bir araya getirilmiş ve alın üzerinde yükselen yelpaze gibi bir saç tutamı ile gösterilen saç stili uygulanmıştır. Fig. 51 aşınmış kalıptan alınmış olup daha belirsiz yüz hatlarına sahiptir⁶⁹⁵. Fig. 52 ise klasistik yüz üslubu sebebiyle MÖ 4. yy’a ait bir heykel tipinin

⁶⁸⁹ LIMC III/1 513 bkz. “Dionysos”.

⁶⁹⁰ Hasselin-Rous vd. 2010, Kat.66

⁶⁹¹ TDK’de “Arketip” kelimesi “kök örnek” olarak açıklanmıştır.

⁶⁹² Besques 1994, 26, fig. 29; Hasselin-Rous vd. 2010, Kat.66.

⁶⁹³ Burn vd. 2001, no. 2352.

⁶⁹⁴ Besques, 1972, 124-125; Hasselin-Rous vd. 2010, Kat.123-124.

⁶⁹⁵ Besques, 1972, 125, pl. 153C, no. D836; Hasselin-Rous vd. 2010, Kat.124.

taklit edildiği düşünülmektedir⁶⁹⁶. Leiden Dionysos'u tipinde üretilen Smyrna *terrakotta*'larına çok benzeseler de farklı kil özellikleri sebebiyle Smyrna üretimi olmadıkları, Smyrna'dan ithal edilen kalıplarla Ephesos'ta yapıldıkları kanısına varılmıştır⁶⁹⁷. Leiden tipli Dionysos ikonografisi, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Smyrna menşeli bir figürinde (Fig. 53) net olarak görülebilmektedir⁶⁹⁸. Klasistik yüz ifadesi ve mitranın üzerinden taşan kıvrıkcık, kalın ve düzensiz işlenmiş saçları ensede topuz yapılmıştır. Göz bebekleri oyularak çalışılmış olan figürin klasik tarzı sebebiyle MÖ 2.-1.yy'a tarihlenmiştir⁶⁹⁹. Yine Smyrna'dan Roma Dönemi'ne ait bir Dionysos betiminde (Fig. 54) çok özenli bir saç stili vardır⁷⁰⁰. Saç tutamları alnın tepesinde iki demet halinde bir araya getirilmiş; yanlarda daha gevşek olan saç tutamları belirgin bir topuzla ensede son bulmuştur. Alnı saran mitra bandı korymboslarla sınırlandırılmıştır. **Smyrna** kökenli çocuk Dionysos ikonografisindeki bir örnek (Fig. 55) de Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir⁷⁰¹. Merkezi bir örgüye sahip çocuksu saç stili ve tombul bir yüze sahip olan figür, sarmaşık çelengi ve *korymbos*'larla betimlenmiştir.

Antik dönemde oldukça popüler olan ve üzerinde üzüm salkımları ya da meyveler bulunan çelenkler Dionysos'un en ayırt edici özelliklerinden biri olsa da bu çelenkler sadece tanrının kendisi ve mahiyeti tarafından değil, aynı zamanda symposion ve *komast*'lar da dahil her tür Dionysos kültü ve etkinliğine katılan insanlar tarafından da takılırdı⁷⁰². Tiyatroda oynanan oyunlar ve *odeion*'da söylenen şarkılar, şiirler ve *symposion*'lar da Dionysos'un alanındadır ve bu nedenle, bir şair de bir yarışmayı kazandığında, zafer işareti olarak bir sarmaşık çelengi alırdı⁷⁰³. Bu çelenkler Grek

⁶⁹⁶ Besques, 1972, 124; Hasselin-Rous vd. 2010, 210.

⁶⁹⁷ Hasselin-Rous vd. 2010, 210.

⁶⁹⁸ Hasselin-Rous 2015, Fig.5; Hasselin-Rous vd. 2015, 31-32, Kat.7.

⁶⁹⁹ Hasselin-Rous vd. 2015, 31-32.

⁷⁰⁰ Leyenaar-Plaisier 1979, 198, pl. 74, no. 481.

⁷⁰¹ Hasselin-Rous vd. 2015, 35-36, Kat.10.

⁷⁰² Rumscheid 2006, 182.

⁷⁰³ Rumscheid 2006, 182.

dünyasında, özellikle Atina’da ve İskenderiye’de MÖ 4. yy’da ortaya çıkar⁷⁰⁴. En erken örneklerde yapraklar seyrek ve kulakların arkasından aşağı sarkar, alnın üzerinde sadece iki küçük meyve bulunur; MÖ 2. yy boyunca çelenk daha fazla yaprakla daha büyük hale gelme eğilimindedir; MÖ 1. yy başlarında, sarmaşık çelenkler, başı saran abartılı yaprak ve meyve yığınlarına dönüşür ve bu gösteriş tutkusu yüzyıl boyunca devam eder; MS 1. yy’da çelengin yüzle birlikte kalıpta yapıldığı ve tüm başa pütürlü, donuk bir etki verdiği görülür⁷⁰⁵.

Smyrna, yaprak çelenkli başların üretiminde en önemli merkezdir⁷⁰⁶. MÖ 1.yy’a tarihlenen bir figüründe⁷⁰⁷ (Fig. 56) stilize tipte işlenen sarmaşık çelenkleri ince ve iki boyutlu bir görünüm sunarak figürünün önden vurgulanmasını sağlıyor gibidir. Bu tip, en erken MÖ 2. yüzyılın ortalarından beri mevcuttur ve çoğunlukla Dionysos, Ariadne ve Herakles’in başlarında görülür⁷⁰⁸. Louvre Müzesi’nde yer alan başka bir örnekte (Fig. 57) de sarmaşık çelengi daha dolgun ve çörek şeklindedir olup Hellenistik-Roma Dönemleri’ne tarihlenmiştir⁷⁰⁹. MÖ 2.-1.yy’lara tarihlenmiş bir Dionysos başında⁷¹⁰ (Fig. 58), geniş ve serbest yapraklı sarmaşık çelengi kullanılmış, yapraklar zeminden ayrılacak gibi daha serbest şekilde işlenmiştir. Daha az korunmuş ve MÖ 1.yy-MS 1.yy’a tarihli bir örnekte⁷¹¹ (Fig. 59), olasılıkla saç sonradan eklenmiş bir sarmaşık çelengine ait tek yaprak korunmuş olup yüzü çevreleyen salyangoz kabuğu bukleler halinde düzenlenmiş saç stili bulunmaktadır. Benzer saç stili düzenlemesine bir örnek Teos Dionysos Kutsal Alanı’nın hemen doğu bitişiğindeki *nymphaion* yapısında ele geçmiştir (Kat. 3). Alnın bitimindeki çift profilli bir mitra ile saçların ortadan ikiye

⁷⁰⁴ Thompson 1963, 44.

⁷⁰⁵ Thompson 1963, 45.

⁷⁰⁶ Özcan 2007, 183.

⁷⁰⁷ Besques, 1972, 137, pl. 173E, no. D926.

⁷⁰⁸ Besques 1972, 271, 323.

⁷⁰⁹ Burn vd. 2001, 140, no. 2354; Leyenaar-Plaisier 1979, 205, pl. 76, no. 505.

⁷¹⁰ Besques, 1972, 193, pl. 274C, no. D1420.

⁷¹¹ Burn vd. 2001, 140, no. 2353.

ayrılarak salyangoz kabuğu gibi tasvir edilmiş olması genç Dionysos ikonografilerine çağrışım yapmaktadır.

3.3. Satyros, Silenos ve Pan İkonografileri

Satyr'ler, doymak bilmeyen cinsellik ve şarap iştahlarıyla ün salmış, eğlence ve müziği seven, kırlara ait müritlerdir⁷¹². Romalılar onları yerli orman ruhlarıyla özdeşleştirirler⁷¹³. Hayvansı özelliklere sahip insansı yaratıklardır; saçları dağınık, kalkık ve küçük burunlu, at kuyruklu ve kulaklı, açıkça gösterilen ereksiyonlu halleriyle tasvir edilirler⁷¹⁴. Hellenistik Dönem'de ise tasvirleri daha çok keçiye benzemektedir⁷¹⁵. Satyr'ler genelde Dionysos'a ve bağ bozumuna eşlik ederken, dans edip müzik yaparken, maenad'lar ve perileri kovalarken, hayvanlarla çiftleşip mastürbasyon yaparken tasvir edilmişlerdir⁷¹⁶. Bazıları yukarı kalkan, bazıları da aşağı sarkan dağınık saç telleri, Dionysos'un alayı içinde yer alabilen bu doğal varlıkların özgür, bağlanmamış yaşamına da bir göndermedir⁷¹⁷. Satyrlerin en sarhoşu⁷¹⁸, şehvet düşkün⁷¹⁹, yaşlı⁷²⁰ ve bilge Silenos'un genç Dionysos'un akıl hocası olduğu söylenir⁷²¹.

Satirler veya Silenos figürinleri hem Bes, daimon veya cüce figürinleriyle aynı çömelleme pozisyonunda hem de cinsel organlarını gösteren diğer pozisyonlarda görülebilirler ve Pan figürinlerinde olduğu gibi bunlar da genellikle *ithyphallik*'tir⁷²². Satyros, Silenos ve Pan figürinleri Dionysos alanının bir parçası olarak kabul edilir, ancak Pan bağımsız olarak bir doğa tanrısı olarak görülebilir ve hepsi genellikle

⁷¹² Apollod. 2.1.4; Ov. met. 1. 692; Nonn. Dion. 12.82; Verg. ecl. 6.13.

⁷¹³ Callistratus 1.

⁷¹⁴ Paus. 1. 23. 6.

⁷¹⁵ March 2014, 109.

⁷¹⁶ Apollod. 2.1.4.

⁷¹⁷ Rumscheid 2006, 192.

⁷¹⁸ Ovidius, Metamorphoses eserinde Silenos'a "sarhoş yaşlı bir adam" der ve sarhoşluğu anlatır (Ov. met. 4.1-31).

⁷¹⁹ Ov. fast. 1.393.

⁷²⁰ Ov. met. 4.1.

⁷²¹ Diod. 4.4.3.

⁷²² Hoffmann 2023, 124.

apotropaik olmanın yanı sıra doğurganlık sembolleri olarak kabul edilir⁷²³. Antik kaynaklarca babasının Hermes olduğu kabul görmüş olan Pan, Dionysos gibi doğa tanrılarının arasındadır⁷²⁴; zeytin ve asmalara göz kulak olan, hayvanların, avcılarının ve çobanların koruyucusudur⁷²⁵. Eğlence, müzik ve danstan hoşlanması ve şiddetli ruh hali değişimleriyle Dionysos ile benzerlikler kurulabilecek bir karakterdir. Pan tasvirleri genellikle boynuzlu, sivri kulaklı ve kalkık burunlu, yoğun sakallı ve keçi kuyruk ve bacaklı olarak tasvir edilmekte ve Dionysos ile birlikte sıklıkla görülmektedir. İonia’da Pan tapınımı görülen yerler arasında Ephesos, Miletos, Didyma sayılabilir⁷²⁶.

Silenos betimlerinde ilk örneğimiz **Teos’ta** ele geçmiş olan Silenos ve keçi grubudur (Kat.4). *Khlamys* giyen Silenos yürür pozisyonda ve bir eliyle keçiyi, bir eliyle de omuzundaki bohçasını taşımaktadır. Saçları kıvrıkcık ve kabarık olup kafasının üstünde saç yoktur. Myrina’da aynı kompozisyonda, olasılıkla daha geç tarihli bir örnek bulunmaktadır⁷²⁷. Teos örneği MÖ 3.-2. yy’lara tarihlendirilmiştir⁷²⁸. Yine olasılıkla bir grup figürine ait olan **Smyrna** üretimi bir parça (Fig. 60) Hellenistik Dönem’e ithaf edilir⁷²⁹. Sol omzundan sağ kolunun üst kısmına doğru diagonal biçimde kırık olan figürünün öne atılır pozisyonda betimlenmiş olan sağ kolu bir şey tuttuğuna işaret etmektedir. Sol omuz hizasında kumaş detayları olup sağ kolun çıplak olması Teos örneğini anımsatır. Saçsız ve yoğun sakallı tasvir edilmiştir. Yüz hatlarından dolayı Sokrates tipi Silenos betimlerine benzetilmiştir⁷³⁰. Başka bir **Smyrna** örneğinin (Fig. 61) geniş, saçsız bir alını çevreleyen sarmaşık yaprakları ve *korymbos*’larla süslü tacı ile sivri sağ kulağı vardır. Yüzündeki yaşlılık izleri oldukça detaylı verilmiştir. Kancalı

⁷²³ Pollard 1981, 183; Simon 1985, 285–288.

⁷²⁴ Hdt. 2.145; Nonn. Dion. 14.67

⁷²⁵ Orph. h. 11.

⁷²⁶ Tuchelt 1999-2000, 154; Çelgin – Kürkçü 2016, 249-251.

⁷²⁷ Besques 1963, 80, pl. 98C, no. Myr189.

⁷²⁸ Bernabò-Brea 1992, pl. 30, 1.

⁷²⁹ Hasselin-Rous vd. 2015, 38-39, Kat.12.

⁷³⁰ Hasselin-Rous vd. 2015, 38-39.

burnuyla bu baş, yine Sokrates'in bir portresine benzetilmektedir⁷³¹. **Smyrna**'nın adeta stilistik özelliği haline gelmiş *Leiden* tipi, MÖ 2. yy'a tarihlenmiş bir Silenos tasvirinde de görülmektedir⁷³² (Fig. 62). Sağ el baş üstünden kafasının soluna doğru atılmıştır. Sarmaşık çelengi ve *korymbos*'ların sınırladığı bir *mitra* takmaktadır. Yüz hatları tipik Silenos ikonografisindedir. Sakalları bölünmüş kıvrımlı demetler halinde göğsüne düşmektedir. Göğsü çıplak, sol omzundan bir çeşit kumaş sarmaktadır. Miletos'ta ele geçen **Silenos** tasvirli başlarından ilki Klasik Dönem'e ait en erken örnektir (Fig. 63) ve arkaistik unsurlar içerir⁷³³. Yumuşak bir yüz ifadesi ve kel bir kafası vardır. Sokrates portesi tipindeki ikinci örnek (Fig. 64) MÖ 3. yy'a tarihlenmektedir⁷³⁴. Kırıksık, yüksek bir alnı ve dar gözleri vardır. Benzer bir örnek daha (Fig. 65) MÖ 3. yy başlarından MÖ 2. yy ortaları arasına tarihlendirilmektedir⁷³⁵. Klaros Kutsal Alanı'nda ele geçen figürinden biri MÖ 3. yy'a tarihlenen Papposilenos'a ait figürdür (Fig. 66) ve sağ elinde üzüm salkımı, sol kolunda da bir Dionysos olduğu düşünülen bir bebek figürü tutmaktadır⁷³⁶.

Klaros Kutsal Alanı'nda ele geçen bir diğer figürin MÖ 3. yy'a tarihlendirilmiş **satyrik** betimli bir **mask** parçasıdır (Fig.67)⁷³⁷. Geniş ve kıvrımlı ağzı, iri ve yassı burnu, çatık kaşlı olarak tasvir edilmiştir⁷³⁸. **Smyrna**'da ele geçen ilk Satyros figürini örneğinde (Fig. 68) oldukça hareketli saçlar ve gülümseyen bir yüz ifadesi vardır⁷³⁹. Hareketli saçlı benzer bir genç Satyr örneği Priene'de görülmektedir (Fig. 69)⁷⁴⁰. **Teos** Dionysos Kutsal Alanı'nın batı *stoa*'sından tüylü bir bacak ikonografisinin (Kat. 5) bir satyr veya Pan figürinine ait olabileceği düşünülmektedir. Bacaklardaki tüyler çizgisel

⁷³¹ Hasselin-Rous vd. 2010, 139, Kat.60.

⁷³² Besques 1972, 159, pl. 218A, no. D1074.

⁷³³ Özcan 2007,194, Kat.473, Env. no: TK 513.

⁷³⁴ Özcan 2007,195-196, Kat.474, Env. no: TK 871.

⁷³⁵ Özcan 2007,196, Kat.475, Env. no: TK 667.

⁷³⁶ Dewailly 2007, 148; Pişkin-Ayvazoğlu 2015, Kat.72.

⁷³⁷ Dewailly 2007, 147, Fig. 8a

⁷³⁸ Pişkin-Ayvazoğlu 2015, Kat.70.

⁷³⁹ Hasselin-Rous vd. 2015, 40-41, Kat.14.

⁷⁴⁰ Rumscheid 2006, Kat.267.

olarak verilmiştir. Baldırına dolanmış bir kıyafetin parçası kısmen korunmuştur. Stilistik olarak tarihlenemese de bulunduğu kontekst dolayısıyla Hellenistik Dönem'e tarihlenebilir. Yine kutsal alanının kuzey *stoa*'sında olasılıkla bir satyre ait olan yüz fragmanı (Kat. 6) yoğun Hellenistik malzemenin olduğu bir alanda ele geçmiştir. Kıvrımlı bıyıkları ve kabarık sakalları vardır. Hellenistik Sur'da bir satyr'e ait olduğu düşünülen başka bir figürin daha ele geçmiştir (Kat.7). Figürinin sağ bacağı korunmuş olup bacakları arasında kalan kısımda görülen bir post dokusu göze çarpmaktadır. Tombul betimlenmiş bacağı bir Eros figürinine de işaret ediyor olabilir. Bulunduğu kontekst, figürinin MÖ 2. yy'dan önceye tarihlenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Sarnıçtan ele geçen bir satyr başı (Kat.8) ise Yüksek Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Basık burnu, şişik elmacık kemikleri ve göz kapakları vardır. Korunan sol kulağı sivri ve uzun, dudakları dolgundur. Dalgalı bıyık ve sakal düzenlemesi vardır. Stilistik olarak Naukratis'ten bir aktör figüriniyle benzerlik gösterir⁷⁴¹.

İonia Bölgesi'nde **Pan** tasvirli *terrakotta* figürinler, Teos'ta Dionysos Kutsal Alanı'ndaki altar'dan bir adet ile (Kat. 9); Priene'de ise dört adet örnekle temsil edilmektedir. Teos örneği oldukça aşınmış durumdadır. Uzun sakalları vardır. Sağ kol dirsekten bükülerek göğsüne yönlendirilmiş, el de bilekten bükülerek aşağı düşer pozisyona girmiştir. Figürinin boynunun arkasında bir çıkıntı yer almaktadır. Oldukça aşınmış olsa da olasılıkla bir hayvan taşıyor olmalıdır.

Priene *terrakotta*'ları arasında Pan, terrakotta bir büste kesin olarak tanımlanabilir (Fig. 70)⁷⁴². Omzunda keçi ile tasvir edilen Pan, boyun hizasından kırktır. Kafasının sağına yapışık keçi figürü kısmen korunmuştur. Kafasında uzun *khalyks* şeklinde bir *thymiaterion* ve stilistik bir sarmaşık çelengi taşımaktadır. Sarmaşık

⁷⁴¹ Fischer 1994, no.336.

⁷⁴² Rumscheid 2006, Kat.266.

çelengi, Pan'ın Dionysos alemine bağlandığı ve bir kült objesi olarak Pan imgesinin kullanıldığını göstermesi açısından önemli bir parçadır⁷⁴³. Daha iyi korunmuş benzer bir ikonografi (Fig. 71) Rumscheid tarafından *satyr* olarak adlandırılmıştır⁷⁴⁴. Bu figürin de sakalsız ve kaslıdır. Muhtemelen sarmaşık yapraklarından yapılmış bir etek giymiş ve bir keçiyi omuzlamış olarak tasvir edilmiştir⁷⁴⁵. Bu figür başka yorumcular tarafından bazen çiftçilik ve kırsal dünyayla ilişkilendirilmiş olsa da eteğindeki sarmaşık yapraklarının doğrudan gönderme yaptığı Dionysos'un *thiasos*'u ile ilişkili olmalıdır⁷⁴⁶. Aynı şekilde keçi simgesi, kendisi de bu formda görünebilen, bir keçi tarafından beslenen ve birçok kutsal alanda kendisine keçi kurban edilen Dionysos'a aittir. Bu nedenle Pan'ın veya Satyr'lerin taşıdığı küçük keçinin pastoral yaşamdan ziyade Dionysos'a gönderme yapması daha makuldür⁷⁴⁷. Priene'de bulunan Pan figürinlerinden bir diğeri üst kollarından ve göbek hizasından kırıktır (Fig. 72)⁷⁴⁸. Sol kol yatay olarak kalkık pozisyonda olup figür sivri kulaklı, çıplak ve kaslı olarak tasvir edilmiştir. Priene'de Pan, Eros'a flüt çalmayı öğrettiği grupta bir kez daha görülür (Fig. 73)⁷⁴⁹.

Miletos'ta birbirine oldukça benzeyen iki mask (Fig. 74-75) bulunmaktadır⁷⁵⁰. Saç tasarımlarında farklılık vardır: ilk maskın bukleli (Fig. 74), diğer maskın ise düz saçları vardır (Fig. 75). Düz saç düzenlemeli maskın başı *korymbos*'larla süslenmiştir ve çok benzer bir kalıptan alınmış bir sakal fragmanı daha kentin güney kesiminden ele geçmiştir⁷⁵¹. Kuzey Tiyatro höyüğünde bulunan figürün (Fig. 74) yabani saçları vardır. Gözler büzülmüş, kaşlar şişkin olarak tasvir edilmiştir. Burnu kısa, düz ve belirgindir.

⁷⁴³ Rumscheid 2006, 283.

⁷⁴⁴ Rumscheid 2006, 284, Kat. 265.

⁷⁴⁵ Rumscheid 2006, 284.

⁷⁴⁶ Rumscheid 2006, 284.

⁷⁴⁷ Rumscheid 2006, 284-285.

⁷⁴⁸ Rumscheid 2006, Kat.263.

⁷⁴⁹ Rumscheid 2006, Kat.331.

⁷⁵⁰ Özcan 2007, 199, 241, Kat.524 - 525 Env. no: TK 714 - TK 1140.

⁷⁵¹ Özcan 2007, 215, Kat. 526, Env. No. TK 574.

Belirgin elmacık kemikleri ve geniş açık ağız maskeye vahşi, enerjik bir ifade verir. Dolayısıyla Pan veya satyros'a ait olabileceği düşünülmektedir⁷⁵².

3.4. Maenad İkonografileri

Bakkhalar (Bakkhai/Bakkhant-Bacchus kadınları) olarak bilinen Maenad'lar geyik derisi giyer, sarmaşık, asma veya meşe yapraklarından taçlar takar⁷⁵³; bazen de vücutlarına yılanlar sararlardı⁷⁵⁴. Elllerinde meşaleler, köknar⁷⁵⁵ ve meşe dalları veya ucunda sarmaşık yaprağı takılı rezene çubuğundan yapılmış olan *thyrsos* taşırlardı⁷⁵⁶. Antik Çağ edebiyatında Euripides'in Bakkhalar tragedyasında maenad'lar hem kayalardan ve topraktan su, süt ve şarap akıtan, tatlı bal ırmakları yapan barışçıl kadınlar olarak hem de hayvanları ve insanları katleden, silahlı, demir ve ateşten etkilenmeyen vücutlara sahip, ağaçları kökünden söken, şiddet yanlısı kadınlar olarak tasvir edilmiştir⁷⁵⁷. Smyrna *terrakotta*'ları arasında düzgün yüz hatlarına, aralık ağız ve hareketli saçlara sahip olan bir kadın figürin başı, diagonal olarak ve derine yerleştirilmiş gözlerin gökyüzüne çevrilerek patetik ifade kazandırılması ve sarmaşık tacı takması sebebi ile Maenad olarak adlandırılmış ve Hellenistik Dönem'e tarihlenmiştir (Fig. 76)⁷⁵⁸.

3.5. Tiyatral Figürin ve Maskların İkonografileri

Tiyatro ile ilişkilendirilen figürlerin yorumlanması ve kullanım amaçlarının belirlenmesi genellikle zorlu bir süreçtir. Bu tür figürinler genellikle Myrina ve Lipari'de mezar kontekstlerinde, Korinth ve Aigai'da (Vergina) adak kontekstlerinde bulunmuş, çoğunlukla da doğrudan tiyatro veya Dionysos kültü ile

⁷⁵² Özcan 2007, 215.

⁷⁵³ Ov. met. 6.587.

⁷⁵⁴ Clem. Al. protr. 2.2.

⁷⁵⁵ Philostr. im. 1.14,1.28.

⁷⁵⁶ Diod. 4.3.3, 4.4.2; Sen. Oed. 429.

⁷⁵⁷ Eur. Bacch. 99.

⁷⁵⁸ Hasselin-Rous vd. 2015, 54-55, Kat. 25

ilişkilendirilmişlerdir⁷⁵⁹. Yetişkinlerle birlikte tiyatro yaşamına katılmaya hazırlandıkları bir yaşta ölen çocuklarla beraber gömüldüklerinde yaş geçişiyle bağlantılı olabilecekleri; dekoratif objeler olarak kullanılmış olabilecekleri ve izleyicilerin tiyatro hatırası olarak satın almış olabilecekleri de öne sürülen fikirlerdir⁷⁶⁰. Bu tipte en yoğun buluntuya sahip kentler arasında Smyrna, Ephesos, Priene, Tarsos ve Myrina sayılabilir⁷⁶¹.

Tragedya, satyrik drama ve komedyadan çeşitli karakterler, rollerine uygun maske ve peruklar takarak açıklayıcı pozlarda gösterilmiştir⁷⁶². Polluks günümüze ulaşmış eseri Onomastikon'da, komedyaya ve tragedya mask tiplerinin bir listesini vermiş ve tanımlarını yapmıştır⁷⁶³. Pollux'un verdiği bilgiler ve arkeolojik buluntular ışığında Webster, mask tiplerini illüstrasyonlarıyla beraber katalog haline getirmiş ve Pollux'un açıklamalarının genellikle Erken Hellenistik Dönem maskları için geçerli olduğunu öne sürmüştür⁷⁶⁴.

3.5.1. Komedyaya Örnekleri

Pollux'un kategorize ettiği 5 çeşit komedyaya maskı vardır: yaşlı adamlar, genç adamlar, hizmetkarlar/köleler, yaşlı kadınlar ve genç kadınlar⁷⁶⁵. İonia Bölgesi'nde yer alan ikonografiler aşağıda incelenmiştir.

Yaşlı Adam İkonografileri

Pollux'ta bahsedilen ilk dokuz mask “yaşlı adam” ikonografisini içerir. Bu ikonografilerden “**Lider yaşlı**” olarak tanımlanan tip⁷⁶⁶ geniş ve sıkı bir çelenk şeklinde saç düzenlemesine, kalkık kaşlara, çatık alına, küçük bir burna ve dörtgen bir sakala

⁷⁵⁹ Besques 1963, 141-142; Green 1982, 237, 248; Bernabò-Brea 1992, 23.

⁷⁶⁰ Ferruzza 2016, 91; Thompson 1963, 119.

⁷⁶¹ Sayın 2018, 32-37.

⁷⁶² Hasselin-Rous vd. 2010, 166.

⁷⁶³ Pollux 4. 143-154.

⁷⁶⁴ Webster vd. 1995, 6.

⁷⁶⁵ Pollux'un kataloğunda yaşlı erkek ve genç erkek kategorileri arasındaki fark yaşa değil, sadece yaşlı erkeklerin sakallı olmasına dayanmaktadır (Bernabò-Brea 2001, .296).

⁷⁶⁶ Pollux, 4.144.

sahiptir⁷⁶⁷. Seyirciye hangi tarafa döndüğüne göre kendisini iyi huylu ya da öfkeli olarak gösterebilmesi için bir kaşı aşağıda, diğeri yukarıda olmak üzere çift ifadesi vardır⁷⁶⁸. Fakat bu özellik *terrakotta*’larda çok sık görülmez⁷⁶⁹. Bu tipin Orta Komedy masklarından türediği öne sürülmüş ve Orta Komedy’da bu maskın daha uzun sakallı bir ikonografide olduğu belirtilmiştir⁷⁷⁰. MÖ 3. yy başlarında saçlar başın etrafında rulo haline gelmiştir⁷⁷¹. Dönemin sonlarına doğru da sakal daha şematik bir hal alarak biraz daha genişler ve kenarlarına özellikle vurgu yapılmıştır⁷⁷². MÖ 1. yy ile de bu tipte belirgin değişiklikler gerçekleşir; ağız genişler ve altında verilen sakal tirbuşon bukleleri halindedir⁷⁷³. Smyrna’da bu ikonografiden bir figürin (Fig. 77) MÖ 1. yy’ın son çeyreğine tarihlendirilmiş; arketip ikonografisindeki unsurları olduğu gibi barındırdığından “erken dönem kopyası” olarak nitelendirilmiştir⁷⁷⁴. Yine Smyrna’da her iki kolu dirsekten bükülmüş, sol kolu beline dayalı ve *hymation*’unun içinde olan iyi korunmuş bir komedy aktörü (Fig. 78) de yer almaktadır⁷⁷⁵. Takmakta olduğu maskla abartılı bir surat ifadesine bürünmüş, sakal ve bıyığı desenli tirbuşon bukleleriyle işlenmiştir. Duruşu ve açık ağzı, haykırma eylemi içinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. MÖ geç 2. ve 1. yy’lara tarihlenmiştir⁷⁷⁶. Brea tarafından “**Lider Yaşlı**” olarak tanımlanan, Lipari *terrakotta*’ları arasında bulunan bir Yeni komedy aktör figürinine duruş pozisyonu olarak benzetilmektedir⁷⁷⁷.

Pornoboskos, oyun yazarları Plautus ve Terence’in Yunan komedyalarında sıklıkla görülen; alçak, hain, yalancı ve şehvet düşkünü bir karaktere sahip olan genelev

⁷⁶⁷ Webster vd. 1995, 9.

⁷⁶⁸ Bernabò-Brea 1992, 29.

⁷⁶⁹ Webster vd. 1995, 9.

⁷⁷⁰ Webster vd. 1995, 9.

⁷⁷¹ Webster vd. 1995, 10, Fig.1.

⁷⁷² Webster vd. 1995, 10, Fig.2.

⁷⁷³ Webster vd. 1995, 10, Fig.3.

⁷⁷⁴ Besques 1972, 251, pl. 236E, no. ED1986.

⁷⁷⁵ Burn vd. 2001, no. 2379.

⁷⁷⁶ Burn vd. 2001, no. 2379.

⁷⁷⁷ Bernabò-Brea 1992, pl.23.3.

işletmecisidir⁷⁷⁸. Bu tip, Pollux tarafından kel olarak tasvir edilse de bütün *Pornoboskos* tasvirleri kel değildir; tasvirlerinde, şakaklarında gür veya kıvrıkcık saçlar da görülebilmektedir⁷⁷⁹. Tip genel olarak bodur ve geniş kafa, sırttan abartılı bir ağızla vurgulanır; burun kısa ve yayık tasvir edilir⁷⁸⁰. Papposilenos ile oldukça benzer bir ikonografidedir ve ayrımı kimi zaman zordur⁷⁸¹. Başında çelenk takan örnekleri de bulunmakta olup iki popüler tasvir şeması vardır. İlki, dörtgen kütleli ve paralel bukle gruplarından oluşan sakallı tiptir. Bu tipe ait bir figürin **Teos'ta** ele geçmiştir (Kat. 10). Pollux'un belirttiği gibi kel olarak tasvir edilmiş söz konusu örnek geniş kafası, basık ve yayık burnuyla genel *Pornoboskos* şemasına uyar. Myrina'da benzer ikonografide bir örnek vardır⁷⁸². Tirbuşon sakal bukleleri ile Geç Hellenistik Dönem'e ait olabilir. *Pornoboskos* tasvirlerinde yaygın olan ikinci tipte ise daha kısa ve doğal bir sakal tasarımına sahiptir ve kulaklar genelde görünür durumdadır. Priene'de bulunan iki baş (Fig.79⁷⁸³-80⁷⁸⁴) da bu ikonografiye uygundur. Bu başlardan Fig. 79'da verilenin gözleri deliktir. Delik gözler Erken Hellenistik Dönem'de çok nadir olarak görülürken MÖ 2. sonlarına doğru yaygınlaşır⁷⁸⁵.

Kalkık kaşları sebebi ile mask takmış bir aktör olduğu düşünülen ve yoğun ve düzensiz sakalı sebebi ile de silenos karakterini veya bir ihtiyarı canlandırdığı öne sürülmekte olan bir figürin de Smyrna'da ele geçmiş ve Hellenistik Dönem'e tarihlenmiştir (Fig. 81)⁷⁸⁶. Minyatür boyutlarından dolayı amulet olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁷⁸⁷.

Hizmetkarlar ve Köleler

⁷⁷⁸ Bernabò-Brea, 1992, pl.29.

⁷⁷⁹ Webster vd. 1995, 14.

⁷⁸⁰ Webster vd. 1995, 14.

⁷⁸¹ Webster vd. 1995, 14.

⁷⁸² Winter 1903, pl.426.1.

⁷⁸³ Rumscheid 2006, Kat.273.

⁷⁸⁴ Rumscheid 2006, Kat. 384.

⁷⁸⁵ Webster vd. 1995, 3.

⁷⁸⁶ Hasselin-Rous vd. 2015, 93-94, Kat.57.

⁷⁸⁷ Hasselin-Rous vd. 2015, 93-94.

Komedyada önemli bir rol oynayan köleler, sepetler, kaplar, büyük kazanlar taşıyan; önemli bir görevi yerine getiren aşçı olarak kaşık sallayan; ara sıra küçük çocuklara hizmet eden ve hatta dayak yiyenleri teslim eden, sürekli acı çeken kişiler olarak betimlenirler⁷⁸⁸. Eski Komedyaya ve Orta Komedyada köleler grotesk kostümler giymiş olarak betimlenirken, Yeni Komedyada yalnızca kısa bir *khiton* ve pelerin giymeleri ayırt edici özelliiktir⁷⁸⁹. Özellikle kalkık burun, *speira*⁷⁹⁰ saç modeli (karakterin olumsuz doğasını vurgulamak için genellikle kırmızıya boyanır) ve özellikle de ağzı çerçeveleyen ses yükseltici ile karakterize edilir⁷⁹¹. Sakal düzenlemeleri zamanla daha stilize hale gelmiştir ve sakallardaki bu değişim genel olarak köle gruplarında “trompet ağız” olarak nitelenen stili ortaya çıkarmıştır⁷⁹². “Trompet” olarak nitelendirilen ağızlar ve MÖ 2. yy sonları itibariyle maskların kenarlarını gizlemeye yönelik olarak kulak kısmına eklenen “tırbuşon” stilli bukleler dönemin karakteristik özellikleridir⁷⁹³.

Lider köle karakteri tehlikeli bir durumdan kaçıp bir mabede sığınan karakter, literatürde canlı ya da alaycı tavırlarla betimlenir⁷⁹⁴. Pollux, kızıl saçlı, kalkık kaşlı, dar alınlı bir ikonografisi olduğunu iletir⁷⁹⁵. Bu tipte kaşlar genelde büzülmüştür, bazen tek kaşı kalkıktır ve alın boyunca uzanan derin kırıksıklıkları vardır⁷⁹⁶. Teos’ta ele geçen komedi figürüne ait bir baş Yeni Komedyanın önemli bir karakteri ve aşk entrikalarının baş kahramanı olan, “lider köle”nin bir tasviri olmalıdır (Kat.11). Boynundan kırık ve masif olarak yapılmış figürünün tek kaşı kalkık, görece küçük bir ses yükselticiyle tasvir edilmiştir ve gözleri delinmemiştir. Bu özellikleriyle ve kontekst açısından

⁷⁸⁸ Köster 1926, 88.

⁷⁸⁹ Köster 1926, 88.

⁷⁹⁰ *Speira*, bu tür masklarda saçtan ayırt edilmesi zor, genellikle tepeli olan saç rulosuna verilen isimdir (Webster vd. 1995, 27).

⁷⁹¹ Ferruzza 2016, 91.

⁷⁹² Webster vd. 1995, 28.

⁷⁹³ Webster vd. 1995, 4.

⁷⁹⁴ Ferruzza 2016, 91.

⁷⁹⁵ Pollux, 4.149.

⁷⁹⁶ Webster vd. 1995, 27, Fig.28.

değerlendirildiğinde MÖ 3.-2. yy'a tarihlenmiş olmalıdır. Lipari, Pergamon ve Priene'de benzer ikonografiler görülebilir⁷⁹⁷. **Priene**'den ilk *lider köle* figürininde geniş bir ses yükseltici ve onu çeviren çizgisel bezemeyle verilmiş sakal tasarımı görülmektedir (Fig. 82)⁷⁹⁸. Yüzün diğer özellikleri arasında çok kısa ve geniş bir burun ile geniş aralıklı gözler sayılabilir. **Priene**'den diğer bir *lider köle* tasvirinde (Fig. 83) ise kabukvari çıkıntılı bir sakal ve bıyıkla çerçevelenmiş geniş açık ağız; çok kısa ve geniş bir burun, şişkin yanaklar ile belirgin kaz ayakları vardır⁷⁹⁹. Başka bir *lider köle* tasvirli örnek **Miletos**'tan bilinmektedir (Fig. 84)⁸⁰⁰. Orta komedya tasvirlerine göre daha genç görüldüğünden Yeni Komedya'ya ait olduğu ve MÖ 2. yy'dan önceye tarihlenmesi gerektiği öne sürülmüştür⁸⁰¹. Gür bir saç tacı, çıkıntılı yüksek bir alnı, küçük gözleri ve kapalı geniş bir ağız vardır. Miletos'ta iyi korunmuş "*Lider Köle*"yi tasvir eden diğer bir mask (Fig. 85); Lipari'deki benzer masklarla kıyaslandığında, MÖ 3. yy'ın ilk yarısına tarihlenmektedir⁸⁰². Olasılıkla köle tipine ait olan ve **Ephesos**'ta ele geçen bir baş (Fig. 86)⁸⁰³, **Teos**'ta ele geçmiş ve oldukça aşınmış bir figürinle oldukça benzerlik gösterir (Kat.12). Ephesos örneği güçlü kaş kemerleri, kalkık bir burnu ve daire şeklinde açık bir ağız ile karakterize edilmiş; MS 1. yy 2. yarısından 2. yüzyıl 1.yarısı arasına tarihlenmiştir⁸⁰⁴. Myrina tipli komedya figürinleri ile de benzerlik gösteren Teos örneği de benzer ikonografidedir ve Roma Dönemi kontekstinden ele geçtiğinden Olasılıkla Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmelidir. Söz konusu figürinler geç dönem *lider köle* tasvirlerinden olabilirler.

⁷⁹⁷ Bernabò-Brea 1992, pl. 26, 6; Ferruzza 2016, Kat. No. 27; Rumscheid 2006, Kat. 379, Taf. 157, 3-4; Kielau 2018, Kat. Nr. 447.

⁷⁹⁸ Rumscheid 2006, Kat. 379.

⁷⁹⁹ Rumscheid 2006, Kat. 381.

⁸⁰⁰ Özcan 2007, 207, Kat.509, Env. no: TK 677.

⁸⁰¹ Özcan 2007, 207-208.

⁸⁰² Özcan 2007, 209, Kat. 624, GK L 2.

⁸⁰³ Rathmayr 2014, 417, TK10.

⁸⁰⁴ Rathmayr 2014, 417.

Priene’de “**kısa sakallı köle**” (Fig. 87) ikonografisi kısa, kıvrıkcık ve hafif çıkıntılı bir sakalla, geniş bir ağızla ve kısa bir bıyıkla karakterize edilmiştir⁸⁰⁵. Yüzün diğer özellikleri ise çok kısa ve genişçe bir burun, şişkin yanaklar, iri gözler, belirgin kaz ayakları ve derin “s” profilli kaşlardır. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenmiştir⁸⁰⁶.

Smyrna’da ele geçmiş olan komedya maskı takmış bir aktör figürünü (Fig. 88) kel, alını kırışık, gözleri dışarı çıkıntılı ve burnu kalkık olup ağızda geniş bir ses yükseltici bulunmaktadır. MÖ 3.-2.yy’dan itibaren görülmeye başlayan “**aşçı köle**” tipinde olup. Hellenistik Dönem’e tarihlenmektedir⁸⁰⁷. Aşçılara üç örnek de **Miletos**’ta bulunmuştur (Fig. 89-91)⁸⁰⁸. Fig. 89’da verilen figür, yüzün korunan alt kısmına göre aşçı “**Tettix**” tipine karşılık gelmekte, Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemleri arasında tarihlenmektedir⁸⁰⁹. Fig. 90 ise kentteki Yeni Komedya’nın en erken tasvirlerinden biri olup sade “**Maison**” tipindedir⁸¹⁰. Kentteki son örnek olan Fig. 91’de Athena Tapınağı’ndan ele geçmiş olup de sadece şakaklarda görülen seyrek saçlarıyla, kırışık alnıyla ve yüksek kemerli kaşlarıyla bir önceki örnek gibi “**Maison**” ikonografisine işaret etmekte ve MÖ 2. yy ortalarına tarihlendiği düşünülmektedir⁸¹¹. Tettix ve Maison, iki profesyonel kel aşçıdır; Maison’un meşgul görünen bir tipi bulunur; Tettix ise şaşkındır ve çok konuşkandır⁸¹². Athenaeus, *Maison*’un yerli aşçı, *Tettix*’in ise yabancı aşçı olduğunu belirtir⁸¹³.

Miletos’tan hizmetkar veya köleye ait olduğu düşünülen bir mask (Fig. 92), geniş ve açık bir ağza, düz bir burna ve büzülmüş kaşlara sahiptir ve Erken İmparatorluk Dönemi’nden önceye tarihlenmektedir⁸¹⁴. Smyrna’da bir köleye ait

⁸⁰⁵ Rumscheid 2006, Kat. 378.

⁸⁰⁶ Rumscheid 2006, 74.

⁸⁰⁷ Hasselin-Rous vd. 2015, 92-93, Kat.56.

⁸⁰⁸ Özcan 2007, 208, 214, Kat. 510, 523, Env. no. TK 715, 63 S-HA 7.

⁸⁰⁹ Özcan 2007, 214.

⁸¹⁰ Pollux, 4, 150; Özcan 2007, 208, kat. 510, no. 63 S-HA 7.

⁸¹¹ Özcan 2007, 212, Kat. 521, Env. no. 57 O 189.

⁸¹² Pollux 4.148; Bernabò-Brea 2001, 299.

⁸¹³ Athen. 14.659a.

⁸¹⁴ Özcan 2007, 211, Kat. 515, Env. no. TK 991.

komedyâ maskı tutan bir erkek çocuk figürünü de ele geçmiştir (Fig. 93)⁸¹⁵. Yüzünün sağına doğru kaldırdığı ve kendi yüzünden daha büyük olan maskla, çocuğun yaşının küçük olduğu vurgulanmak istenmiş olmalıdır⁸¹⁶.

Genç Erkek İkonografileri

Parasitus karakteri, sunacağı zekâ ve hizmetkârlığın, kendisine bir akşam yemeği daveti olarak geri döneceğini uman ve asalak olarak nitelendirilen bir karakterdir; davet edilmediği yemeklere katılmak için zekice ve çeşitli yollarını bulur ve davetsiz misafir olarak da adlandırılır⁸¹⁷. **Pollux**, koyu tenli olduklarından, çengelli burunlarından ve rahat ifadelerinden bahsederken *Parasitus*'un daha neşeli, *Dalkavuk* karakterinin ise daha sinirli ve kötü bir bakışa sahip olduğunu belirtir⁸¹⁸. *Parasitus* olduğu düşünülen bir figürin Smyrna'da ele geçmiştir (Fig. 94)⁸¹⁹. Aktörün mask takmış yüzü, çengel burnu ve çatık kaşları vardır⁸²⁰. Çatık kaşları olması belki de *Parasitus* karakteri yerine *Dalkavuk* karakteri olduğunu gösteriyor olabilir. **Dalkavuk** karakterine ait olabilecek başka bir fragman ise **Teos**'ta Dionysos Tapınağı'ndan ele geçen bir figürinde görülmektedir (Kat.13). Gözleri, burnu ve üst dudağı korunmuş figürünün ağzı açık olarak verilmiş olup Lipari'den bir örnekle ilişkilendirilebilir⁸²¹. Hellenistik Dönem kontekstinden ele geçtiğinden ve Lipari örneğiyle benzerliği dolayısıyla MÖ 3. yy'a tarihlendirilebilir.

Miletos'ta bir genci tasvir eden bir figürünün başı (Fig. 95) Aziz Mikhael Kilisesi'nde yapılan kazılarda bulunmuştur ve *Mélas neanískos*'un maskelerine benzer

⁸¹⁵ Hasselin-Rous vd. 2015, 70-71, Kat.38.

⁸¹⁶ Hasselin-Rous vd. 2015, 70-71, Kat.38.

⁸¹⁷ Athen. 6.42; Men. Samia 255K-260K, n. 401; Damon 1995, 181; Pamir 2016, 260.

⁸¹⁸ Pollux 4.148; Webster vd. 1995, 22.

⁸¹⁹ Hasselin-Rous vd. 2010, 166, Kat.86.

⁸²⁰ Hasselin-Rous vd. 2010, 166.

⁸²¹ Bernabò-Brea 1992, pl.25, 5.

özelliklere sahiptir⁸²². *Mélas neanískos*”, yani esmer genç adam, kalkık olmayan kaşları, genç ve çalışkan görünüşle tasvir edilmektedir⁸²³.

Miletos’un güney kesiminden iri gözlü bir gencin tasvirini içeren mask (Fig. 96) MÖ 2.yy civarına tarihlenmiştir, ancak Orta Komedyaya’ya (ciddi genç) mı yoksa Yeni Komedyaya’ya (yakışıklı genç) mı ait olduğu belirlenememiştir⁸²⁴.

Genç Kız İkonografileri

Priene’de ele geçen ve MÖ 135 öncesine tarihlenen bir mask, sarımsı beyaz ten rengiyle, keskin hatlı çenesiyle, açık ağız profiliyle ve vurgulanmış yanaklarıyla olasılıkla bir küçük kız karakterini temsil ettiği düşünülmektedir (Fig. 97)⁸²⁵. Figürün badem biçimli gözleri ve delinmiş göz bebekleri bulunmaktadır.

Miletos’ta ele geçen parçalı bir mask (Fig. 98), olasılıkla MÖ 2. yy sonlarına tarihlendirilmektedir⁸²⁶. Saçları alnının üzerinde kısa salyangoz kıvrımlarıyla sonlanır. Burun kemeri düzensizdir. Kırıksık alnı ve büzülmüş kaşlarıyla tragedya maskı olması gerektiğinin yanı sıra Yeni Komedyadan *Neanískos oúlos* ile de ilişkilendirilmiştir⁸²⁷. *Neanískos oúlos* yani kıvrıcık saçlı genç kırmızı tenli; kabarık saçlı, kalkık kaşlı ve çatılmış alnıyla temsil edilir.⁸²⁸

Belirsiz İkonografiler

İonia bölgesinde **karakter tanımı yapılamayan**, başsız figürinlere ilk örnek **Smyrna** Agora’sında ele geçmiştir (Fig. 99)⁸²⁹. Figür bir khiton ve üst uçları V şeklinde bir pelerin giymekte, sol kolunda da bir enstrüman taşımaktadır. Karnı, hamile bir kadınıninki gibi belirgindir, ancak göğüslerin yokluğu ve çalgının varlığı bu figürünün bir

⁸²² Özcan 2007, 209, Kat. 511, Env. No. MK 37.1975 W 15.

⁸²³ Pollux, 4.147.

⁸²⁴ Özcan 2007, 211-212, Kat. 519, Env. no. TK 554.

⁸²⁵ Rumscheid 2006, 74, Kat. 376.

⁸²⁶ Özcan 2007, 216. Kat. 528, Env. no. TK 662.

⁸²⁷ Özcan 2007, 216.

⁸²⁸ Pollux, 4.147.

⁸²⁹ Hasselin-Rous vd. 2010, 165, Kat. 85.

kadından ziyade bir aktörü betimlediğini ve göbeğin dolgu olduğunu göstermektedir⁸³⁰. Aktör olduğu düşünülen diğer bir figürin ise göğüs altından kemerli bir *khiton* ve sağ omzunun üzerinde hacimli bir *fibula* ile tutulan bir pelerin giymiştir (Fig. 100)⁸³¹. Figür yürür halde gösterilmiş olup hareketi çok belirgin bir göbeği ortaya çıkarmaktadır. Ancak göğüslerin yokluğu ve pelerin düzenlemesi, diğer figürinde olduğu gibi daha çok takma göbek takan bir aktör figürünü anımsatmaktadır⁸³². **Myus**'tan bir örnekte de sağ kolunu manto içinde dirseğinden bükerek sağ göğsüne uzatmış olan figür, sol kolunu da manto içindeki kıvrımları tutmak üzere öne doğru uzatmaktadır (Fig. 101)⁸³³. Belirgin bir göbeği vardır ve vücut, birbirine bitişik olan bacaklara doğru daralmaktadır. Genital bölgesi belirgin olan figür, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir⁸³⁴. Yeni Komedi'de temel kostümde özellikle dolgu yapılarak verilen phallos uygulaması kaybolmuş fakat özellikle koroplastların sevdiği tasvirler arasında olan aşçı ve köle karakterleri gibi şişman ikonografilerde **göbek** dolgusu kullanılmaya devam edilmiştir (Fig. 99-100)⁸³⁵. Dış giyim daha ayrıntılı, dolgun ve realistik hale gelmiş ve figürler daha ikonografik tasvirlere bürünmüştür (Fig. 99-100)⁸³⁶.

3.5.2. Tragedya Örnekleri

Yunan tragedyaları ilk olarak, "Büyük Dionysia"da sahnelenmek üzere yazılmıştır⁸³⁷. Her yıl festivalde en iyi oyun yazarı ve oyuncuya ödüller verilir, kazananların isimleri mermer zafer listelerine halka açık olarak kaydedildiği için büyük olay yaratan ödüller verilirdi. Antik dönemde tragedyanın kökenleri Dionysos kültü ile bağlantılı olmasına rağmen Dionysos temalı oyunların sayısı oldukça azdır; festivallerin karnaval havası dolayısıyla genel olarak tragedyaların konularını Dionysos miti değil,

⁸³⁰ Hasselin-Rous vd. 2010, 165, Kat. 85.

⁸³¹ Hasselin-Rous vd. 2010, 164, Kat. 84.

⁸³² Hasselin-Rous vd. 2010, 164, Kat. 84.

⁸³³ Ersavaş 2019, Kat.11.

⁸³⁴ Ersavaş 2019, Kat.11.

⁸³⁵ Webster vd. 1995, 1.

⁸³⁶ Webster vd. 1995, 1.

⁸³⁷ Taplin 1978, 3.

kahramanlık miti olmuştur⁸³⁸. Bu karnaval ortamı, insanlara polis, halk, tanrılar gibi aşına oldukları her şey üzerine eleştirel bir şekilde düşünme ve bunları sorgulama fırsatı vermiştir⁸³⁹.

Tragedya maskları neredeyse her zaman tanımlanabilen belirli bir oyunun karakterlerini temsil ederler ve bunlar aslında Sophokles ve Euripides'in 4. yy boyunca tüm Yunan tiyatrolarında sahnelenen başarılı tragedyalarının karakterleridir⁸⁴⁰.

Teos'ta Dionysos Kutsal Alanı'nda ele geçen bir tragedya maskı (Kat. 14) yüksek bir onkosa sahiptir. Çatık kaşlı, açık ağızlı, sakallı, bıyıklı bir yaşlı adam ikonografisindedir. Pollux'un kategorize ettiği *Leukòs anér* olarak adlandırılan tipe benzemektedir ve MÖ 2.-1.yy arasına ait olmalıdır⁸⁴¹.

Miletos'tan Geç Hellenistik Dönem'e ait bir figürin (Fig. 102) "*katákomos ochrá*" olarak önerilmiştir⁸⁴². Yüksek onkosu korunmuştur. Alın boyunca bir bantla tutturulan saçları bukleler halinde yüzünü çevrelemektedir. Bu saç modeli ağırlıklı olarak kadın tragedya maskelerinde, özellikle *Katákomos ochrá*'da bulunur⁸⁴³. *Katákomos ochrá*, aşağı dökülen saçlara, çektiği acı ve sıkıntıların bir göstergesi olarak da solgun bir yüze sahip olarak tasvir edilir⁸⁴⁴.

Miletos'ta Athena Tapınağı kazılarında bulunmuş olan bir mask parçası (Fig. 103), *Pároulos* olarak tanımlanmıştır ve olasılıkla MÖ 4.-3. yy'a aittir⁸⁴⁵. Kenarları aşağıya doğru sarkan ağzı açık ve delinmiştir. Burun sivri ve düz, yüzü dar ve

⁸³⁸ Graf 1993a, 143-145.

⁸³⁹ Graf 1993a, 144.

⁸⁴⁰ Bernabò-Brea 1992, 24.

⁸⁴¹ The British Museum Nr. 1926,0412.2; Bernabò-Brea 1998, fig. 22, 24-25; Kielau 2018, Kat. Nr. 446.

⁸⁴² Özcan 2007, 210, Kat. 514, Env. no. TK 713.

⁸⁴³ Bernabò-Brea 1998, 72.

⁸⁴⁴ Bernabò-Brea 2001, 294.

⁸⁴⁵ Özcan 2007, 209, Kat. 512, Env. no. TK 388.

kırıksızdır⁸⁴⁶. Heroon III'ten bir başka tragedya maskı olan ve yine bir *pároulos* olarak tanımlanabilen Fig. 104 de MS 1. yy sonrasına tarihlenmiştir⁸⁴⁷.

Pároulos veya *Katákomos poliá* tipine benzemekte olan bir diğer figürin ise Teos Dionysos Kutsal Alanı'nda ele geçmiştir (Kat. 15). Yüksek onkosu baklava dilimi şeklinde işlenmiş, ağzı açık ve burnu kemerli olup patetik bir ifadeye sahiptir. *Katákomos poliá* tipinden bir örnek (Fig. 105) Smyrna'da da ele geçmiştir⁸⁴⁸ ve Kat. 15 ile oldukça benzerdir.

Anásimos karakteriyle ilişkilendiren ve birbirine oldukça benzeyen iki örnek (Fig. 106-107) Miletos kentinden gelmektedir⁸⁴⁹. Satyrik özellikte yabani saçlara ve yassı bir burna sahiptir.

Miletos'ta Heroon III'te bulunan ve MÖ 2. yy'a tarihlenen bir mask (Fig. 108) saç fragmanı halinde olsa da saç tipinden dolayı bir tragedya karakterine ait olduğu düşünülmektedir⁸⁵⁰. Miletos'ta Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihli ve olasılıkla bir tragedya karakterine ait bir mask parçası da (Fig. 109) Kuzey Tiyatro höyüğünden ele geçmiştir⁸⁵¹.

Miletos'ta ele geçen ve MÖ 2. yy sonları ile 1. yy başı arasına tarihlendirilen bir figürün (Fig. 110) Herakles betimine ait olduğu belirtilmiştir⁸⁵². Herakles hem tragedya ile hem de komedyalı ilişkilidir⁸⁵³. Miletos'taki bu Herakles figürünün ikonografisinin başında aslan postu bulunmakta olup yarı gözlerle ve geniş bir burna sahiptir. Gözleri “s” şeklinde kavislidir. Yüzü bir inci dizisi gibi çevreleyen bukleler güçlü bir şekilde şematize edilmiştir⁸⁵⁴.

⁸⁴⁶ Özcan 2007, 209.

⁸⁴⁷ Özcan 2007, 210, Kat. 513, Env. no. TK 803.

⁸⁴⁸ Bernabò-Brea 1998, fig. 77.

⁸⁴⁹ Özcan 2007, 211-212, Kat. 517-518, Env. no. HU 01.1.39.3, TK 655.

⁸⁵⁰ Özcan 2007, 218, Kat. 530, Env. no. TK 1103.

⁸⁵¹ Özcan 2007, 217, Kat. 529, Env. no. TK 720.

⁸⁵² Özcan 2007, 213, Kat. 522, Env. no. TK 718.

⁸⁵³ Özcan 2007, 212.

⁸⁵⁴ Özcan 2007, 213.

Teos'ta bir tragedya figürini Dionysos Kutsal Alanı'ndan ele geçmiştir (Kat. 18) Ağzı açık, gözleri iri ve elmacık kemikleri vurguludur. Sol göz üstünde hafif korunmuş dalgalı bir saç şeması görülmektedir. *Pelops* karakterinin tasvirlerine andırmakla beraber Hellenistik Dönem'e tarihleniyor olmalıdır⁸⁵⁵. Teos'tan başka bir tragedya masklı aktör figürini yine Dionysos kutsal alanından ele geçmiştir (Kat. 16). Yüksek onkoslu, ağzı açık, çenesi çıkıntılı ve burnu kavisli olup patetik bir ifadeye sahiptir. Onkosu dikey paralel çizgiler halinde işlenmiştir. Hellenistik Dönem ağırlıklı bir kontekste aittir. Yine kutsal Alanda geçen başka bir olası Tragedya maskı bulunmaktadır (Kat. 17). Başın solunda sarkan bir kumaş (*Taenia*) yer alır. Kaşları çatık, çenesi çıkık, ağzı geniş ve burnu iri işlenmiştir. Alın üstünde yer alan inci sırası motifi, Miletos'taki Herakles ikonografisindeki gibi olasılıkla stilize edilmiş saçları niteliyor olmalıdır. Kontekstinden ve stilize detaylarından dolayı Geç Hellenistik Dönem'e ait olabilir.

⁸⁵⁵ Bernabò-Brea 1992, pl.30.1.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kökeni Grek inanışlarından çok daha eskiye dayandığı ve Grek Pantheonu'na sonradan dahil olduğu öne sürülen Dionysos'un bütün İonia Bölgesi'nde tapınım gördüğü (Harita 1) çeşitli arkeolojik eserler ve antik kaynaklar doğrultusunda kanıtlanmıştır. Dionysos'un Teos'ta varlığı MÖ 470'lere tarihlenen kamu lanet yazıtlarıyla görülmeye başlansa da Teos'un kolonisi olan Abdera'da Geç Arkaik Dönem'de darp edilmiş sikkeler ışığında, Dionysos kültürünün Teos'ta daha eski olması gerektiği düşünülmektedir⁸⁵⁶. Dionysos kültürünün diğer kentlerdeki en erken örnekleri Klaros'ta olasılıkla Protogeometrik Dönem'de⁸⁵⁷; Miletos'ta Arkaik Dönem'de⁸⁵⁸; Myus'ta olasılıkla MÖ 6. yy'da⁸⁵⁹; Khios'ta MÖ 5. yy'da⁸⁶⁰; Ephesos'ta⁸⁶¹, Priene'de⁸⁶² ve Erythrai'da MÖ 4. yy'da⁸⁶³, Smyrna'da Hellenistik Dönem'de⁸⁶⁴; Samos'ta MÖ 2. yy'da⁸⁶⁵ ve Metropolis'te MS 1. yy'da⁸⁶⁶ görülmektedir. İonia'daki Dionysos tapınımının MÖ 4. yy'la başlayan artışı, özellikle Hellenistik Dönem ile birlikte gerçekleşen siyasi ve kültürel değişimlerin Dionysos kültürünün yaygınlaştırılması ideolojisini destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Hellenistik Dönem'den başlayarak, özellikle de Roma Dönemi'nde, anıtsal çeşmelerde (Nymphaion), hamamlarda ve evlerde, Dionysos ve *thiasos*'unun sunduğu kaygısız ve neşeli bir yaşamın resimsel ifadesi söz konusudur. Yalnızca kendi alanını deneyimleyen ve bundan keyif alan Dionysos imgeleri, kült kavramından daha çok, bu ortamda hoş ve kaygısız bir yaşam fikrini çağrıştırmak için tercih edilmişlerdir⁸⁶⁷. Ayrıca Aphrodite ve satyros betimleri,

⁸⁵⁶ LIMC III/1 430 bkz. "Dionysos"; Schönert-Geiß 1999, 429; Kadioğlu 2021, 27.

⁸⁵⁷ Şahin vd. 2004, 78.

⁸⁵⁸ Müller-Wiener 1977-1978, 94; Gorman 2001, 174; Steinmann 2020, 93.

⁸⁵⁹ Weber 1967, 128-143; Weber 2002, 221-271.

⁸⁶⁰ Hdt. 6.27.

⁸⁶¹ SEG 26, no.1237; SEG 35, no. 1116; Öztürk 2010, 84-90; Pişkin-Ayvazoglu 2015, 73-74.

⁸⁶² IvPriene, no. 8, 19, 109, 113; Schede 1964, 77; Adak 2021b, 119.

⁸⁶³ IvErythrai und Klazomenai 2, no. 210a. Söz konusu yazıt Dionysos'a adanmış bir heykele aittir.

⁸⁶⁴ Frontier 1883, 278-279; Nilsson 1906, 268; Adak 2021b, 123.

⁸⁶⁵ Girard 1881, 478-480.

⁸⁶⁶ IvEphesos 7.1, no.3425

⁸⁶⁷ Ammerman 1990, 39; Zanker 1998, 14-15; Mikalson 2006, 211.

özellikle çıplak olduklarında, Dionysiak-erotik alana işaret ederler ve bu da alanın işlevini tanımlar niteliktedir. Bu durum, İonia'da özellikle Ephesos'ta görülebilir. Yamaç Ev 2 villa kompleksinde, Traianus Çeşmesi'nde ve Varius Hamamları'nda dekoratif olarak kullanılan çeşitli heykeltıraşlık eserleri, freskler, mozaikler ve mobilya aksamaları bulunmaktadır. Priene'deki ev kontekstlerinde de dekoratif olarak kullanıldığı düşünülen çeşitli Dionysiak terrakotta figürinler ve heykeltıraşlık eserleri yer alır⁸⁶⁸. Teos Bouleuterion'unu ön avlusunun alt katmanlarından ortaya çıkarılan erken dönem (olasılıkla MÖ 3. yy) konut kompleksinin *andron* olarak değerlendirilebilecek olan odasının zemin döşemesinde de *symposion*'u işaret edencesine Dionysiak temalar içeren bir mozaik bulunmaktadır. Metropolis'te tiyatroya yakınlığı dolayısıyla kabul salonu olarak değerlendirilen bir odada, çeşitli mitolojik imgelerle birlikte Dionysiak bir temaya sahip mozaik döşeme de direkt olarak Dionysos kültüyle ilişkilendirilmektedir⁸⁶⁹. Sonuç olarak erken dönemlerde bir doğa tanrısı olarak tapınım gören Dionysos, zamanla lüks ve hayattan alınan zevkin bir imgesi haline gelmiştir. Bu durum kültünün Hellenistik Dönem'le beraber yaygınlaşmasına yol açmış olabilir.

İon kentlerindeki bilinen Dionysos tapınımları üzerine yapılan incelemelerle, tanrının çeşitli sıfatları ortaya konmuştur (Tablo 1).

⁸⁶⁸ Rumscheid 2006, 182-183; Köster 1926, 15.

⁸⁶⁹ Meriç 2003, 98.

		Teos	Smyrna	Miletos	Priene	Ephesos	Erythrai	Khios	Samos	Klaros
Ata/ Kurucu	Propator					+	+			
Yaşlı	Geron							+		
Öncü	Pro Poleos	+	+							
Rehber	Kathegemon	+			+					
Çobanlık Yapan	Poimantrios				+					
Şarkıcı-Dansçı	Melpomenos				+					
Çiğ Et Yiyen	Omadios						+			
Acı Veren	Elygeus							+		
Bolluk	Phleos				+	+	+			
Yeni Hasat	Setaneios	+								
Yeraltı	Gorgyreos							+		
Bataklık	Limnaios								+	
Dağlarda Yaşayan	Oreios				+					
Brisa Dağı	Briseus		+							
Deniz Kıyısında Yaşayan	Aktaios						+			
Koressos Dağı	Koreseites				+					
Bakhhik Çılgınlık	Bakkhos			+					+	
Gök Gürültüsü	Bromios		+	+	+					
Sarmaşık Taşıyan	Kissophoros				+					
Ağız Açık	Kekhenos							+		
Erkek Keçi	Enorkhes							+		
	Dallios							+		

Tablo 1 – Dionysos'un İonia kentlerindeki epithetleri

Bu sıfatlar/epithetler Dionysos'u daha çok bereket ve şenlik tanrısı olarak öne çıkarırken bir önder olarak da nitelendirildiğini göstermekte; dağlık, bataklık, deniz kıyısı ve kent dışı gibi tapınım gördüğü alanlarla da özdeşleştirmektedir. Dionysos'un, özellikle şarabın hammaddesi olan üzümün yanı sıra, insanlara verdiği birçok bitki, Yunanistan'da olduğu gibi İonia'daki tapınımlarında da önemli bir rol oynamıştır. Oyunların sahnelendiği tiyatrolar da tanrının kutsal alanları olarak görülmüş, tanrı onuruna düzenlenen çeşitli şenliklerde sıklıkla tiyatro oyunları sergilenmiştir. Dionysia, Lenaia ve Anthesteria bayramları ile bağ bozumu, tanrının onurlandırıldığı en büyük şenliklerdendir ve İonia kentlerinde de yaygın olarak kutlanmışlardır (Tablo 2).

	Teos	Smyrna	Miletos	Priene	Ephesos	Erythrai	Khios	Samos	Klaros	Klazomenai	Phokaia
Dionysia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Lenaia	+	+		+	+	+		+			
Anthesteria	+	+	+	+	+	+		+			
Bağ Bozumu	+										

Tablo 2 –İonia kentlerinde kutlanan Dionysos Bayramları

İonia Bölgesi’nde iki Dionysos tapınağının varlığı kesin olup Anadolu’da bulunan en büyük Dionysos Tapınağı Teos’ta yer almaktadır. MÖ 3. yüzyılın son çeyreğinde (Attalos Dönemi) yapımına başlanan tapınağın naos’u Hellenistik Dönem’de tamamlanmış olup Hadrianus Dönemi’nde ise tapınağa 6x11 sütunlu *peristasis* eklenmiştir⁸⁷⁰. Miletos’ta bulunan Dionysos Tapınağı’nın ilk evresi ise MÖ 5. yy’ın ilk yarısında tamamlanmış olup MÖ 4. yy’a değin dört evresi tespit edilmiştir⁸⁷¹. Kazısı yapılmış ve yapılmakta olan bu kentler dışında Myus kentinde de “Aşağı Teras” bölgesinde yer alan ve MÖ 6. yy’a tarihlenen bir yapının da Dionysos Tapınağı olabileceği düşünülmektedir⁸⁷². Yazıtlar ve antik kaynakların ışığında ise Ephesos’ta en az iki tane olmak üzere Smyrna, Samos ve Phokaia’da da Dionysos tapınakları olduğu düşünülmektedir⁸⁷³. Tanrıya özel yapılmış tapınaklar dışında, Dionysos’un Delphoi ve Thebai’de olduğu gibi Klaros’ta da Apollon’la birlikte tapınım gördüğü ve bunun bir sonucu olarak Dionysos’un, Apollon’un niteliklerini aldığı öne sürülmüştür⁸⁷⁴. Samos’ta da görüldüğü üzere Dionysos, arkaik bir vejetasyon tanrısı olarak Demeter’le yakından ilişkilidir ve tanrıçayla beraber tapınım görmektedir⁸⁷⁵. Priene’de bulunan Kybele kutsal alanında dionysiak bezekli minyatür bir masa ele geçmiştir⁸⁷⁶ ve

⁸⁷⁰ Kadioğlu 2021, 207.

⁸⁷¹ Müller-Wiener 1977-1978, 94; Gorman 2001, 174; Steinmann 2020, 93.

⁸⁷² Weber 1967, 128-143; Weber 2002, 221-271.

⁸⁷³ Pausanias 7.2.7; Liv. 37.21.7; Plin. nat. 5.138; Hasluck 1912-1913, 92; Nilsson 1957, 48; Freis 1985, 189-193; Öztürk 2010, 87-91, no. 17; Rogers 2012, 297; IvEphesos 7.1. 434; SEG 35, no. 949.

⁸⁷⁴ Şahin vd. 2004, 78.

⁸⁷⁵ Girard 1881, 478-480.

⁸⁷⁶ Raack – Rumscheid 2010: 43.

Metropolis'te Dionysos'un Kybele ile beraber tapınım gördüğü de bilinmektedir⁸⁷⁷. Dionysos ve Kybele kültleri, coşkun ve *orgiastik* yönüyle oldukça benzer olmakla beraber Dionysos'un Rhea tarafından bir Kybele mağarasında büyütülmüş olması⁸⁷⁸ da kültürlerin birbirleriyle bağlantısına örnek gösterilebilir. Yine Priene Asklepeion'unda Dionysia festivaliyle ilgili ele geçen yazıt⁸⁷⁹, Dionysos'un Asklepios ile ilişkisine dikkat çekmektedir. Dionysos'un hastalıkları iyileştirici gücü olduğu antik kaynaklarca da zaman zaman iletiildiğinden⁸⁸⁰ Dionysos ve Asklepios için ortak kültürlerin kurulmuş olması gayet anlaşılabilir. Ayrıca Herakles ve Dionysos'un beraber tapınımı çok sık görülmese de Khios'ta bu tapınım bilinmektedir⁸⁸¹. Dolayısıyla Dionysos'un birçok tanrıyla ilişki içerisinde olması, tüm İonia Bölgesi'nde tanrının tapınım görmesinde büyük etki sağlamış olmalıdır (Harita 1).

Teos ve Miletos'taki Dionysos Tapınakları'nın inşa ve yenilenmeleri, aktif ve mevcut olan tiyatro yaşamının ve aktör organizasyonlarının dinamikleri ile açıklanabilir. I. Attalos Dionysos'u hanedanının koruyucusu olarak kabul etmiş; Teos'taki Dionysos Tapınağı inşasına öncülük etmiş ve Dionysos Sanatçılar Birliğinin İonia kolunun da Teos'ta yerleşmesine öncülük etmiştir⁸⁸². MÖ 4. yy'dan itibaren Dionysos himayesi altında varlık göstermeye başlayan sanatçı loncalarının İonia kolunun Teos'tan MÖ 2. yy ortalarında kovulmalarının ardından Ephesos ve Lebedos'a sürüldükleri bilinmektedir⁸⁸³. Ephesos'ta bulunan Dionysiak eserlerin özellikle bu dönemden sonra arttığı görülmektedir. Ayrıca Smyrna, Erythrai ve Miletos kentlerinde de Dionysos Sanatçı Birliklerinin varlığı bilinmektedir.

⁸⁷⁷ Meriç 2013, 40, 65.

⁸⁷⁸ Apollod. bibl. 3.5.1.

⁸⁷⁹ IK.Priene, no. 78-82.

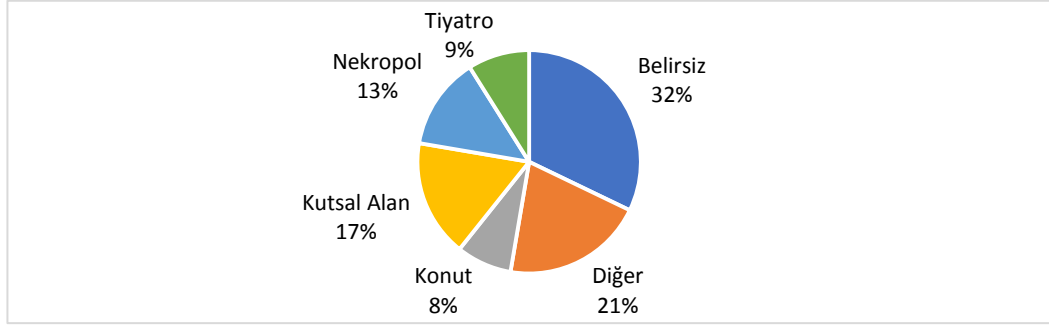
⁸⁸⁰ Aristoph. Vespae 119; LIMC III/1 416 bkz. "Dionysos"; Graf – Johnston 2007, 148.

⁸⁸¹ SEG 16, no. 492, 513; Graf 1985, 449-450.

⁸⁸² Paus. 7.24.7; Le Guen 2001, 202-203, no. 39; Uz 2013, 31; Kadioğlu 2021, 51. Adak 2021a, 96.

⁸⁸³ Strab. 14.1.29; Adak 2021a, 96,99.

Terrakotalardaki Dionysiak ikonografiler adak ve mezar kontekstlerinde kültle ilgili bulunabilecekleri gibi, diğ r arkeolojik eserlerde de görüldüğü üzere özellikle konut kontekstlerinde kültün yanı sıra dekorasyon amacıyla da kullanılmışlardır (Grafik 1-2).

Grafik 1 – Tez kapsamında değ rlendirilen figürinlerin kontekstlerdeki dağılımları

Priene’de konut kontekstinden ele geçmiş olan Dionysiak buluntular dekoratif olarak değ rlendirilmiş olup ikonografilerde satyros, Pan, Dionysos ve tiyatro aktörleri tercih edilmiştir. Smyrna’da konut kontekstlerinde gerçek boyutlarda iki tiyatral mask ele geçmiş ve kentin varlıklı kesimine ait evlerde bulunduklarından dolayı dekoratif olarak kullanıldıkları  ne s r lm řt r⁸⁸⁴. Olynthus’taki Komedyenler Evi’nin *andron*’unda ele geçen yirmi dört adet pişmiş toprak figürin, *andron*’un işlevlerine -içki içmek ve eğlenmek- daha uygun olarak çoğunlukla Dionysos’a ait konuları ve Aphrodite’yi betimlemektedir⁸⁸⁵. Söz konusu figürin grubunun on dokuzu ayakta duran kadın figürleri ve kadın protomlaryken bir çıplak erkek, iki Pan figürü, bir Silenos ve bir horoz da buluntular arasındadır⁸⁸⁶. Bu buluntu konteksti de Priene kentindeki ev buluntularıyla paralellik gösterir. Ephesos’taki konut kontekstinde olasılıkla dekoratif olarak kullanılmış bir aktör figürininin yanı sıra arkaistik tarzda giyimli bir Dionysos figürini de koruyucu tanrı olarak kült kapsamında değ rlendirilmiřtir⁸⁸⁷. Söz konusu figürinlerin en erken ve en yoğun  rnekleri M  135 öncesine tarihlenen Priene

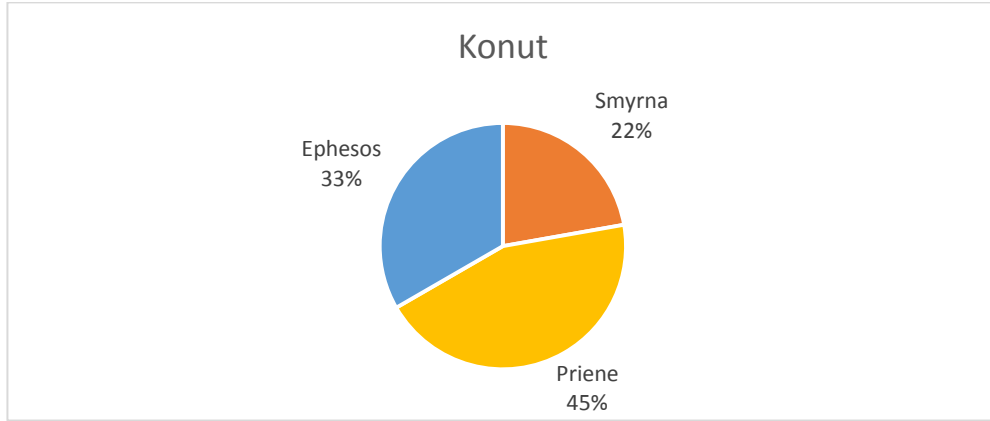
⁸⁸⁴ şakar 2015, 186.

⁸⁸⁵ Cahill 2001, 140.

⁸⁸⁶ Cahill 2001, 140.

⁸⁸⁷ Rathmayr 2014, 422-423, TK53.

buluntuları olmakla beraber⁸⁸⁸ en geç örnek Ephesos'ta bulunan giyimli Dionysos figürinidir⁸⁸⁹. İonia Bölgesi'ndeki konut kontekstlerinde yer alan Dionysiak terrakotta figürinler doğrudan kültle ilişkili olmaktan ziyade daha gündelik hayatın akışına katılarak daha çok dekorasyon olarak tercih edilmiş; Ephesos'taki tek örnekle de kült temsili sağlanmıştır.

Grafik 2 – Tez kapsamında değerlendirilen ve konut kontekstinde bulunan figürinlerin kentlerdeki yoğunluğu

Dionysos'un ölülerle ilişkilendirilmesi karmaşık bir konu olsa da Dionysos ve *thiasos*'u Atina'da, Pergamon'da, İskenderiye'de ya da Güney İtalya'da yaşayan bir Yunanın ölümsüzlük umudunun simgeleri idi⁸⁹⁰. Dolayısıyla antik dönem insanları tanrıya tapınarak ölümlerinin ardından yeniden dirilmeyi ve Platon'un "ebedi sarhoşluk" olarak aktardığı olgu doğrultusunda tanrının *thiasos*'u ile sonsuza kadar eğlenmeyi ummuş olmalıdırlar⁸⁹¹. Tanrının bu *eskatolojik* yönü, Arkaik Dönem'den başlayarak Hellenistik Dönem'e değin⁸⁹² İonia bölgesinde de satyros ve tiyatral figürinler aracılığıyla varlığını göstermektedir. Ayrıca Atina'da da olduğu gibi⁸⁹³ Miletos'ta da bir çocuk mezarında da görülmekte olduklarından, erken yaşta ölen çocuğun koruyucu tanrısı olarak, çocukların ergenliğe geçişlerinde de bir rol oynadığına işaret eder. Miletos, İonia Bölgesi'ndeki mezar kontekslerinde en çok buluntuya sahip

⁸⁸⁸ Rumscheid 2002, 77; Rumscheid 2006, 74.

⁸⁸⁹ Rathmayr 2014, 422-423, TK53.

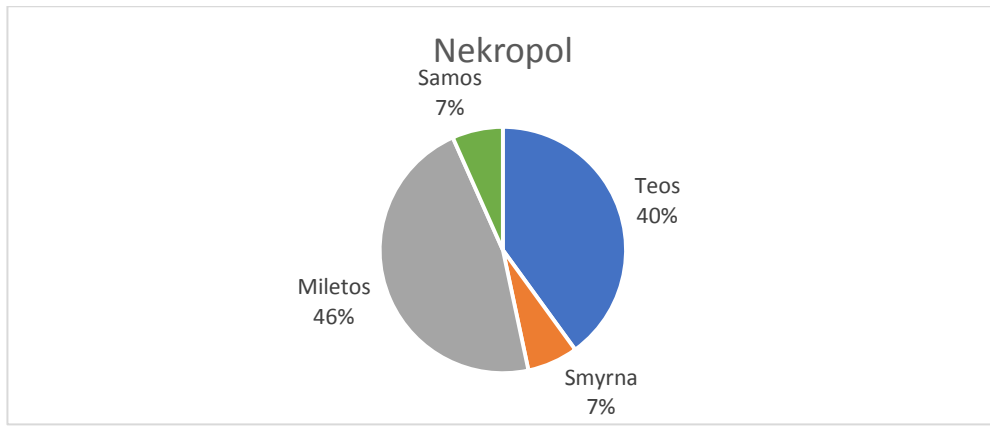
⁸⁹⁰ Webster 1966, 171.

⁸⁹¹ Webster 1966, 22-23.

⁸⁹² Bkz yukarıda bölüm 3.

⁸⁹³ Lucchese 2005, 438-439.

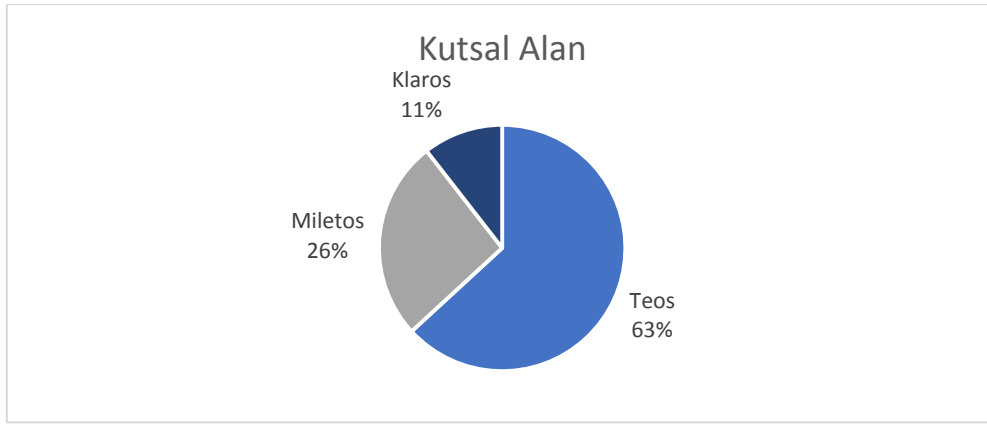
kent (Grafik 3) olup yoğun Dionysiak buluntu oranıyla da dikkat çekmektedir. Miletos'taki Kazartepe nekropolündekilerle benzer tipli terrakotta ikonografilerinin kentteki diğer kontekstlerde de bulunmaları (Grafik 6), bu mezar hediyelerinin aslında ikincil kullanıma ait olduklarına işaret eder. Aynı şekilde Samos mezar kontekstindeki buluntularının da genel hatlarıyla sadece mezarlara özgü olmadığı; kutsal alanlarda ve bazen de evlerde bulundukları ortaya konmuştur⁸⁹⁴. Nitekim Teos nekropolünde yer alan figürin grupları Dionysos kutsal alanından da ele geçmiş olup (Grafik 9), ileride yapılacak konut kazılarında da aynı tip figürinler olasılıkla yer alacaktır.

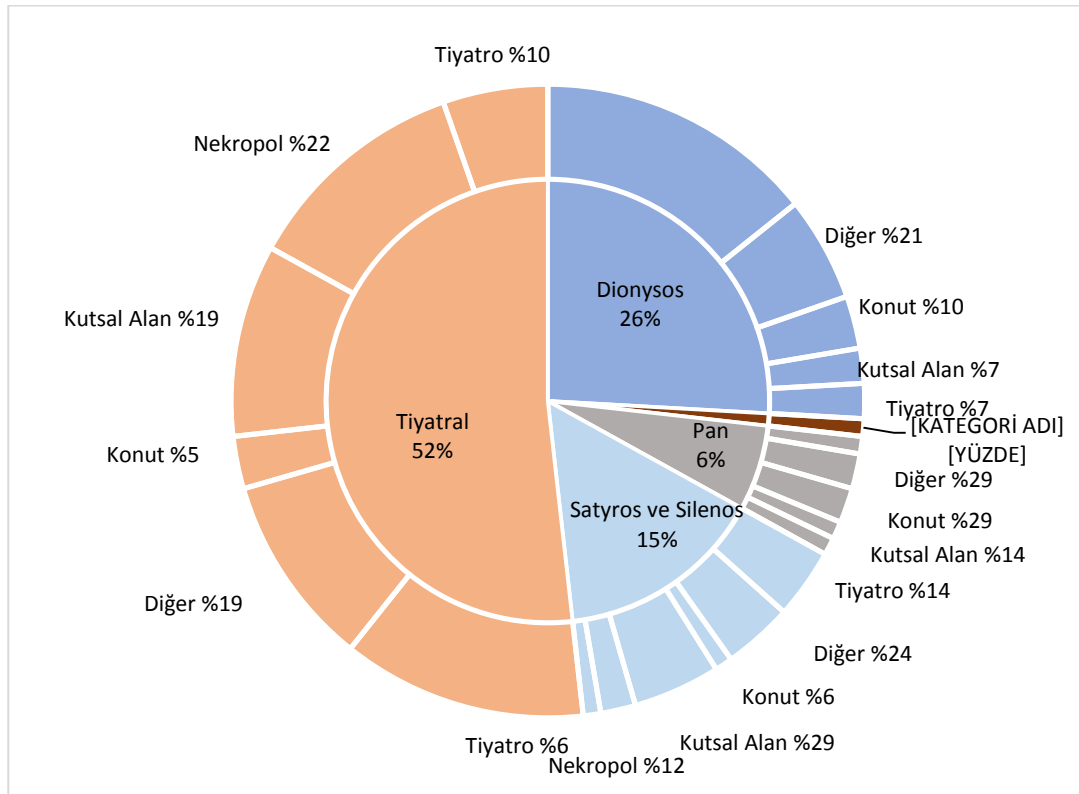
Grafik 3 – Tez kapsamında değerlendirilen ve mezar kontekstinde bulunan figürinlerin kentlerdeki yoğunluğu

İonia'da kutsal alan kontekstleri incelendiğinde (Grafik 4), MÖ 4. yy'dan Geç Hellenistik Dönem'e kadar Dionysiak figürinlerin kullanıldığı görülmektedir. Miletos'ta bulunan ve oldukça tahrip olmuş Dionysos kutsal alanında yalnızca bir tiyatral figürin ele geçmiş olup Athena Tapınağı'nda ise genel hatlarıyla Hellenistik Dönem'e tarihlenen Dionysos'un ve komediya aktörlerinin ikonografileri yer almaktadır. Teos'taki Dionysos Kutsal Alanı'nda Silenos, Satyros, Pan ve çeşitli tiyatral figürin ve minyatür masklar; Klaros kutsal alanında ise Silenos ve Satyros ikonografileri bulunmaktadır. Adak kontekstinde yer alan tiyatral figürinler, Teos'taki aktörlerin *agon*'lardan sonra masklarını tanrıya adamaları geleneğinin benzeri bir uygulamaya dahil olabilirler.

⁸⁹⁴ Mariaud 2015, 299.

Grafik 4 – Tez kapsamında değerlendirilen ve kutsal alan kontekstinde bulunan figürinlerin kentlerdeki yoğunluğu

Grafik 5 – Tez kapsamında incelenen Dionysiak ikonografili figürinlerin kontekstlere göre dağılımları

Tiyatral figürinler, İonia Bölgesi'ndeki Dionysiak buluntu grubunun yaklaşık yarısını oluşturmakla beraber kentlerin kontekstlerindeki buluntu yoğunluğuna bakıldığında (Grafik 5), kutsal alan ve nekropollerde daha yoğun olarak bulundukları söylenebilir. Miletos en çok buluntuya sahip kent iken en çok tercih edilen tipler de komediya aktörleridir. Tiyatral betimli figürinlerin kendi başlarına belirli tanrılara veya işlevlere atıfta bulunma konusunda doğrudan veri sağlamaları pek mümkün değildir.

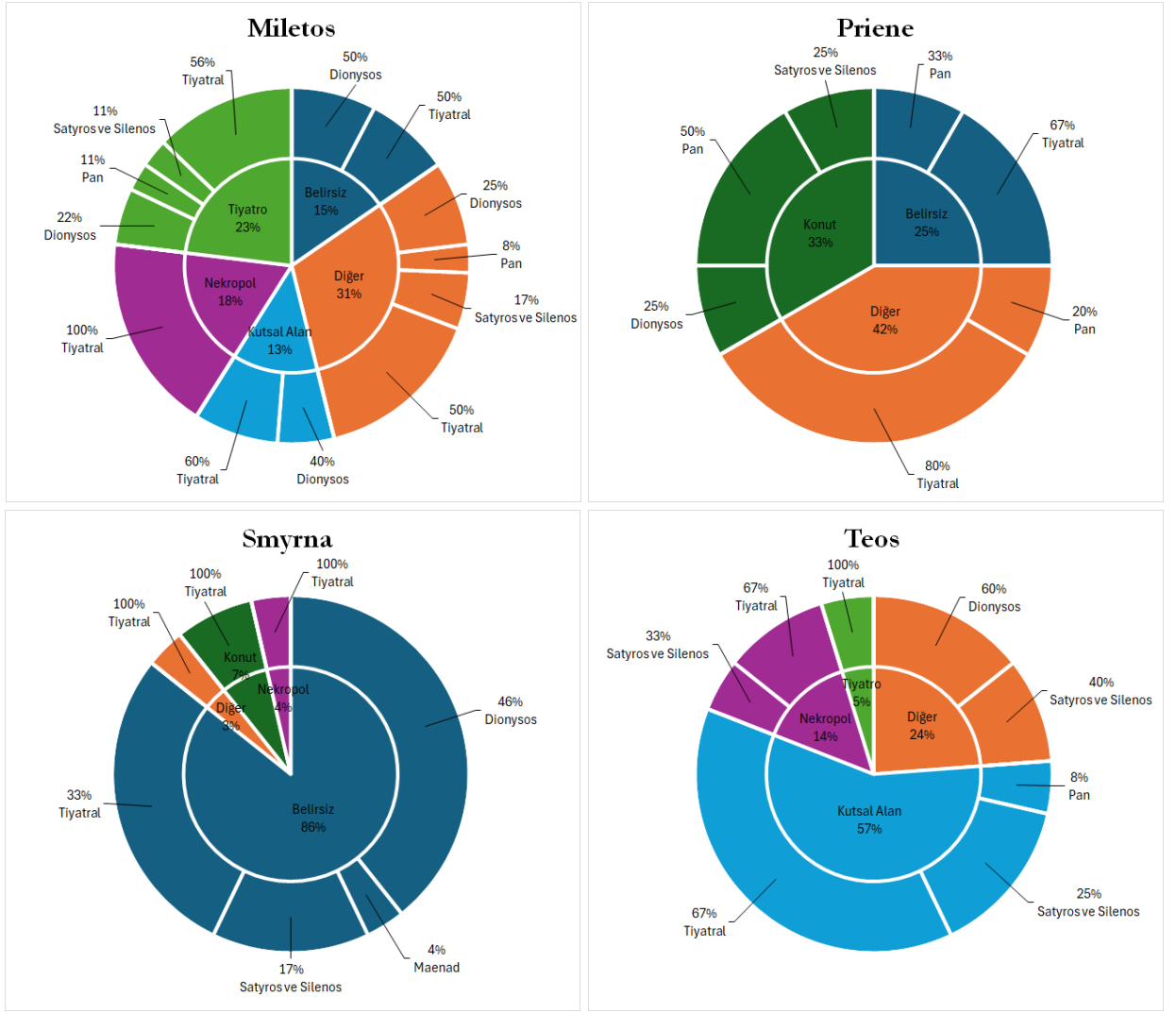
Kerameikos'ta yapılan çalışmalar, tüm tiyatral figürinlerin eşit derecede ortak bir alana gönderme yapabileceğini, dolayısıyla temsil edilen aktörden bağımsız olarak aynı anlama sahip olduğu ortaya koymuřtur⁸⁹⁵. İonia'daki tiyatral figürinler de çeşitli aktör temsillerine sahip olsalar da çeşitli kontekstlerde yer almaları, spesifik olarak belirli bir işlev amacına sahip olmadıklarını göstermektedir. Örneğin Centuripe'den tiyatro mask ve terrakotaları sistematik olarak nekropollerden gelmektedir⁸⁹⁶ ve dolayısıyla yerleşim yerlerindeki parçalı mask örnekleri de genel olarak *symposion* ve ev kültleri kapsamında deęerlendirilmiřlerdir⁸⁹⁷. Oysa İonia'daki tiyatral figürinler ve maskların kontekstlerdeki dağılımı, bu şekilde bir öneride bulunmak için yeterli oranda değildir.

Miletos'taki terrakotta figürinler (Grafik 6), M 4. yy'dan başlayarak Roma Dönemi'ne kadar görülmekte, yoğunluğu ise Hellenistik Dönem oluşturmaktadır. Kentteki en yoğun buluntu da kuzey tiyatro hyğnden ele geçmiştir. Teos'taki Dionysiak terrakotta figürinler, M 3. yy ile Erken İmparatorluk Dönemleri arasında yer alırken çeşitli kontekstlerden ele geçmiş olan buluntuların (Grafik 7) en yoğun olduğu yer Dionysos Kutsal Alanı'dır. Smyrna kentindeki buluntular (Grafik 8) yoğun olarak Hellenistik Dönem'de olmakla beraber Roma Dönemi'nde de görülmekte; çoğunun konteksti bilinmemektedir. Priene buluntuları (Grafik 9) genel olarak M 135 yılı öncesine tarihlenmiş olmakla beraber daha çok konutlarda ve Athena Terası Bölgesi'nde, işlevi belirlenemeyen bir alandan ele geçmişlerdir. Ephesos buluntuları M 1. yy'dan MS 4. yy'ları arasında tarihlenmekte, daha çok konut kontekstinde bulunmaktadırlar. Klaros Kutsal Alanı'ndaki buluntular Hellenistik Dönem'e tarihli iki örnekle temsil edilmekte; Samos'ta arkaik bir satyros maskı tek örnek olarak mezar kontekstinde bulunmakta; Myus'ta da Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir aktör figürini belirsiz bir kontekste sahip olmaktadır. Kentlerdeki figürin tipleri hemen hemen tüm kontekstlerde yer aldıklarından, ilk olarak evlerde çeşitli amaçlarla kullanılan terrakottalar hem kutsal alanlarda tanrılara sunulmuş hem de mezarlarda kişisel eşyalar olarak ölen kişiyle beraber gömülmüş olmalıdırlar. Bu ev eşyaları da İonia'da oldukça ilgi gören tiyatro yaşamının ve oyunlarının belki de bir hatırlatıcısı olarak dekorasyon ve entelektüel gösteri amacıyla; odanın işleviyle doğru orantılı olarak erotik veya *symposion* odaklı olarak kullanılmış olmalıdırlar.

⁸⁹⁵ Lucchese 2005, 444.

⁸⁹⁶ Patané 2016, 258-259.

⁸⁹⁷ Patané 2010, 124.

Grafik 6-7-8-9 – Kentlerdeki buluntu kontekstlerinin dağılımı

İonia Bölgesi'ndeki Dionysiak terrakottalar her ne kadar Arkaik Dönem'den başlayarak MS 4. yy'a kadar kullanılmış olsalar da tanrının kutsal alanlarında dahi yoğun bir buluntu grubu değildir. Bu durum, İonia Bölgesi'ndeki Dionysos kültüründe, Demeter gibi tanrıçaların kültüründe görülen “tanrıya adak terrakottası sunma” geleneğinin olmadığını işaret ediyor olabilir. Devam etmekte olan ve de ileride yapılacak olan kazı çalışmaları ile bu konu da daha çok bilgi sahibi olunabilecektir.

Miletos'taki Dionysos Kutsal Alanı'nda yoğun tahribat dolayısıyla buluntu sayısının az olması normal karşılanabilirken Teos'ta dikkat çekici olan durum, tanrının

kutsal alanında ele geçen yoğun terrakotta buluntu grubuna karşın çok az örnekte ikonografik bağlantı kurulabilmesidir. Bu durumda kutsal alanda birden çok tanrı tapınımı olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Dionysos Tapınağı'nda ele geçen Abdera Kararnamesi'nde Tanrıça İno onuruna kutlanmakta olan Leukathea Bayramı hakkında bilgiler yer almaktadır⁸⁹⁸ ve tanrıça, mitsel anlamda Dionysos ile oldukça yakın bir ilişki içindedir. Dolayısıyla tanrıçanın Dionysos'un yanında tapınım görüyor olma ihtimali göz önünde bulundurulabilir. Aynı zamanda sıklıkla Demeter Kutsal Alanları'na sunulan oturan tanrıça, *hydraphoros* ve *kourothrophos* figürinleri kutsal alanda yapılan kazılarda yoğun olarak bulunmuştur ve tanrıça Demeter'in de birçok alanda Dionysos ile birlikte tapınım gördüğü bilinmektedir⁸⁹⁹. Teos'ta varlığı saptanmış bir Demeter-Kore Tapınağı olsa da⁹⁰⁰ söz konusu alanda Demeter'e de adaklar adandığını varsayabiliriz. Ayrıca figürinlerin tapınılan tanrının cinsiyetini takip etme eğiliminde olduğuna dair genel bir kanı da göz önüne alındığında⁹⁰¹, bahsi geçen tanrıçalara adak olabilecek çok sayıda kadın figürini de kutsal alandan ele geçmiştir. Bu durumda asıl sorun, adak terrakotta figürinlerinin kült tanımlayıcıları olarak nitelendirilebilirliğidir. Teos Dionysos Tapınağı'nda yapılacak kazı çalışmaları ve araştırmalarla bu konuya ışık tutulabilecektir.

⁸⁹⁸ Adak 2021b, 131.

⁸⁹⁹ Schipporeit 2013, 17-204.

⁹⁰⁰ Hoepfner 2011, 132; Kadioğlu 2021, 250.

⁹⁰¹ Hoffmann 2023, 147.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Ail. nat.	Ailianos, <i>de natura animalium</i> , çev. N. G. Wilson (Harvard 1997).
Ail. var.	Ailianos, <i>varia historia</i> , çev. N. G. Wilson (Harvard 1997).
Aischin.	Aischines, <i>Orationes</i> , çev. C. D. Adams (London, 1919).
Aischyl Frg.	Aischylos, <i>Fragments</i> , çev. H. W. Smyth (London 1926)
Ant. Lib. Met.	Antoninus Liberalis, <i>Metamorphoses</i> , çev. F. Celoria (Routledge 1992)
Anth. Gr.	<i>Greek Anthology</i> , çev. W. R. Paton (London 1915)
Apollod. bibl.	Apollodoros, <i>Bibliothekes</i> , çev. J. G. Frazer (London 1921).
Apollod. Epitome	Apollodoros, <i>Epitome</i> , çev. J. G. Frazer (London 1921).
Apollon. Rhod.	Apollonios Rhodios, <i>Argonautica</i> , çev. R. C. Seaton (London 1912)
Ael. Ar. Orat.	Aristides, <i>Aelius, Orationes 13</i> , çev. J. H. Oliver (Philadelphia 1968)
Aristoph. Ach.	Aristophanes, <i>Acharnenses</i> , çev. The Athenian Society (New York 1912)
Aristoph. Plut.	Aristophanes, <i>Plutus</i> , çev. The Athenian Society (New York 1912)
Aristoph. Birds	Aristophanes. <i>Birds</i> , çev. E. O'Neill (New York 1938).
Aristoph. Ran.	Aristophanes. <i>Ranae</i> , çev. B. B. Rogers (London 1924)
Aristoph. Vespae	Aristophanes, <i>Vespae</i> , çev. The Athenian Society (New York 1912)
Aristot. Ath. Pol.	Aristoteles, <i>Atinalıların Devleti</i> , çev. Furkan Akdemir (İstanbul 2013)
Athen.	Athenaeus, <i>Deipnosophistae</i> , çev. H. G. Bohn (London 1854)
Bacchyl.	Bacchylides, <i>Dithyrambs</i> , çev. D. A. Svarlien (1991)

Callistratus	Callistratus, <i>Descriptions</i> , çev. A. Fairbanks (London 1931).
Cic. nat.	Cicero, M. Tullius, <i>de natura deorum</i> , çev. C. Duke Yonge (Bohn 1878).
Clem. Al. protr.	Clemens Alexandrinus, <i>Protreptikos/Exhortation</i> , çev. G. W. Butterworth (Cambridge 1919).
Corn.	L. Annaeus, <i>Greek Theology</i> , çev. G. Boys-Stones (Durham 2016)
Demosth.	Demosthenes, <i>Orationes</i> , çev. A. T. Murray (Cambridge 1939)
Diod.	Diodorus Siculus, <i>Library of History</i> , çev. C. H. Oldfather (London 1935).
Eur. bacch.	Euripides, <i>Bacchae</i> , çev. T. A. Buckley (London 1850)
Eur. Cycl.	Euripides, <i>Cyclops</i> , çev. H. McHugh (Oxford 2001)
Eur. frg.	Euripides, <i>Fragments</i> , çev. R. Kannicht (Harvard 2008)
Eus. p. E.	Eusebios, <i>praeparatio Evangelica</i> , çev. E. H. Gifford (1903)
Fulg. myth.	Fulgentius, <i>Mythologies</i> , çev. L. G. Whitbread (Ohio 1971).
Harp.	Harpokration, <i>Lexicon in decem oratores Atticos</i> , çev. W. Dindorf (Oxford 1853)
Hdt.	Herodotos, <i>Tarih</i> , çev. M. Ökmen (İstanbul, 2006)
Herakleitos Frg.	Herakleitos, <i>Fragmanlar</i> , çev. C. C. Çevik (İstanbul, 2020)
Hes. asp.	Hesiodos, <i>The Shield of Heracles</i> , çev. H. G. Evelyn- White (London 1914).
Hes. erg.	Hesiodos, <i>İşler ve Günler</i> , çev. F. Akderin (İstanbul 2012).
Hes. frg.	<i>Fragmenta Hesiodica</i> , çev. R. Merkelbach – M. L. West (Oxford 1967).
Hes. theog.	Hesiodos, <i>Thegonia</i> , çev. F. Akderin (İstanbul 2012).
Him.	Himerios, <i>Orationes</i> , çev. R. J. Penella (Berkeley 2007).
Hyg. astr.	Hyginus, <i>astronomica</i> , çev. M. Grant (Lawrence 1960).
Hyg. fab.	Hyginus, <i>fabulae</i> , çev. M. Grant (Lawrence 1960).

Hom. h.	<i>Homerosçu İlahiler</i> , çev. E. Gören (İstanbul 2021).
Hom. Il.	Homeros, <i>İlyada</i> , çev. A. Erhat – A. Kadir (İstanbul 2014).
Hom od.	Homeros, <i>Odysseia</i> , çev. A. Erhat – A. Kadir (İstanbul 2014).
Io. Mal. chron.	Iohannes Malalas, <i>chronographia</i> , çev. E. Jeffreys – M. Jeffreys – R. Scott (1986)
Liv.	Livius, <i>Historia de Roma</i> , çev. C. Roberts (New York 1912).
Lukian. Bacch.	Lukianos, <i>Bacchus</i> , çev. A. M. Harmon (London 1913).
Lukian. Salt.	Lukianos, <i>de saltatione</i> , çev. H. W. Fowler – F. G. Fowler (Oxford 1905)
Macr. Sat.	Macrobius, <i>Saturnalia</i> , çev. R. Kaster (Harvard 2011)
Men. Samia	Menandros, <i>Samia</i> , çev. W. G. Arnott (Harvard 2000)
Nonn. Dion.	Nonnos, <i>Dionysiaka</i> , çev. W. H. D. Rouse (Cambridge 1940).
Orph. h.	<i>Orphica hymni</i> , çev. T. Taylor (Pennsylvania 1999).
Ov. met.	Ovidius, <i>Metamorphoses</i> , çev. B. More (Boston 1922).
Ov. fast.	Ovidius, <i>Fastorum libri</i> , çev. J. G. Frazer (London 1931).
Paus.	Pausanias, <i>Description of Greece</i> , çev. W. H. S. Jones – H. A. Omerod (London 1918).
Pind. P.	Pindaros, <i>Pythia</i> , çev. D. A. Svarlien (1990).
Philoch. DFHG	Philochorus, <i>Digital Fragmenta Historicorum Graecorum</i> (çevrimiçi) https://www.dfhg-project.org/DFHG/digger.php?what%5B%5D=author%7CPHILOCHORUS&onoffswitch=on (05.03.2024)
Philostr. v. Ap.	Philostratos, <i>vita Apollonii</i> , çev. F. C. Conybeare (London 1912).
Philostr. im.	Philostrati maioris, <i>imagines</i> , çev. A. Fairbanks (London 1931).
Plat. nom.	Platon, <i>nomoi</i> , çev. R. G. Bury (London 1967-1968).
Plat. Pol.	Platon, <i>politeia</i> , çev. P. Shorey (London 1969).

Plin. nat.	Plinius maior, <i>naturalis historia</i> , çev. H. Rackham – W. H. S. Jones – D. E. Eichholz, (London 1938)
Plut. Ant.	Plutarchos, <i>Antonius</i> , çev. B. Perrin (London 1920).
Plut. De E	Plutarchos, <i>De E apud Delphos</i> , çev. W. W. Goodwin (Boston 1874).
Plut. de mul. vir.	Plutarchos, <i>de mulierum virtutibus (mulierum virtutes)</i> , çev. F. C. Babbitt (London 1931).
Plut. Demetr.	Plutarchos, <i>Demetrius</i> , çev. B. Perrin (London 1920).
Plut. de Is. et. Os.	Plutarchos, <i>de Iside et Osiride</i> , çev. W. W. Goodwin (1878).
Plut. Phoc.	Plutarchos, <i>Phocion</i> , çev. B. Perrin (London 1919).
Plut. quaest. Graec.	Plutarchos, <i>quaestiones Graecae (aetia Graeca)</i> , çev. F. C. Babbitt (London 1936).
Pollux	Pollux, <i>Onomasticon</i> , W. Dindorf (Ed.) (Kuehn 1824).
Sappho	Sappho, <i>Greek Lyric I – Sappho and Alcaeus</i> , çev. D. A. Campbell (London 1982).
Sen. Herc. f.	Seneca minor, <i>Hercules Furens</i> , çev. F. J. Miller (London 1917).
Sen. Oed.	Seneca minor, <i>Oedipus</i> , çev. F. J. Miller (London 1917).
Sen. Phaedra	Seneca minor Phaedra, çev. F. J. Miller (London 1917).
Serv. Aen.	Servius, <i>commentarius in Vergilii Aeneida</i> ,
Strab.	Strabon, <i>Geography</i> , çev. H. L. Jones (London 1961).
Suda	Suda (Suidas) (çevrimiçi) https://topostext.org/work/240 12.09.2023.
Thuk.	Thukydides, <i>The Peloponnesian War</i> , çev. J. M. Dent (London 1910)
Tzetz. Lykophr.	Tzetzes, <i>scholia in Lycophronem</i> , çev. E. Scheer (Weidmann 1881).
Val. Fl.	Valerius Flaccus, <i>Argonautica</i> , çev. J. H. Mozley (London 1928).
Verg. Aen.	Vergilius, <i>Aeneis</i> , çev. H. R. Fairclough (Cambridge 1916).

- Verg. ecl. Vergilius, *eclogae*, çev. H. R. Fairclough (Cambridge 1916).
- Verg. georg. Vergilius, *georgica*, çev. H. R. Fairclough (Cambridge 1916).

Modern Kaynaklar

- Adak 2003 Adak, M. 2003. *Metöken als Wohltäter Athens. Untersuchungen zum sozialen Austausch zwischen ortsansässigen Fremden und der Bürgergemeinde in klassischer und hellenistischer Zeit*, Tuduv: München.
- Adak 2021a Adak, M. 2021. “Teos Tarihinin Ana Hatları” Kadioğlu, M. (ed.) *Teos: Yazıtlar, Kültler ve Kentsel Doku*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları: 74-105.
- Adak 2021b Adak, M. 2021. “Tanrılar, Kültler, Bayramlar ve Takvim” Kadioğlu, M. (ed.) *Teos: Yazıtlar, Kültler ve Kentsel Doku*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları: 108-135.
- Adak – Thonemann 2020 Adak, M. – P. Thonemann. 2020. “Teos und Abdera in hellenistischer Zeit: Der Jahreskalender, Kulte und neue Inschriften”, *Philia* 6, 1-34.
- Adak – Thonemann 2021 Adak, M. – P. Thonemann. 2021. *Teos and Abdera. Two Cities in Peace and War*. Oxford.
- Akalın 2010 Akalın, A. G. 2010. “2008 Sezonu Erythrai Kazı Çalışmaları” *KST* 32.4: 342-359.
- Akurgal 1979 Akurgal, E. 1979. *Erythrai. An Ancient Ionian City*. İzmir: Tifset A.Ş.
- Akurgal 1990 Akurgal, E. 1990. *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul: Net Turistik Yayınlar.
- Akurgal 1993 Akurgal, E. 1993. *Eski Çağda Ege ve İzmir*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Alanyalı 2002a Alanyalı, H. S. 2002a. "Dionysos Frizi ve Kaset Kabartmaları Çalışmaları" Ü. İzmirilgil, *Side Tiyatrosu ve çevresinde Kazı, Onarım Ön Çalışmaları (2001)*, *KST* 24: 269-272.

- Alanyalı 2002b Alanyalı, H. S. 2002b. “Hellenistik Dönem Tanagra Atölyelerinde Terrakotta Üretimi”, *II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı*: 177-184.
- Alanyalı 2009 Alanyalı H. S. 2009. "Dionysos, IX. Vita di Dioniso Nr; 20, Marmorfries der scaenae frons des Theaters von Perge" *LIMC Supplementum* 2009, 174-175.
- Alanyalı 2012 Alanyalı, H. S. 2012. *Der Kentauromachie– und der Gigantomachiefries im Theater von Perge*, Wien.
- Ammerman 1990 Ammerman, R. M. 1990. “The Religious Context of Hellenistic Terracotta Figurines” J. P. Uhlénbrock (ed.), *The Coroplast's Art: Greek Terracottas of the Hellenistic World*: 37-46.
- Anadolu 1991 Anadolu, M. U. 1991. “Efes Müzesinde Bulunan Masa Ayakları” *Türk Arkeoloji Dergisi* 49: 71-84.
- Arnaoutoglou 1998 Arnaoutoglou, I. 1998. *Ancient Greek Laws: A Sourcebook*, London, New York: Routledge.
- Atasoy – Zeyrek 2004 Atasoy, S. – Zeyrek, T. H. 2004. “Amisos (Eski Samsun) Pişmiş Toprak Eserleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nden Yayınlanmamış Örnekler” *Anadolu Araştırmaları* 17.2: 85-123.
- Atik 2022 Atik, N. 2022. “2019 Yılı Tekirdağ Kraevlialtı Antik Heraion Teikhos Kazısı” *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları* 3: 309-328.
- Auffahrt 1996 Auffahrt, C. 1996. “Anthesteria”, *DNP* 1, 732-733.
- Aybek 2009 Aybek, S. 2009. *Metropolis İonia I. Heykel. Metropolis’de Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı*. İstanbul: Homer Kitabevi
- Aybek vd. 2009 Aybek, S. – Tuna, M. – Atıcı, M. 2009. *İzmir Tarih ve Sanat Müzesi Heykel Kataloğu*, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları 136.
- Barclay – Head 1887 Barclay, V. – Head, C. 1887. *Historia Nöromum, a Manual of Greek Numismatics*, Oxford.
- Baudy 1998 Baudy, G. 1998. “Ackerbau und Initiation. Der Kult der Artemis Triklaria und des Dionysos Aisymnetes in Patrai” F. Graf (ed.),

- Ansichten griechischer Rituale: Geburtstags-symposium für Walter Burkert, Castelen bei Basel, 15. bis 18. März 1996.* Berlin, Boston: B. G. Teubner, 143-167.
- Bayburtluoğlu 1975 Bayburtluoğlu, C. 1975. *Erythrai. Coğrafya-Tarih-Kaynaklar-Kalıntılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayburtluoğlu 2015 Bayburtluoğlu, C. 2015. *Erythrai Cilt I-II*, Ankara.
- Bean 1997 Bean, G. E. 1997. *Eskiçağda Ege Bölgesi*, Çev: İ. Delemen, İstanbul: Arion Yayınları.
- Bejor 1991 Bejor, H. 1991. *Hierapolis. Scavi e ricerche, III. Le statue*, Rome.
- Bell 1990 Bell, M. 1990. "Hellenistic Terracottas of Southern Italy and Sicily" J. P. Uhlenbrock (ed.), *The Coroplast's Art: Greek Terracottas of the Hellenistic World*: 64-70.
- Benda-Weber 2014 Benda-Weber, İ. 2014. "Krokotos And Crocota Vestis: Saffron-Coloured Clothes And Muliebrity" C. Alfaro -M. Tellenbach -J. Ortiz (eds.) *Purpureae Vestes IV, Production and Trade of Textiles and Dyes in the Roman Empire and Neighbouring Regions*. 129-142.
- Bernabò-Brea 1988 Bernabò-Brea, L. 1988. *Parte II. Le maschere della tragedia seguendo il catalogo di polluce*.
- Bernabò-Brea 1992 Bernabò-Brea, L. 1992 "Masks and Characters of the Greek Theatre in the Terracottas of Ancient Lipara" *Mediterranean Archaeology* 5/6 1992/3: 23-31.
- Bernabò-Brea 2001 Bernabò-Brea, L. 2001. *Maschere e Personaggi del Teatro Greco nelle Terracotte Liparesi*, Bibliotheca archaeologia: 32, Roma.
- Berns vd. 2022 Berns, C. – Özgan, C. – Zurbach, J. 2022. "Milet 2021 Yılı Kazı Çalışmaları" *KST* 42.1: 523-541.
- Besques 1963 Mollard-Besques, S. 1963. *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs et Romains II Myrina*, Paris: Musée National.

- Besques 1972 Mollard-Besques, S. 1972 *Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains III.*
- Besques 1971-1972 Besques, S. 1971-1972. *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains III: Epoques hellénistique et romaines; Grèce et Asie mineure.* Musée National du Louvre.
- Besques 1986 Besques, S. 1986. *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains IV,1: Epoques hellénistique et romaines; Italie méridionale, Sicile, Sardaigne.* Musée National du Louvre.
- Besques 1992 Besques, S. 1992. *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains IV,2: Epoques hellénistique et romaines; Cyrénaique, égypte ptolémaïque et romaine, Afrique du Nord et Proche-Orient.* Musée National du Louvre.
- Besques 1994 Besques, S. 1994. *Figurines et reliefs grecs en terre cuite.* Paris
- Bierl 2018 Bierl, A. 2018. "God Of Many Names: Dionysus. In the Light of His Cult Epithets" A. Kavoulaki (ed.), *ARIADNE Supp. 1.* 229-288.
- Bingöl 1997 Bingöl, O. 1997. *Malerei und Mosaik der Antike in der Türkei,* Mainz: Philipp von Zabern.
- BMC BMC. 1892. *The British Museum A Catalogue Of The Greek Coins Of Ionia.* R. S. Poole (ed.), *L. L. D.* London.
- Boehlau 1898 Boehlau, J. 1898. *Aus Ionischen und Italischen Nekropolen, Ausgrabungen und Untersuchungen zur nachmykenischen Kunst,* Leipzig.
- Bowersock 1990 Bowersock, G. W. 1990. *Hellenism in Late Antiquity,* Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Brooner 1947 Brooner, O. 1947. "Investigations at Corinth, 1946-1947" *Hesperia* 16.4: 233-247.

- Brown 1878 Brown, R. 1878. *The Great Dionysiak Myth vol. II.*, London.
- Burkert 1985 Burkert, W. 1985. *Greek Religion*, Cambridge: Harvard University Press.
- Burkert 2018 Burkert, W. 2018. *Antikçağ Gizem Kùltleri* (B. S. Şener). İstanbul: Alfa Yayınları
- Burn vd. 2001 Burn, L. – Higgin, R. A. – Walters, H. B. - Bailey, D. M. *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum. Volume III.* London
- Cadoux 2003 Cadoux, C. J. 2003. *İlkçağ'da İzmir. Kentin, En Eski Çağlardan İ.S. 324'e Kadar Tarihi*, çev. B. Umar, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Cahill 2002 Cahill, N. *Household and City Organization at Olynthus*, New Haven.
- Campbell 1993 D. A. Campbell (ed.), "Greek Lyric V: The New School of Poetry and Anonymous Songs and Hymns" *Loeb Classical Library 144*, Harvard University Press.
- Carbon 2021 Carbon, J. M. 2021. "Two Studies on the Epigraphy of Greek Sacrificial Butchery", E. Mackil – N. Papazarkadas (eds.), *Greek Epigraphy and Religion. Papers in Memory of Sara B. Aleshire from the Second North American Congress of Greek and Latin Epigraphy*: 27-50.
- Cimok 2002 Cimok, F. 2002. *Antioch Mosaic*, İstanbul: A Turizm Yayınları.
- Cobet 1997 Cobet, J. 1997. "Milet 1994-1995. Die Mauern sind die Stadt. Zur Stadtbefestigung des Antiken Milet" *AA*: 249-284.
- Cronkite 1997 Cronkite, S. M. 1997. *The Sanctuary Of Demeter At Mytilene: A Diachronic And Contextual Study Vol. 2.* London.
- Çelgin 2011 Çelgin, G. 2011. *Eski Yunanca - Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çelgin – Kürkçü 2016 Çelgin, A. V. – Kürkçü, M. 2016. "Termessos'ta Yeni Keşfedilen Pan Temenosu". *PHILIA, Suppl. 1*: 238-258.

- D'Andria F. 2003. *Arkeoloji Rehberi/Hierapolis (Pamukkale)* çev. E. Dökmecioğlu. Ege Yayınları.
- Damon C. 1995. "Greek Parasites and Roman Patronage." *Harvard Studies in Classical Philology* 97: 181–95.
- Debord P. 1982. *Aspects Sociaux et économiques de la Vie Religieuse Dans L'Anatolie Gréco-Romaine*, Leiden: Brill.
- Debord P. 2013. "Le pays de Colophon (Colophon, Claros, Notion) et les Séleucides" *REA* 115: 5-27.
- Demangel R. 1932. *La frise ionique*, Paris.
- Dewailly M. 2007. "Une collection tanagréenne pour Artémis dans le sanctuaire de Claros" *Tanagras: de l'objet de collection à l'objet archéologique, Actes du colloque organisé par le musée du Louvre à la Bibliothèque nationale de France le 22 novembre 2003*, Paris: Picard.
- Dickins G. 1929. "Terrakotta Masks" R. M. Dawkins (ed.), *The Sanctuary Of Artemis Orthia at Sparta (Society for the Promotion of Hellenic Studies Supplementary Paper 5)*: 163-187.
- Dietrich B. C. 1961 "A Rite of Swinging during the Anthesteria." *Hermes*, vol. 89. 1: 36–50.
- Dodds E. R. 1951. *The Greeks and the Irrational*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Edgar M. C. C. 1903. *Catalogue Général des Antiquités Egyptiennes de Musée du Caire, Nos 32001-32367 Greek Moulds*, Le Caire: Imprimeries de L'institut Français D'archéologia Orientale.
- Eliade M. 1975. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I, Taş Devrinden Eleusis Mystéria'larına*, (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Kabalcı Yayınevi

- Erdemgil vd. 1989 Erdemgil, S. – A. Evren – Ö. Özeren – D. Tüzün – M. Büyükkolancı – P. Büyükkolancı – C. İçten – E. Üçbaylar – U. Yüğrük. 1989. *Catalogue Du Musee D'Ephese*, Hitit Color.
- Erim 1974 Erim, K. T. 1974. "The Satyr and Young Dionysus Group from Aphrodisias" *Mansel'e Armağan II*: 767-775. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ersavaş 2019 Ersavaş, K. 2019. Aydın Müzesi Örnekleri Işığında Karia Bölgesi Terrakotta Figürinleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın.
- Ersoy 2015 Ersoy, A. 2015. "Antik Smyrna/İzmir Kazı Araştırma ve Restorasyon Çalışmaları": A. Ersoy – G. Şakar (eds.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri Antik Smyrna Kazısı Yayın Çalışmaları 3*, İstanbul: Ege Yayınları, 1-14.
- Ersoy vd. 2018 Ersoy, A. – Gürler, B. – Göncü H. 2018. "Antik Smyrna/İzmir, 2017" *KST* 40.1: 63-78.
- Ersoy vd. 2022 Ersoy, A. – Alatepeli, S. – Çakmak, O. 2022. "Smyrna/İzmir 2021" *KST* 42.1: 55-70.
- Ertüzün 2021 Ertüzün, B. 2021. "Yeni Araştırmalar Işığında Eski Smyrna Arkaik Dönem Sivil Mimarisinin Değerlendirilmesi" *TUBA-Arkeoloji Dergisi* 28: 187-210.
- Farnell 1909 Farnell, L. R. 1909. *The Cults of Greek States Vol. 5*, Oxford: Clarendon Press.
- Ferrero 1986 Ferrero D. D. B. 1986. "Fouilles Et Restaurations A Hierapolis En 1985" *KST* 8.2: 193-198.
- Ferruza 2016 Ferruza, M. L. 2016. *Ancient Terracottas from South Italy And Sicily in the J. Paul Getty Museum*, Los Angeles.
- Fırat 2008 Fırat, M. 2008. "İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Terrakotta Figürin" *CollAnn VIII*: 171-198

- Fischer 1994 Fischer, J. 1994. *Griechisch-römische Terrakotten aus Ägypten. Die Sammlungen Sieglin und Schreiber, Dresden, Leipzig, Stuttgart, Tübingen*, Tübinger Studien zur Archäologie und Kunstgeschichte 14, Tübingen. Wasmuth.
- Foça 2019 Foça, S. 2019. Teos batı nekropolisi: Mezar tipolojisi ve buluntular. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Forbeck 1998 Forbeck, E. 1998. Die Nekropolen von Milet Die Grabungen 1901 bis 1909 und die Arbeiten der Jahre 1993 bis 1996. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ruhr-Universität Bochum.
- Forrest 1959 Forrest, W. G. 1959. "The priesthoods of Erythrai" BCH 83-2: 513-522.
- Franke 2007 Franke, P. R. 2007. *Roma Döneminde Küçükasya Sikkelerinin Yansımasında Yunan Yaşamı*. (çev. N. Baydur). İstanbul: Ege Yayınları.
- Freis 1985 Freis, H. 1985. "Eine Bauinschrift des Kaisers Claudius aus Samos" ZPE 58, 1985, s. 189-193.
- Frontier 1883 Frontier, A. M. 1883. "Inscription de Smyrne" BCH 7: 278-279.
- Fuchs 2018 Fuchs, M. 2018. "The Frieze of the Temple of Dionysos at Teos" M. Aurenhammer (ed.), *Sculpture in Roman Asia Minor*: 147-160.
- Fuchs 2021 Fuchs, M. 2021. *Der Fries des Dionysos-Tempels in Teos*.
- Fullerton 1990 Fullerton, M. D. 1990. "The archaistic style in roman statuary" *Mnemosyne*, Bibliotheca Classica Batava 110.
- Gauthier 1999 Gauthier, P. 1999. "Nouvelles Inscriptions de Claros. Décrets d'Aigai et de Mylasa Pour des Juges Colophonien" REG 112: 1-36.
- Georgoudi 2011 Georgoudi, S. 2011. "Sacrificing to Dionysos: Regular and Particular Rituals" *A Different God? Dionysos and Ancient Polytheism: Papers of an international conference held in the*

Pergamon Museum Berlin on 25-28 March 2009, Berlin: de Gruyter: 47-60.

- Gerçeker – Kepçe 2011 Gerçeker, S. Ö. – S. Ç. Kepçe 2011. *Kilden Suretler: Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Antik Çağ Terrakotta Figürinleri*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı
- Gibbs 1976 Gibbs, S. L. 1976. *Greek and Roman Sundials*, New Haven: Yale University Press.
- Girard 1881 Girard, P. F. 1881. “Inscriptions de Samos” *BCH* 5: 477-499.
- Gorman 2001 Gorman, V. B. 2001. *Miletos, The Ornament of Ionia: A History of the City to 400 B.C.E.*, Ann Arbor, Mich. : University of Michigan Press.
- Görkay 2015 Görkay, K. 2015. *Zeugma, Geçmişten Günümüze Bir Geçit*, İstanbul.
- Guiraud 2011 Guiraud, H. 2011, “Les Fleurs Du Narthex.” *Pallas* 85: 59–65.
- Gutzwiller – Çelik 2012 Gutzwiller, K. –Çelik, Ö. “New Menander Mosaics from Antioch”, *AJA* 116: 573-623.
- Gürbüzer 2019 Gürbüzer, E. D. 2019. “Pişmiş Toprak Figürinler ve Anıtsal Heykeller: Bağımsız Mı Takipçi Mi?” *Cedrus VII*: 299-331 doi:10.13113/CEDRUS/201912
- Graepler 1997 Graepler, D. 1997. *Tonfiguren im Grab. Fundkontexte hellenistischer Terrakotten aus der Nekropole von Tarent*, Munich.
- Graepler 2010 Graepler, D. 2010. “Tanagras as Funeral Offerings: The Example of Tarentum” V. Jeammet (ed.), *Tanagras: Figurines for Life and Eternity; The Musée du Louvre’s Collection of Greek Figurines*: 218–219.
- Graf 1985 Graf, F. 1985. *Nordionische Kulte. Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia*, Roma.
- Graf 1993a Graf, F. 1993. *Greek mythology : an introduction*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Graf 1993b Graf, F. 1993. "Dionysian and Orphic Eschatology. New Texts and Old Questions" T. H. Carpenter – C. A. Faraone (eds.) *Masks of Dionysus*, Ithaca: Cornell University Press: 239-258.
- Graf 2010 Graf, F. 2010. "Gods in Greek Inscriptions: Some Methodological Questions" *The Gods of ancient Greece: Identities and Transformations*, Edinburgh: Edinburgh University Press: 55-80.
- Graf – Johnston 2007 Graf, F. – Sarah, I. J. 2007. *Ritual texts for the afterlife : Orpheus and the Bacchic Gold Tablets*. London/New York: Routledge.
- Green 1982 Green, J. R. 1982. "Dedications of Masks." *Revue Archéologique* 2: 237-48.
- Grijalvo 2005 Grijalvo, E. M. 2005. "Elites and Religious Change in Roman Athens". *Numen: International Review for the History of Religions* 52: 255-282.
- Hadzisteliou – Price 1969 T. Hadzisteliou – Price, T. "The Type of the Crouching Child and the Temple Boys" *Annual of the British School at Athens* 67: 95-111.
- Hahland 1950 Hahland, W. 1950. "Der Fries des Dionysostempels in Teos", *ÖJh* 38, 66-109.
- Hanslmayr 2016 Hanslmayr R. 2016. "Die Skulpturen von Ephesos : die Hermen" *Forschungen in Ephesos X/2*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hasluck 1912-1913 Hasluck, M. 1912-1913. "Dionysos at Smyrna." *The Annual of the British School at Athens* 19: 89-94.
- Hasselin-Rous 2015 Hasselin-Rous, I. 2015. "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Smyrna Figürinleri: Yeni Bir Araştırma": A. Ersoy – G. Şakar (eds.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri Antik Smyrna Kazısı Yayın Çalışmaları 3*, İstanbul: Ege Yayınları, 143-154.

- Hasselin-Rous vd. 2010 Hasselin-Rous, I. – Laugier, L. – Martinez, J. L. 2010. *D'Izmir a Smyrne. Decouverte d'une cité antique*, Paris.
- Hasselin-Rous vd. 2015 Hasselin-Rous, I. – Çaldıran-Işık, M. E. –Kongaz, G. 2015. "Musées Archéologiques d'Istanbul Catalogue Des Figurines En Terre Cuite Grecques Et Romaines De Smyrne / İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan-Roma Dönemi Pişmiş Toprak Smyrna Figürinleri Kataloğu" *Varia Anatolica* 29. İstanbul : Institut Français d'Études Anatoliennes.
- Henrichs 1978 Henrichs, A. 1978. "Greek Maenadism from Olympias to Messalina", *HSPH* 82: 121-60.
- Herda 2006 Herda, A. 2006. *Der Apollon-Delphinios-Kult in Milet und die Neujahrsprozession nach Didyma. Ein neuer Kommentar der sog. Molpoi-Satzung (Milesische Forschungen 4)*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Herda 2009 Herda, A. 2009. "Karkışa-Karien und die sog. Ionische Migration" F. Rumscheid (ed.) *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13. bis 15. Oktober 2005*, Bonn: Rudolph Habelt Verlag: 27–108.
- Herling vd. 2008 L. Herling, L. – Kasper K. – Lichter, C. – Meriç, R. 2008. "Im Gesten nichts Neues? Ergebnisse der Grabungen 2003 und 2004 in Dedecik-Heybelitepe" *IstMitt* 58: 13-65.
- Herrmann 1965 Herrmann, P. 1965. "Antiochos der Grosse und Teos", *Anadolu* 9, 29-159.
- Higgins 1954 Higgins, R. A. 1954. *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum I: Greek; 730–330 B.C.* London.
- Higgins 1959 Higgins, R. A. 1959. *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum Vol. II*, Edinburg.
- Higgins 1967 Higgins, R. A. 1967. *Greek Terracottas*, London: Methuen.

- Higgins 1969 Higgins, R. A. 1969. *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum Vol.I: Text*, London: British Museum.
- Hinz 1998 Hinz, V. 1998. *Der Kult von Demeter und Kore auf Sizilien und in der Magna Graecia*. Palilia 4, Wiesbaden.
- Hoepfner 2011 Hoepfner, W. 2011. *Ionien: Brücke zum Orient*, Stuttgart.
- Hoffman 2023 Hoffman, S. 2023. *Between Deity and Dedicator: The Life and Agency of Greek Votive Terracotta Figurines*, Berlin, Boston: De Gruyter.
- IG *Inscriptiones Graecae*, 1873, Berlin.
- IDidyma Wiegand, T. – Rehm, A. – Harder, R., 1958. *Didyma II: Die Inschriften*, Berlin: Gebr. Mann.
- IK.Priene Blümel, W. – Merkelbach, R. 2014. *Die Inschriften von Priene*, 2 vols. (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 69.1-2), Bonn.
- IvEphesos 7.1 Merkelbach, R. – Nollé, J. – Meriç, R. 1981. *Die Inschriften von Ephesos: 7.1, Nr: 3001-3500, IGSK 17.1*, Bonn: Rudolf Habelt Verlag GMBH.
- IvErythrai und Klazomenai 1
Engelman, H. – Merkelbach, R. 1972. *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai, Teil 1: Nr. 1-200, IGSK 1* Bonn: Rudolf Habelt Verlag GMBH.
- IvErythrai und Klazomenai 2
Engelman, H. – Merkelbach, R. 1973. *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai, Teil 2, Nr. 201-536, IGSK 2*, Rudolf Habelt Verlag GMBH.
- IvMagnesia Kern, O. 1900. *Die Inschriften von Magnesia am Maeander*, Berlin: W. Spemann.
- IvPriene Fredrich, C. – Prott, H. – Schrader, H. – Wiegand, T – Winnefeld, H. – Gaertringen, H. 1906. *Inschriften von Priene*, Berlin: G. Reimer.

- IvSmyrna 2.1 Petzl, G. 1987. *Die Inschriften von Smyrna. Teil 2.1, IGSK 24.1*, Bonn: Rudolf Habelt Verlag GMBH.
- İdil 1999 İdil V. 1999. *Nysa ve Akharaka*, İstanbul: Yaşar Eğitim Kültür Vakfı.
- İnan vd. 2000 İnan, J. – Atik, N. – Öztürk, A. – Alanyalı, H. S. – Ateş, G. 2000. “Vorbericht über die Untersuchungen an der Fassade des Theaters von Perge”, *AA 2000*: 285-340.
- Jeammet 2010 Jeammet, V. 2010. “The Origin of Tanagras: Fourth Century B.C. Athens; The Origin and Diffusion of Tanagra Figurines” V. Jeammet (ed.), *Tanagras: Figurines for Life and Eternity; The Musée du Louvre’s Collection of Greek Figurines*: 62–69.
- Jeammet – Mathieux 2010 Jeammet, V. – Mathieux, N. “The Figurines as a Reflection of Beliefs and Rites” V. Jeammet (ed.), *Tanagras: Figurines for Life and Eternity; The Musée du Louvre’s Collection of Greek Figurines*: 160–162.
- Kadioğlu 2021 Kadioğlu, M. (ed.) 2021. *Teos: Yazıtlar, Kültler ve Kentsel Doku*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kadioğlu 2022a Kadioğlu, M. 2022 “Teos Dionysos Kutsal Alanı Propylonu,” *Höyük, no.10*: 75-96.
- Kadioğlu 2022b Kadioğlu, M. 2022. “Nysa Tiyatrosu ve Podyum Frizleri”, *Çift Yakalı Kent: Nysa*: 158-205. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kadioğlu vd. 2011 Kadioğlu, M. – Adak, M. – Özbil, C. – Yalçın, D. Ö. – Polat, Y. 2011. “2010 Yılı Teos Kazı Raporu (İlk Sezon)” *KST 33.3*: 429–460.
- Kadioğlu vd. 2012 Kadioğlu, M. – Adak, M. – Özbil, C. – Öztaner, S. H. – Polat, R. T. – Polat, Y. 2012. “2011 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (2. Sezon)” *KST 34.2*: 211–232.

- Kadioğlu vd. 2014 Kadioğlu, M. – Yalçın, D. Ö. – Polat, R. T. – Adak, M. – Özbil, C. – Polat, Y. – Tuğcu, İ. 2014. “2012–2013 Teos Kazı Çalışmaları (3.–4. Sezon)” *KST* 36.3: 437–471.
- Kadioğlu vd. 2015 Kadioğlu, M. – Özbil, C. – Kerschner, M. – Ergin, H. – Gülgönül, S. – Yenice, G. – Polat, Y. – Polat, R. T. – Köşgeroğlu, E. – Adak, M. 2015. “2014 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (5. Sezon)”, *KST* 37.3: 451-478.
- Kadioğlu vd. 2016 Kadioğlu, M. – Özbil, C. – Adak, M. – Gençler-Güray, Ç. – Polat, Y. – Ergin, H. – Yenice, G. – Pala, C. 2016. “2015 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (6. Sezon)” *KST* 38.2: 485-508.
- Kadioğlu vd. 2017 Kadioğlu, M. – Özbil, C. – Adak, M. – Gençler-Güray, Ç. – Vapur, Ö. –Yenice, G. 2017 “2016 yılı Teos kazı çalışmaları (7. sezon)” *KST* 39.3: 229–250.
- Kadioğlu vd. 2018 Kadioğlu, M. – Özbil, C. – Adak, M. – Vapur, Ö. – Gençler-Güray, Ç. – Kılıç, Y. – Kopçuk, İ. 2018. “2017 yılı Teos Kazı Çalışmaları (8. sezon)” *KST* 40.3: 45–70.
- Kadioğlu vd. 2019 Kadioğlu, M. – Özbil, C. – Adak, M. – Tekkök-Karaöz, B. - Vapur, Ö. Gençler-Güray, Ç. - Bora, Ç. H. 2019. “2018 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (9. sezon)” *KST* 41.3: 365–388.
- Kadioğlu vd. 2022a Kadioğlu, M. – Özbil, C. – Adak, M. – Yenice, G. – Ergin, H. – Bora, Ç. H. – Bozoğlu, O. – Bozoğlu, S. – Uluger, T. – Aydın, G. – Ismaelli, T. – Bozza, S. 2022. ““2019-2020 Yılları Teos Çalışmaları (10-11. Sezonlar)”, *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, 3: 309-328.
- Kadioğlu vd. 2022b Kadioğlu, M. – Adak, M. – Vapur, Ö. – Yenice, G. – Ergin, H. – Örnek, S. – Bozoğlu, S. - Uluger, T. – Dostı, Ş. – Turgut, A. – Aydın, G. 2022. “2021 Yılı Teos Çalışmaları (12. Sezon)”, *KST* 42.4: 111-134.
- Kerényi 2013 Kerényi, C. 2013. *Dionysos / Yok Edilmez Yaşamın Arketip İmgesi* (Çev. B. Çetiner), İstanbul: Pinhan Yayıncılık

- Kerschner 2006 Kerschner, M. 2006. "Zum Beginn und zu den Phasen der griechischen Kolonisation am Schwarzen Meer. Die Evidenz der ostgriechischen Keramik", *Eurasia Antiqua* 12: 227-250.
- Kielau 2018 Kielau, S. 2018. *Terrakotten aus Pergamon. Tonfiguren und -objekte aus der Wohnstadt am Südhang der Akropolis und von weiteren Fundorten* (Pergamenische Forschungen 17), Berlin: De Gruyter.
- Kinns 1980 Kinns, P. 1980. *Studies in the Coinage of Ionia: Erythrae, Teos, Lebedus, Colophon, C. 400-300 BC.*, University of Cambridge
- Kleiner 1969 Kleiner, G. 1969. "Die Grabung in Milet im Herbst 1986". *Türk Arkeoloji Dergisi* 17.1: 75-78.
- Kondoleon 1995 Kondoleon, C. 1995. *Domestic and Divine: Roman Mosaics in the House of Dionysos*, Cornell University Press.
- Kouka 2015 Kouka, O. 2015. "Prehistoric Heraion Reconsidered: Glimpses on the Excavation 2009-2013 North of the Sacred Road" I. D. Kaiser – O. Kouka (eds.), *Ein Minoer im Exil. Festschrift für Wolf-Dietrich Niemeier, Universitätsforschungen zur prahistorischen Archäologie* 270. Bonn: Rudolf Habelt Verlag: 223-235.
- Kouka 2019 Kouka, O. 2019. "Prahistorisches Heraion – Ein frühurbanes Zentrum der Ostagais". *DAI-AtheNea* 2018/2019. Athen: Deutsches Archäologisches Institut: 22-27.
- Köster 1926 Köster, A. 1926. *Die griechischen Terrakotten*. Berlin: De Gruyter.
- Krummen 1998 Krummen, E. 1998. "'Ritual und Katastrophe: Rituelle Handlung und Bildersprache bei Sophokles und Euripides'" F. Graf (ed.), *Ansichten griechischer Rituale: Geburtstagssymposium für Walter Burkert, Castelen bei Basel, 15. bis 18. März 1996*. Berlin, Boston: B. G. Teubner, 296-325.
- Ladstätter 2012 Ladstätter, S. 2012. *Ephesos Yamaç Ev 2 Arkeolojik Bir Rehber* (çev. S. Gün) İstanbul: Ege Yayınları.

- La Genière 1998a La Genière, J. De. 1998a. “1996 Yılı Klaros Kazılarının Kısa Anlatımı” *KST* 19.1: 745-754.
- La Genière 1998b La Genière, J. De. 1998b. “Claros. Bilan Provisoire de dix campagnes de fouilles”, *REA* 100/ 1-2: 235-256.
- Lang 1996 Lang, F. 1996. *Archaische Siedlungen in Griechenland. Struktur und Entwicklung*. Berlin: Akademie Verlag.
- Laumonier 1958 Laumonier, A. 1958. *Les Cultes Indigènes en Carie*, Paris: De Boccard.
- Le Guen 2001 Le Guen, B. 2001. *Les associations de Technites dionysiaques à l'époque hellénistique*. I : *Corpus documentaire* ; II : *Synthèse*, Études d'Archéologie Classique XI-XII.
- Levi 1947 Levi, D. 1947. *Antioch Mosaic Pavements*, Vol. I , Princeton.
- Leyenaar-Plaisier 1979 Leyenaar-Plaisier, P. *Les Terres cuites Grecques et Romaines. Catalogue de la collection du Musée National des Antiquités à Leiden*, Leiden.
- LIMC III Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae III/2 (Atherion-Eros), 1986. Zürich, München: Artemis Verlag.
- Lidell – Scott 1940 Lidell, H. G. – Scott, R. 1940. *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press.
- Lindner 1994 R. Lindner, *Mythos und Identität. Studien zur Selbstdarstellung kleinasiatischer Städte in der römischen Kaiserzeit*. Stuttgart.
- Lippolis 2010 Lippolis, E. 2010. “Italy and Sicily. Votive Tanagra Figurines in South Italy” V. Jeammet (ed.), *Tanagras: Figurines for Life and Eternity; The Musée du Louvre's Collection of Greek Figurines*: 216–217.
- Levaniouk 2007 Levaniouk, O. 2007. “The Toys of Dionysos” *Harvard Studies in Classical Philology* 103: 165–202.
- Lucas 2012 Lucas, G. 2012. *Understanding the Archaeological Record*, Cambridge.

- Lucchese 2005 Lucchese, C. 2005. "Statuette Teatrali e Riti di Passaggio. I Contesti di Atene" *ASAtene LXXXIII, serie III, 5, Tomo II*: 437-462.
- Mansel 1963 Mansel, A. M. 1963. *Die Ruinen von Side*. Berlin.
- March 2014 March, J. 2014. *Klasik Mitler* (Çev. S. Lim). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mariaud 2015 Mariaud, O. 2015. "Formes et fonctions des terres cuites dans les tombes archaïques de Samos" (Eds.) A. Muller – E. Laflı *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine Vol. II: Iconographie et contextes*.
- Mathiesen 1999 Mathiesen, T. J. 1999. *Apollo's Lyre: Greek Music and Music Theory in Antiquity and the Middle Ages*, Lincoln.
- Mathieux 2010 Mathieux, N. 2010. "The Tanagra Figurines from Tomb A at Myrina" (ed.) V. Jeammet, *Tanagras: Figurines for Life and Eternity; The Musée du Louvre's Collection of Greek Figurines*, (Valencia 2010), 194–199.
- Megow 1994 Megow, W. R. 1994. "Zwei Köpfe im Rijksmuseum van Oudheden in Leiden", *AntPl* 23, 65-79.
- Meier 2017 Meier, L. 2017. "Der sogenannte Piratenüberfall auf Teos und die Diadochen: Eine Neuedition der Inschrift SEG 44, 949", *Chiron* 47, 115-188.
- Mellink 1960 Mellink, M. 1960. "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 64.1: 57-69.
- Meriç 1993 Meriç, R. 1993. "Metropolis Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları" *KST* 15.2: 419-421.
- Meriç 2003 Meriç, R. 2003. *Metropolis/ Ana Tanrıça Kenti*, İstanbul.
- Meriç 2013 Meriç, A. E. 2013. *Metropolis İonia III Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları*, İstanbul.
- Merkelbach 1972 Merkelbach, R. 1972. "Milesische Bakchen" *ZPE* 9: 77-83.
- Merkelbach 1979 Merkelbach, R. 1979. "Die ephesischen Dionysosmysten vor der Stadt" *ZPE* 36: 151-156.

- Mikalson 2006 Mikalson, J. D. 2006. "Greek Religion: Continuity and Change in the Hellenistic Period" G. R. Bugh (ed.), *The Cambridge Companion to the Hellenistic World*, Cambridge.2006), 208–222.
- Milet I.3 Kawerau, G. – Rehm, A. 1899. *Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899, Bd. 1, Heft 3: Das Delphinion in Milet*, Berlin: G. Reimer.
- Müller-Wiener 1977-1978 Müller-Wiener, "W. Milet 1973 – 1975. Michaeliskirche und Dionysos-Tempel. Baubefunde und Phasengliederung" *IstMitt* 27/28: 94–103.
- Müller-Wiener 1986 Müller-Wiener, W. 1986. "Bemerkungen zur Topographie des archaischen Milet" W. Müller-Wiener (ed.) *Milet 1899–1980. Ergebnisse, Probleme und Perspektiven einer Ausgrabung. Kolloquium, Frankfurt am Main 1980, IstMitt Beih. 31*. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag: 95-104.
- Nilsson 1906 Nilsson, M. P. 1906. *Griechische Feste von Religiöser Bedeutung: mit Ausschluss der Attischen*, Leipzig: B. G. Teubner.
- Nilsson 1955 Nilsson, M. P. 1955. *Geschichte der Griechischen Religion*, Handbuch der Altertumswissenschaft 5, Vol.2. Munich: Beck.
- Nilsson 1957 Nilsson, M. P. 1957. *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*, New York.
- Nock 1958 Nock, A. D. 1958. "A Cult Ordinance in Verse" *HSCP* 63: 415-421.
- Olcay – Seyrig 1965 Olcay, N. – Seyrig, H. 1965. *Le Trésor de Mektepini en Phrygie*, Paris: Geuthner.
- Oster 1990 Oster, R.E. 1990. "Ephesus as a religious center under the Principate" *ANRW* 2.18.3: 1661-1728.
- Otto 1965 Otto, W. F. 1965. *Dionysus, Myth and Cult*, Indiana University Press.

- Önal 2003 Önal, M. 2003. *Mosaics of Zeugma*, İstanbul: A Turizm Yayınları.
- Önal 2013 Önal, M. 2013. *Poseidon Euphrate Evleri, Belkıs-Zeugma*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özcan 2007 Özcan, F. 2007. Die figürlichen Terrakotten von Milet aus klassischer und hellenistischer Zeit. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ruhr-Universität Bochum.
- Özgan 2020 Özgan, R. 2020. *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı IV*. Aydın.
- Özgan 2021 Özgan, R. 2021. “Dionysos İkonografisi Işığında Dört Yontu Başının Değerlendirilmesi” *Arkhaia Anatolika*, 4, 141-162. DOI: 10.32949/Arkhaia.2021.30
- Öztürk 2010 Öztürk, B. 2010. *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özyiğit 1998 Özyiğit, Ö. 1998. “1996 yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *KST* 19.1: 763-794.
- Özyiğit 2003 Özyiğit, Ö. 2003 “Phokaia'da Akurgal'ın Kazıları Işığında Son Dönem Kazı Çalışmaları” *Anadolu/Anatolia* 25: 97-107.
- Page PMG Page, D. L. *PMG* (Oxford 1962).
- Parrish 1995 Parrish, D. 1995, “A Mythological Theme in The Decoration of Late Roman Dining Rooms: Dionysos and his Circle”, *Revue Archéologique* 2: 307-332.
- Patané 2016 Patané, R.P.A. 2016. “Ceramica centuripina e terracotte teatrali. Per le credenze sull'aldilà nella Sicilia romana, Congress of the Rei Cretariae Romanae Fautores” *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 44: 255-265.
- Patané 2010 Patané, R.P.A. 2010. “Centuripe: due scavi nell'abitato ellenistico” *Centuripe. Indagini archeologiche e prospettive di ricerca (Monografie dell'Istituto per i Beni Archeologici e Monumentali - C.N.R., 4)*: 115-129.

- Picard 1922 Picard, C., 1922. *Éphèse et Claros: recherches sur les sanctuaires et les cultes de l'Ionie du Nord*, Paris: E. de Boccard, 1922.
- Pickard 1948 Picard, C. 1948. *Les Religions prehelleniques: Crete et Mycenes*, Paris.
- Pişkin-Ayvazoğlu 2014 Pişkin Ayvazoğlu, C. 2014. "Dionysos and the Festival of Anthestheria at Claros" *Le sanctuaire de Claros et son oracle (Actes du colloque international de Lyon, 13-14 janvier 2012)* TMO 65: 99-107.
- Pişkin-Ayvazoğlu 2015 Pişkin-Ayvazoğlu, C. 2015. Klaros'ta Dionysos Kültü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Pişkin-Ayvazoğlu 2018 Pişkin-Ayvazoğlu, C. 2018. "Dionysos'un Tapınım Alanı Olarak Batakliklar, Anthesteria ve Klaros Örneği": O. Zunal, Y. Polat, H. Cevizoğlu, G. Gürtekin-Demir, G. Polat, G. Günata, E. Doğan-Gürbüz, C. Pişkin-Ayvazoğlu (eds.), *Epiphaneia: Prof. Dr. Nuran Şahin'e Armağan Kitabı*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi, Yayın No:198, 297-306.
- Prinz 1979 Prinz, F. 1979. *Gründungsmythen und Sagenchronologie*. Munchen: Beck.
- Radt 2002 Radt, W. 2002. *Pergamon, Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, (çev. S. Tammer) İstanbul.
- Raeck - Rumscheid 2010 W. Raeck – F. Rumscheid, "2008 Yılı Priene Çalışmaları", KST 31/1: 39-58.
- Rathmayr 2014 Rathmayr, E. 2014. "Kleinfunde." H. Thür – E. Rathmayr (eds.) *Hanghaus 2 in Ephesos Die Wohneinheit 6: Baubefund, Ausstattung, Funde*. Austrian Academy of Sciences Press: 639-706.
- Rathmayr 2015 Rathmayr, E. 2015. "Terrakotten aus dem Hanghaus 2 in Ephesos". A. Muller – E. Lafli (eds.) *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine. 2 Iconographie et contextes*.

- Actes du Colloque international d'Izmir, juin 2007, Septentrion
Archaologia, Paris: 267-280.
- Real 1977-1978 Real, W. 1977-1978. "Ausgewählte Funde aus dem Dionysos-
Tempel" *IstMitt* 27/28: 105–116.
- Regling 1927 Regling, K. 1927. "Die Münzen von Priene"
- Reinach 1969 Reinach S. 1969. *Répertoire De La Statuaire Grecque et
Romaine*, Tome IV, L'Erma di Bretschneider, Roma.
- Rigsby 1996 Rigsby, K. J. 1996. *Asylia: Territorial Inviolability in the
Hellenistic World*, Berkeley-Los Angeles-Londra.
- Rigsby 2017 Rigsby, K. "Dionysus Briseus" *Kernos* 30: 85-89.
- Robert 1935 Robert, L. 1935. "Inscriptions de Lesbos et de Samos" *BCH* 59:
471-488.
- Robert 1974 Robert, L. 1974. *Opera Minora Selecta. Epigraphie et
Antiquités Grecques, 4. Bibliographie et Rapports sur les Cours
et les Travaux*, Amsterdam: Hakkert.
- Robert 1989 Robert, L. 1989. *Opera Minora Selecta. 7 vols. Amsterdam
1969-1974, 1989-1990. Vol. 5.*
- Robert-Robert 1992 Robert, L. – Robert, J. 1992. "Décret de Colophon pour un
chresmologue de Smyrne appelé à diriger l'oracle de Claros"
BCH 116.1: 279-291.
- Rogers 2012 Rogers, G. M. L. 2012. *The Mysteries of Artemis of Ephesos
Cult, Polis and Change in the Graeco-Roman World*. New
Haven: Yale University Press.
- Rohde 1894 Rohde, E. 1894. *Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube
der Griechen*, Freiburg.
- Rosenberg 2015 Rosenberg J. L. 2015 "The Masks of Orthia: Form, Function and
The Origins of Theatre." *The Annual of the British School at
Athens* 110 (2015): 247–61.
- RPC I Burnett, A. – Amandry, M. – Ripollès, P. P. 1992. *RPC I. From
the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69)*.
London-Paris.

- RPC III Amandry, M. – Burnett, A. 2015. *RPC III. Nerva, Traian, Hadrian (AD 96-138)*. London-Paris.
- Rubinstein 2004 Rubinstein, L. 2004. “Ionia” M. H. Hansen – T. H. Nielsen (eds.) *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Oxford: Oxford University Press: 1053-1107.
- Rumscheid 2002 Rumscheid, F. 2002. “Der Anschluss verpasst: Priene in der (frühen) Kaiserzeit” C. Berns (ed.) *Patris und Imperium. Kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasien in der frühen Kaiserzeit*. Kolloquium Köln, November 1998, *Bulletin antieke beschaving: Annual Papers on Classical Archaeology* suppl. 8: 77–87.
- Rumscheid 2006 Rumscheid, F. 2006. *Die Figürlichen Terrakotten von Priene: Fundkontexte, Ikonographie und Funktion in Wohnhäusern und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefunde*, Wiesbaden.
- Rumscheid – Koenigs 1998 Rumscheid, F. – Koenigs, W. 1998. *Priene Führer Durch Das - Pompeji Kleinasien*, Istanbul.
- Samuel 1972 Samuel, A. E. 1972. *Greek and Roman Chronology: Calendars and Years in Classical Antiquity*, München: Verlag C.H. Beck.
- Sayın 2018 Sayın, E. 2018. “Antik Çağ’ın Grotesk Figürinleri” *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı:6:28-49.
- Schipporeit 2013 Schipporeit, S. 2013. *Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien, Byzas 16*, Istanbul.
- Schede 1964 Schede, M. 1964. *Die Ruinen von Priene*, Berlin.
- Schipporeit 2013 Schipporeit, S. T. 2013. *Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien. BYZAS 16*, Istanbul.
- Schönert-Geiß 1999 Schönert-Geiß, E. 1999. *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Moesiens*, Berlin.
- Seaford 1981 Seaford, R. 1981. “Dionysiac Drama and the Dionysiac Mysteries” *CQ* 31.2: 252-275.

- Sevin 2001 Sevin, V. 2001. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Shingley 1987 Shingley, G. 1987. *A history of Samos, 800-188 BC*. Oxford: Clarendon Press.
- Sherrer 2000 Sherrer P. 2000. *Efes Rehberi*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Simon 2021 Simon, E. 2021. *The God of the Greeks* (ed.) A. Shapiro (çev. J. Zeyl), Wisconsin : The University of Wisconsin Press
- Smith 1890 Smith, W. 1890. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London.
- Smith 2002 Smith, R.R.R. 2002. *Hellenistik Heykel*, çev. A. Y. Yıldırım, İstanbul.
- SNG Cop. SNG, Copenhagen. *The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum, Vol. 24*. 1948.
- SNG Lockett. SNG, *The Lockett Collection, Vol. 3*. 1938.
- Sokolowski 1955 Sokolowski, F. 1955. *Lois sacrées de l'Asie Mineure*, Paris: E. de Boccard.
- Steinmann 2020 Steinmann, L. 2020. "Finds from Miletus XXXII. Clay Rings from the Sanctuary of Dionysos in Miletus", *AA* 2020/1: 93–119.
- Şahin 1994 Şahin, S. 1994. "Piratenüberfall auf Teos. Volksbeschluß über die Finanzierung der Erpressungsgelder", *EA* 23, 1-40.
- Şahin 1998 Şahin, N. 1998. *Klaros, Apollon Klaros Bilicilik Merkezi*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Şahin 2011 Şahin, N. 2011. "Klaros 2009" *KST* 32/2: 151-163.
- Şahin 2012 Şahin, N. 2012. "Apollon Klarios Bilicilik Merkezi", A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat (eds.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*: 248-272.
- Şahin vd. 2003 N. Şahin – A. Ersoy – C. Tanrıver – I. Şahin – S. Akad 2003. "Klaros 2001". *KST* 24: 81-90.

- Şahin vd. 2004 Şahin, N. – C. Tanrıver – I. Şahin – A. Ersoy. – D. S. Akar – S. Akat – Ş. Ful 2004. “Klaros 2002 Yılı Kazı, Restorasyon ve Epigrafi Çalışmaları”, *KST* 25.2: 73-86.
- Şahin vd. 2013 Şahin, N. – Zunal, O. – Pişkin, C. – Karakan, G. 2013. “Klaros 2011” *KST* 34.2: 253-264.
- Şakar 2015 Şakar, G. 2015. Smyrna Terrakottaları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Talloon 2011 Talloon P. 2011, “From Pagan to Christian: Religious Iconography in Material Culture from Sagalassos” (Ed.) L. Lavan – M. Mulryan, *The Archaeology of Late Antique ‘Paganism’*: 573-607, Leiden-Boston: Brill.
- Talloon-Poblome 2005 Talloon P. ve Poblome, J. 2005, “‘What were they thinking of?’ Relief decorated pottery from Sagalassos. A cognitive approach”, *MEFRA* 117.1: 55–81.
- Tanrıver vd. 2016 Tanrıver, C. – Akat-Özenir, S. – Akar-Tanrıver, D. S. – Erdem-Otman, A. Ü. – Erdoğan, A. 2016. “Eski Smyrna (Bayraklı Örenyeri/Tepekule) Kazısı 2014-2015”, *KST* 38.3: 95-114.
- Taplin 1978 Taplin, O. 1978. *Greek Tragedy in Action*, Berkeley: University of California Press.
- Taylor-Perry 2003 Taylor-Perry, R. 2003 *The God Who Comes. Dionysian Mysteries Revisited*, New York.
- Tezgör 2010 Tezgör, D. K. 2010. “Egypt and East Greece” V. Jeammet (ed.), *Tanagras: Figurines for Life and Eternity; The Musee du Louvre’s Collection of Greek Figurines*, Valencia: 186–192.
- Thompson 1963 Thompson, D. B. 1963. *Troy : The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period*. Princeton University Press.
- Thompson 1966 Thompson, D. B. 1966. “Three Centuries of Hellenistic Terracottas. VII. The Early First Century B. C.” *Hesperia*, Vol. 35, No. 1:1-19 American School of Classical Studies at Athens

- Trümpy 1997 Trümpy, C. 1997. *Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen*, Heidelberg.
- Tylor 1871 Tylor, E. B. 1871. *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology Philosophy Religion Art and Custom*. London: J. Murray
- Uhlenbrock 1990 Uhlenbrock, J. P. 1990. "East Greek Coroplastic Centers in the Hellenistic Period" J. P. Uhlenbrock (ed.), *The Coroplast's Art: Greek Terracottas of the Hellenistic World*, New York: 72–80.
- Uhlenbrock 1999 Uhlenbrock, J. P. 1999. "Review of Tonfiguren im Grab: Fundkontexte hellenistischer Terrakotten aus der Nekropole von Tarent by D. Graepler". *AJA* 103.2: 372-373.
- Uz 2013 Uz, D. M. 2013. *Teos'taki Dionysos Tapınağı*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Varinlioğlu 1981 Varinlioğlu, E. 1981. "Inscriptions from Erythrae" *ZPE* 44: 45-50.
- Viglaki-Sofianou 2012 Viglaki-Sofianou, M. 2012. "Samos Over the Ages. A Concise History. Prehistoric Samos. The Early habitation of the Island" K. Tsakos – W. Viglaki-Sofianou (eds.) *Samos. The Archaeological Museums*. Athens: John D. Latsis Public Benefit Foundation: 232.
- Walters 1903 Walters, H. B. 1903. *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, London: British Museum.
- Weber 1965 Weber, H. 1965. "Myus. Grabung 1964" *IstMitt* 15: 43-64.
- Weber 1967 Weber, H. 1967. "Myus. Grabung 1966" *IstMitt* 17: 128-143.
- Weber 2002 Weber, B. F. 2002. "Die Säulenordnung des archaischen Dionysostempels von Myus" *IstMitt* 52: 221-271.
- Webb 1996 Webb, P. A. 1996. *Hellenistic Architectural Sculpture. Figural motifs in western Anatolia and the Aegean Island*, London.
- Webster 1966 Webster, T. B. L. 1966. *The Art of Greece: the Age of Hellenism*, New York.

- Webster vd. 1995 Webster, T. B. L. – Green, J. R. – Seeberg, A. 1995. *Monuments Illustrating New Comedy, Third Edition: Vol. 1* (Bulletin Supplement 50), Oxford.
- West 1983 West, M. L. 1983. *The Orphic Poems*, Oxford: Clarendon Press.
- Whitehead 1977 Whitehead, D. 1977. *The Ideology of the Athenian Metic*. Cambridge Philological Society.
- Wiegand – Schrader 1904
- Wiegand, T. – Schrader, H. 1904. *Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1899*, Berlin.
- Wiegand 1908 Wiegand, T. 1908. *Sechster vorläufiger Bericht über die von den Königlichen Museen in Milet unternommenen Ausgrabungen*, Berlin.
- Wilamowitz 1931 Wilamowitz, M. U. 1931. *Der Glaube der Hellenen Vol. 2*, Berlin: Weidmann.
- Wilson 1920 Wilson, L. M. 1920. “Contributions of Greek Art to the Medusa Myth.” *American Journal of Archaeology*, vol. 24.3. 232–40.
- Winter 1903 Winter, F., *Die antiken Terrakotten (Band III): Die Typen der figürlichen Terrakotten*, Berlin und Stuttgart: Verlag von W. Spemann.
- Yılmaz 2008 Yılmaz, F. 2008. “Apollon Klarios Kutsal Alanındaki 'Kutsal Yol'un Seramik Buluntulara Göre Tarihlendirilmesi 1.Uluslararası Antik Dönemde Kehanet ve Apollon'un Anadolu Kültleri Sempozyum Bildirileri (17-20.Ağustos.2005), AD XII: 247-268.
- Zanker 1998 Zanker, P. 1998. *Eine Kunst für die Sinne, Zur hellenistischen Bilderwelt des Dionysos und der Aphrodite*, Berlin: Verlag Klaus Vlagenbach.

Zimmermann – Ladstätter 2011

Zimmermann, N. – Ladstätter, S. 2011. *Ephesos Duvar Resimleri Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine Kadar*. (Çev. S. Gün). İstanbul: Ege Yayınları.

KATALOG

Katalog No:	1	
Grup:	Dionysos-Herm	
Buluntu yeri:	Hellenistik Sur	
Buluntu Kodu:	T20-HSB7-001-2	
Buluntu Kotu:	Yüzey	
Ölçüler:	Kor. Yük.: 5,1 cm Kor. Gen.: 3,1 cm Kor. Kal.: 1,8 cm Cidar: 0,4 – 1,1 cm	
Hamur:	İnce kil, az miktarda mika ve taşçık	
Hamur Rengi:	7.5 YR 6/6 Reddish Yellow	
Engobe:	Gözlemlenememekte	
Boya:	Gözlemlenememekte	
Tanım:	Tipik bir herm'in orta ve üst kısmı. Yerel işçiliğe sahip. Sakallı, uzun saçlı ve olasılıkla polos takmakta. Sol kol çıkıntısı altında görülen zemin kırık. İçi boş. Modelleme bıçağına ait çizgiler mevcut. Arka yüz elle şekillenmiş.	

Katalog No:	2	
Grup:	Minyatür Mask – Dionysos veya Satyros?	
Buluntu yeri:	Teos Hellenistik Sur Nekropol Kapısı	
Buluntu Kodu:	T19-001-3	
Buluntu Kotu:	Yok	
Ölçüler:	Kor. Yük.: 6,6 cm Kor. Gen.: 6,4 cm Kor. Kal.: 0,9 cm Cidar: 0,3 – 0,5 cm	
Hamur:	Sıkı hamur, ince kum, az ince gümüş mika, kireç ve kalsit	
Hamur Rengi:	5YR 7/6 Reddish Yellow	
Engobe:	Gözlemlenememekte	
Boya:	2.5YR 5/8 Red	
Tanım:	Burun kanatları içe derinlik verilerek elle şekillenmiş. Belirgin elmacık kemiği bulunmakta. Dudaklar kalın işlenmiş. Sakallar ve bıyık stilize verilmiş.	

Katalog No:	3	
Grup:	Dionysos Başı?	
Buluntu yeri:	Teos Dionysos Tapınağı Doğusundaki Nymphaion	
Buluntu Kodu:	T21-N2-003-8	
Buluntu Kotu:	4,58/ 4,27 m	
Ölçüler:	Kor. Yük.: 3,7 cm Kor. Gen.: 5,6 cm Kor. Kal.: 3,7 cm Cidar: 0,5 – 0,8 cm	
Hamur:	Orta miktarda taşçık, az miktarda kalsit ve ince gümüş mika	
Hamur Rengi:	2,5 YR 7/6 Reddish Yellow	
Engobe:	Sol göz üstü ve sağ saç kıvrımları arasında kısmen gözlemlenmekte.	
Boya:	Korunmamış	
Tanım:	Saçlar ortadan ikiye ayrılarak salyangoz kabuğu gibi tasvir edilmiş ve yanlara doğru açılarak verilmiş. Alnın ve saçların arasında çift profilli bir mitra söz konusu. Bant, yanlardaki saç boğumlarının altına girmekte. Gözler derin işlenmiş ve üst göz kapağı belirginleştirilmiş. Aşınmış bir kalıptan alınmış. Kalıp içinde temiz işlik söz konusu.	

Katalog No: 4
Grup: Yaşlı Silenos ve keçi
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı, Batı Stoa, J6 Plankare
Buluntu Kodu: T17-DT-J6-001-6
Buluntu Kotu: Yüzey
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 10,2 cm **Kor. Gen.:** 5,8 cm **Kor. Kal.:** 3 cm
Hamur: İyi Pişmiş, kalsit ve altın mika katkılı
Hamur Rengi: 5 YR 7/6 reddish yellow
Engobe: GLEY 1 8/white
Boya: 2,5 YR 8/4 Pink ten rengi olarak kısmen kullanılmış
Tanım: Kaide üstünde yaşlı Silenos (Papposilenos değil mi?) ve keçi figürini. Silenos sağ eliyle keçiyi, sol eliyle chlamysini ve omuzuna attığı bohçayı tutmakta. Bir bacak diğerinin önünde, yürür halde betimlenmiş. Baş sağ omuzunun üzerinden hafif geriye doğru dönük. Sadece şakaklarda saçlar mevcut. Saçlar kıvrıkcık ve kabarık. Arkada pişirme deliği mevcut. Kaidenin arka kısmı kırık.

Katalog No: 5
Grup: Bacak, Satyros?
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı, Batı Stoa'nın Güneybatı Köşesi
Buluntu Kodu: T20-DT11-007-635
Buluntu Kotu: 8,76/ 8,41 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 6,4 cm **Kor. Gen.:** 2,1 cm **Kor. Kal.:** 2,1 cm
Hamur: Yoğun taşçık, az miktarda sarı mika,
Hamur Rengi: 2,5 YR 7/6 Reddish Yellow
Engobe: Gözlemlenememekte
Boya: Gözlemlenememekte
Tanım: Sağ bacak parçası. Baldırdan ve ayağın yarısından kırık. Çift kalıp tekniğiyle yapılmış. Kalıp birleşim yerlerinde model bıçağı izleri gözlemlenmekte. Kötü bir işçiliğe sahip. Arka kalıp daha kalın. Kıyafet çapraz olarak baldırda bitmekte. Çıplak bacakta işlenmiş stilize çizgiler mevcut.

Katalog No: 6
Grup: Minyatür Satyros Maskı?
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı Kuzey Stoa
Buluntu Kodu: T20-DT13A-002-137
Buluntu Kotu: 6,91/ 6,67 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 6,5 cm **Kor. Gen.:** 5,2 cm
Kor. Kal.: 2,8 cm **Cidar:** 0,3 – 1,1 cm
Hamur: Az miktarda taşçık, kalsit, kireç ve mika
Hamur Rengi: 2,5 YR 7/6 Light Red
Engobe: Gözlemlenememekte
Boya: Gözlemlenememekte
Tanım: Burnun alt kısmı, ağız ve sağ kısımdaki bıyık ve sakallar korunmuş. Dudaklar oldukça şişkin. Üst dudak daha dolgun. Dudaklar arası hafif aralık. Ağız sağından sağ alt çapraza doğru inen sakal kıvrılarak bitmekte. Söz konusu bıyığın altında iki tutam halinde iki sakal kıvrımı yer almakta. Ağız alt kısmından ayrı bir boğum halinde dökülen bir sakal da kısmen korunmuş.

Katalog No: 7

Grup: Bacak, Satyros?
Buluntu yeri: Hellenistik Sur Güneybatı Kare Sondaj
Buluntu Kodu: T20-HSB6-010-21
Buluntu Kotu: 8,13/ 7,92 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 3,4 cm **Kor. Gen.:** 2,4 cm
Kor. Kal.: 2,5 cm **Cidar:** 0,2 – 0,4 cm
Hamur: Yoğun kalsit, az miktarda taşçık
Hamur Rengi: 2,5 YR 7/4 Light Reddish Yellow
Engobe: Kısmen korunmuş
Boya: 2,5 YR 6/8 Light Red bacadın bazı kısımlarında korunmuş
Tanım: Sağ bacak baldırından itibaren korunmuş. Sol bacadın olması gereken yerden kırık. İki bacak arasında kalan kısımda post benzeri bir doku var. Genital bölgesi işlenmiş.

Katalog No: 8
Grup: Satyros Başı
Buluntu yeri: Teos Sarnıç Kuzeyi
Buluntu Kodu: T20-S1-005-60
Buluntu Kotu: 3,33/ 3,12 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 4,3 cm **Kor. Gen.:** 3,2 cm
Kor. Kal.: 2,6 cm **Cidar:** 0,2 – 0,9 cm
Hamur: İnce kil, az miktarda mika, kireç ve taşçık
Hamur Rengi: 5 YR 8/4 Pink
Engobe: Gözlemlenememekte
Boya: 5 YR 6/8 Reddish Yellow figürin genelinde korunmuş, olasılıkla rengi azalmış
 5 YR 5/6 Yellowish Red belli bölgelerde görülmekte. Orijinal boya rengi olabilir
Tanım: Taze kalıptan alınmış. Yüzün sağ üst köşesi sağ göz de dahil çapraz olarak kırık. Sol kulak üzerinden boyun arkasına doğru çapraz olarak kırık. Çene altından kalıp birleşiminden kopmuş. Burnu basık, korunan elmacık kemiği, dudakları ve üst orbital bölgesi şişkin işlenmiş. Sol kulak sivri ve uzun. Yana doğru açılan ve kıvrık uçlu bıyıkları ve hafif dalgalı sakal düzenlemesi var. Kalıp içi kötü işçilik söz konusu.

Katalog No: 9
Grup: Pan
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı, Altar'ın Güneyi
Buluntu Kodu: T18-DA3-001-11
Buluntu Kotu: 5,37-5,06 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 5 cm **Kor. Gen.:** 3,1 cm **Kor. Kal.:** 2,1 cm
Hamur: İyi pişmiş, kaliteli hamur ve sıkı hamur, çok miktarda ince gümüş mika
Hamur Rengi: 5YR 6/6 Reddish Yellow
Engobe: Büyük ölçüde korunmuş
Boya: 10 R 5/8 Red arka kısmında küçük bir noktada korunmuş
 5 YR 4/1 Dark Grey başlık veya boynuz kısmında kısmen korunmuş
Tanım: Masif. İyi bir işçiliğe sahip. Sakal ve boynuz gözlemlenmekte. Sağ kol dirsekten kıvrılmış ve sakalına yakın bir noktada eli kıvrılarak aşağı doğru dönmüş. Parça oldukça aşınmış olup diğer detaylar gözlemlenememekte. Ön yüz kalıpla, arka yüz olasılıkla elle şekillendirilmiştir. Sırt kısmındaki çıkıntı anlaşılamamıştır. İthal edilmiş olabilir.

Katalog No: 10
Grup: Aktör Başı

Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı Temenos Duvarının Batı Dışındaki 3 Nolu Mekânın Doğusu
Buluntu Kodu: T11-ETD-32
Buluntu Kotu: 6,67/ 6,48 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 5,2 cm **Kor. Gen.:** 3,7 cm
Kor. Kal.: 3,6 cm
Hamur: Kötü pişmiş, kalsit, az mika, ince kum, az kireç
Hamur Rengi: 2,5 YR 6/8 Light Red
Engobe: Kısmen korunmuş
Boya: Pembe renk kalıntıları ten rengi olarak mevcut
Tanım: Sakalı dörtgen formda, uzun ve tirbuşon halinde işlenmiş. Kulaklar abartılı ve büyük. Kaş, burun ve ağız detayları şişkin verilmiş. Boyun kısmından kırık ve eksik.

Katalog No: 11
Grup: Aktör Başı
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı, Güney Stoa, Thesauros Yapısı
Buluntu Kodu: T21-DT-GS4A-008-22
Buluntu Kotu: 4,29/4,11 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 4 cm **Kor. Gen.:** 3,9 cm
Kor. Kal.: 4 cm **Yüz Yük.:** 3cm
Yüz Gen.: 2,1 cm **Göz. Arası Mes.:** 1,7 cm
Cidar: 0,3 – 0,7 cm
Hamur: İnce kum, ince gümüş mika, az kalsit
Hamur Rengi: 5YR 7/3 Pink
Engobe: 5Y 8/1 White
Boya: Kırmızı ve turuncu boya izleri mevcut, kahverengiden dönmüş olabilir
Tanım: Taze bir kalıptan alınmış. Modelleme bıçağı kullanılmış. Boyundan kırık. Kafasının sağ arkasından kafasının soluna doğru dairesel olarak kırık. Kalıp içinde kötü işçilik. Kötü pişmiş. Kaşları ve burnu oldukça dolgun. Gözleri çukur işlenmiş. Ağız aralık ve modelleme bıçağı ile kesilerek boşluk verilmiştir. Boyunda Venüs halkaları mevcut. Kafasında olasılıkla bir başlık olup modelleme bıçağı ile şekillendirilmiş.

Katalog No: 12
Grup: Aktör Başı
Buluntu yeri: Teos Tiyatrosu, Sahne Binası, Doğudan 4. Oda
Buluntu Kodu: T15-SB4-003-20
Buluntu Kotu: 10,49/ 9,94 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 3,2 cm **Kor. Gen.:** 2,3 cm
Kor. Kal.: 1,3 cm
Cidar: 0,2 – 0,6 cm
Hamur: İyi pişmiş, ince kum, az gümüş mika
Hamur Rengi: 5 YR 6/8 reddish yellow
Engobe: Ağız kenarında ve çenede kısmen korunmuş
Boya: Ağız ortasında az miktarda pembe boya gözlemlenmekte
Tanım: Sadece yüz korunmuş. Burun, kaş ve gözler tombul ve abartılı verilmiş. Ağız çember şeklinde ve çıkıntılı verilmiş.

Katalog No: 13
Grup: Minyatür Komedi Maskı

Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı Tören Alanı Kuzeyi
Buluntu Kodu: T20-DT12B-001-19
Buluntu Kotu: 7,087/ 6,567 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 3,7 cm **Kor. Gen.:** 3,4 cm
Kor. Kal.: 1,3 cm **Cidar:** 0,7 – 1,1 cm
Hamur: Az miktarda taşçık ve kalsit
Hamur Rengi: 7,5 YR 7/4 Pink
Engobe: Sol göz çukurunda kısmen korunmuş
Boya: Gözlemlememekte
Tanım: Greklere özgü olmayan eğimli bir burna sahip. Negatif mimikli. İki kaşı da çatık, ortada hareketli kırışıklık verilmiş. Açık olarak betimlenmiş ağız üst dudağından kırık.

Katalog No: 14
Grup: Aktör Başı
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı, Batı Stoa'nın Güneyi ve Temenos Duvarının Dışı
Buluntu Kodu: T20-DT11-006-342
Buluntu Kotu: 9,02/ 8,6 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 4,4 cm **Kor. Gen.:** 4,2 cm
Kor. Kal.: 3 cm **Yüz Gen.:** 1,8 cm
Sakal Üstü- Alın arası: 2 cm
Hamur: İnce kil, az miktarda mika ve taşçık
Hamur Rengi: 2,5 YR 6/3 Light Reddish Brown
Engobe: Göz çevresinde, onkosun sol altında ve arka yüzde kısmen gözlemlemekte
Boya: 10 R 4/8 Red onkosta ve sakallarda korunmuş
 10 R 8/4 Pink yüzün ve boynun bazı kısımlarında gözlemlemekle birlikte daha pembemsi kısımları bulunmakta
Tanım: Yüksek onkoslu tiyatro figürü. Mask takmış. Masif olan boynuna kadar korunmuş. Çatık kaşlı, açık ağızlı, sakallı, bıyıklı yaşlı adam ikonografisi. Ön yüz kalıp, arka yüz elle şekillendirilmiş. Saç, sakal, bıyık ve onkosta elle düzeltme söz konusu.

Katalog No: 15
Grup: Aktör Başı
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı, Batı Stoa Duvarı Hizası, Kuzey Temenos Duvarı Üstü
Buluntu Kodu: T23-DT30-001-1
Buluntu Kotu: Yüzey
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 5,6 cm **Kor. Gen.:** 4,5 cm
Kor. Kal.: 3,3 cm **Cidar:** 0,3 – 0,6 cm
Hamur: İnce kum, az miktarda gümüş mika, az miktar da kalsit, orta miktarda taşçık.
Hamur Rengi: 2,5 YR 7/4 Light Reddish Brown
Engobe: Mevcut
Boya: 5 YR 7/8 Light Red
Tanım: Taze bir kalıptan alınmış. Kafasındaki baklava dilimi stilinde yapılmış yüksek onkos üzerinde modelleme bıçağı izleri mevcut. Kafasının solundan kafasının sağ altına doğru diagonal olarak kırık. İç kısımda pişmeye bağlı kararma mevcut. Ağız açık. Burnu kemerli. Patetik bir ifadeye sahip.

Katalog No: 16
Grup: Aktör Başı
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı Kuzey Stoa İçi (Tören Alanı Hizası)

Buluntu Kodu: T20-DT13A-005-227
Buluntu Kotu: 6,67/ 6,48 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 6,5 cm **Kor. Gen.:** 5,1 cm **Kor. Kal.:** 3,1 cm
Cidar: 0,1-0,7 cm **Yüz Gen.:** 2,2 cm
Hamur: Kötu pişmiş, orta yoğunlukta kireç, az miktarda taşçık ve mika.
Hamur Rengi: 2,5 YR 7/6 Light Red
Engobe: Arka kalıpta ve yüzde kısmen görülmekte
Boya: 2,5 YR 7/8 Light Red yüzde korunmuş
Tanım: Çift kalıp yapımı. Modelleme bıçağı kullanılmış. Sol taraftan kulak hizasından sağ alt köşeye doğru diagonal olarak kırık. Ön yüz sol kulak hizasından sağ omuza doğru diagonal olarak; arka yüz omuz hizasından yatay olarak kırık. İç kısımda pişmeye bağlı kararma mevcut. Ağzı açık, burnu kavisli olup patetik bir ifadeye sahip. Yüksek onkosu düz çizgiler halinde işlenmiş ve modelleme bıçağı ile şekillendirilmiş. Çıkık çene. Arka yüz modelleme bıçağıyla düzleştirilmiş. Arka yüzde ve kalıp içinde parmak izleri görülmekte.

Katalog No: 17
Grup: Aktör Başı?
Buluntu yeri: Teos Dionysos Kutsal Alanı, Kuzey Stoa İç, Altar Hizası
Buluntu Kodu: T20-DT15-002-32
Buluntu Kotu: 7,05/ 6,90 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 5,2 cm **Kor. Gen.:** 4 cm
Kor. Kal.: 2,7 cm **Cidar:** 0,1 – 0,8 cm
Hamur: İyi pişmiş, ince kum, az miktarda taşçık ve kireç
Hamur Rengi: 2,5 YR 7/4 Light Brown Reddish
Engobe: Kaşlarda, elmacık kemiklerinde, ağız içinde ve sol kenarda kısmen korunmuş
Boya: 2,5 YR 5/8 Red elmacık kemiklerinde,
10 R 7/8 Light Red çene altında ve sol kaş üstünde
Tanım: Kalıp yapımı. Sağ göz başlangıcından dikey olarak kırık. Çene altından yatay olarak kırık. Onkosu olmalı fakat yüzeysel olarak kırık. Başın solunda sarkan bir kumaş (Taenia) mevcut. Çatık kaşlı. Çıkık çene. Geniş ağız. Büyük ve çıkık burun. Göz kapakları kalın. İç kısımda parmak izleri mevcut.

Katalog No: 18
Grup: Minyatür Tragedya Maskı
Buluntu yeri: Teos Dionysos Tapınağı Tören Alanı Kuzey Bitişiği
Buluntu Kodu: T20-DT12A-001-2
Buluntu Kotu: 6,55/ 6,067 m
Ölçüler: **Kor. Yük.:** 5 cm **Kor. Gen.:** 4 cm
Kor. Kal.: 3,5 cm **Cidar:** 0,3-0,6 cm
Hamur: Kaliteli, çok miktarda taşçık ve kireç, orta miktarda kalsit ve mika
Hamur Rengi: 2,5 YR 7/6 Light Red.
Engobe: Göz kapaklarında, burun altında ve sol kırık kenarına yakın kısmen korunmuş.
Boya: Gözlemlenememekte.
Tanım: Kalıplanmış ön yüz. Birleşme yerinden kırık. Sağ göz kenarından sol alt çeneye doğru kırık. Ağzı açık ve bıçakla modellenmiş. Gözler büyük. Elmacık kemikleri vurgulu. Göz kapakları belirgin. Sol göz üstünde küçük bir saç tutamı korunmuş. İç kısımda parmak izleri mevcut.

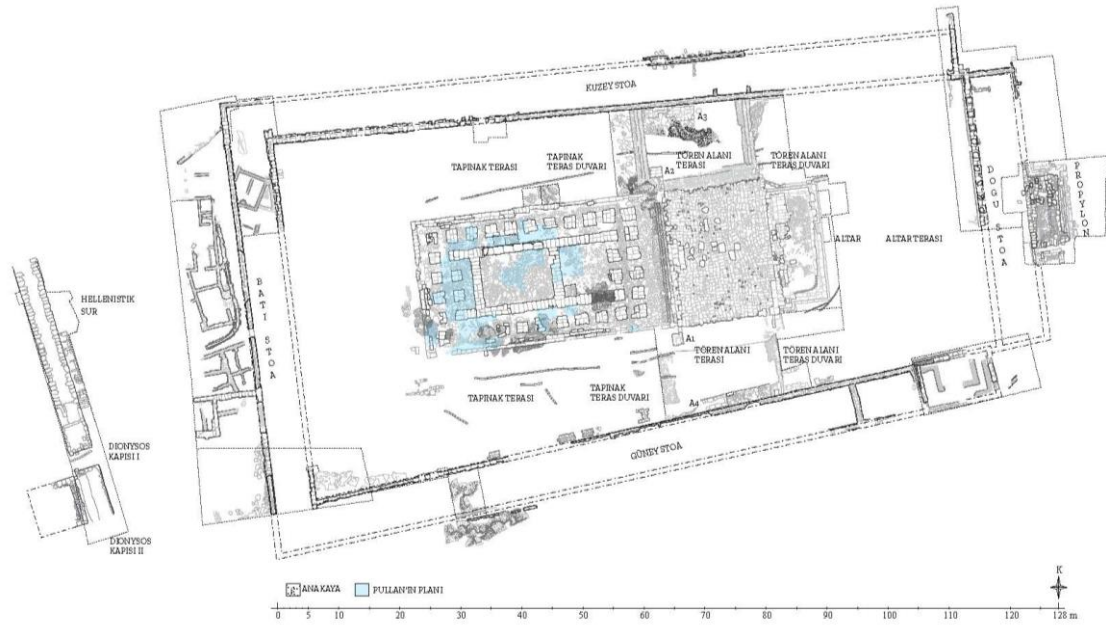
HARİTALAR, PLANLAR VE FİGÜRLER

Haritalar

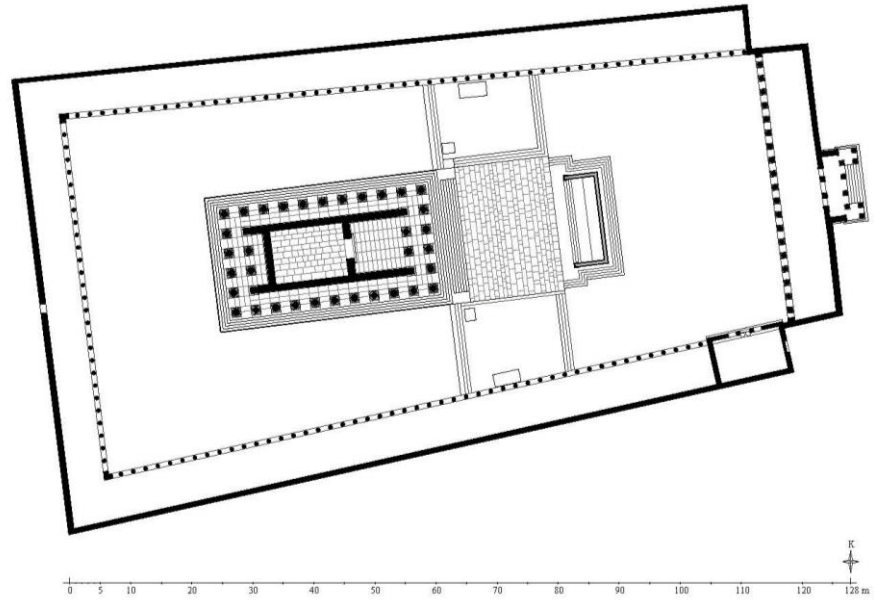

Harita 1

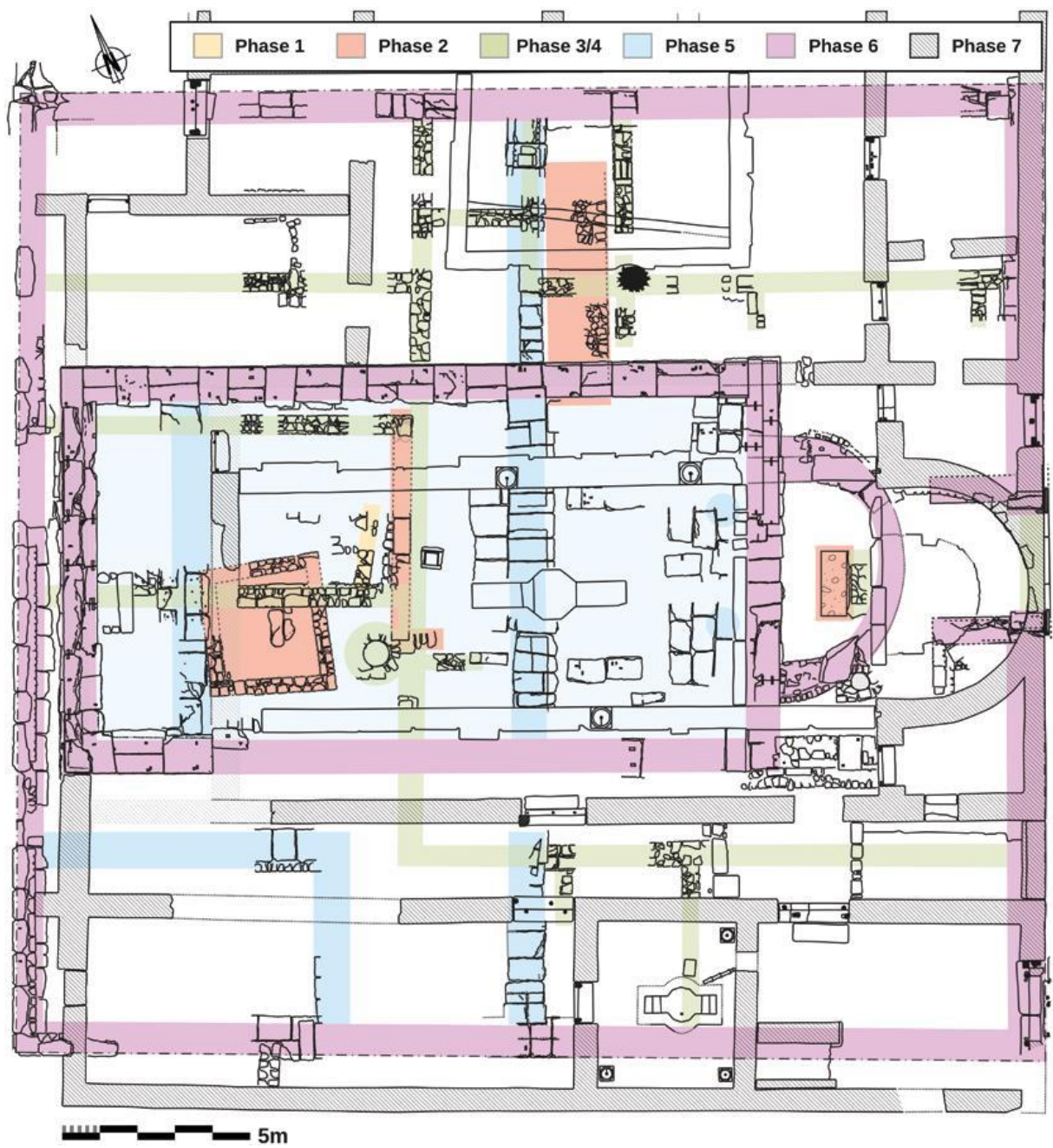
Planlar

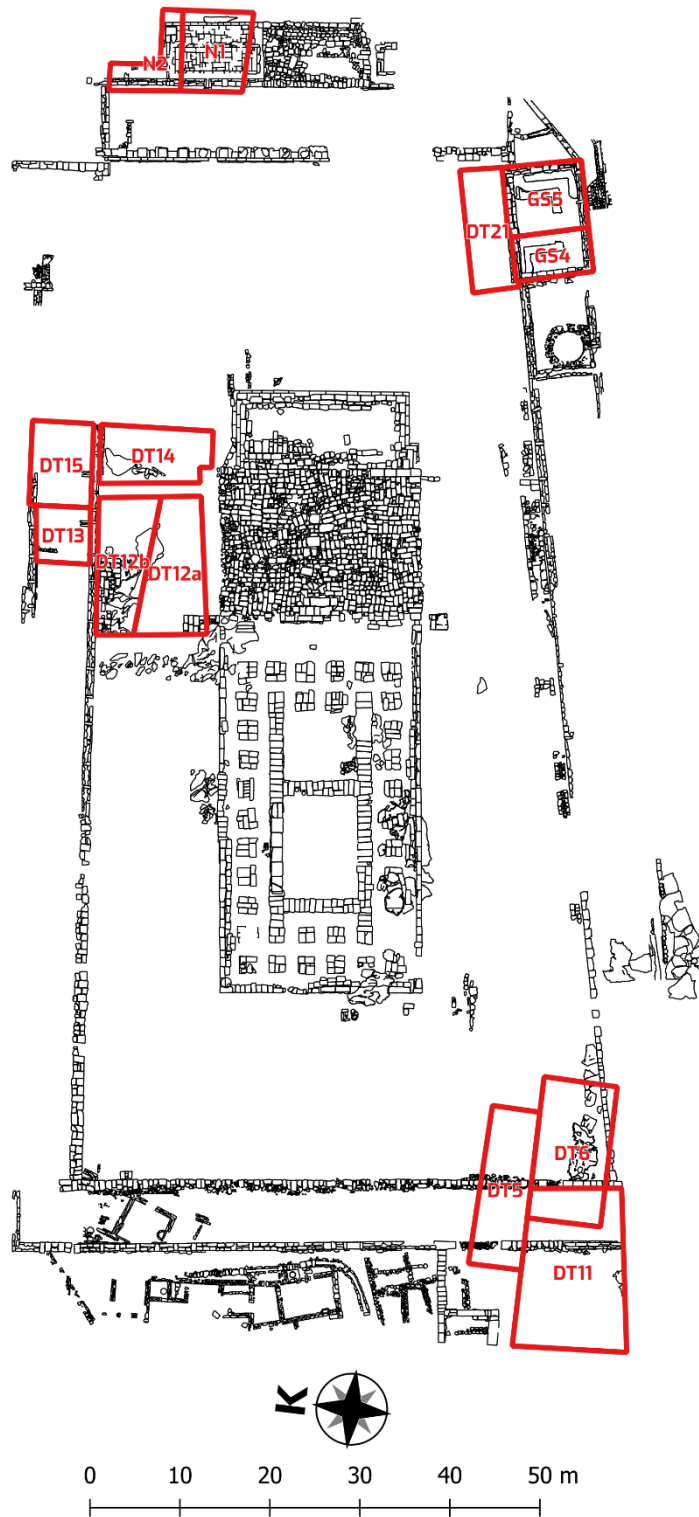
Plan 1

Plan 2

Plan 3

Plan 4

Figürler

Fig. 1

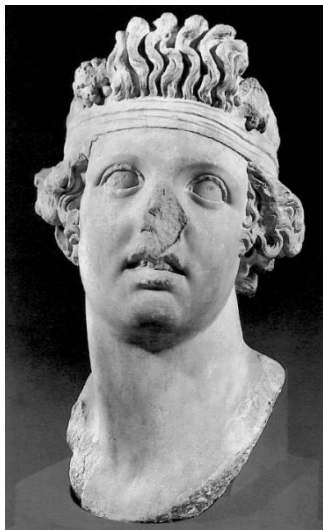

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

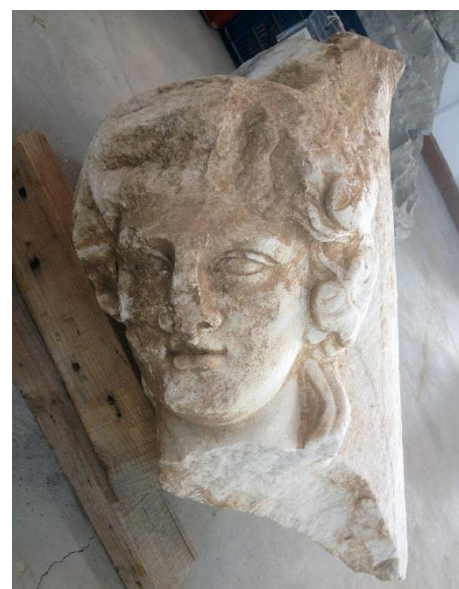

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

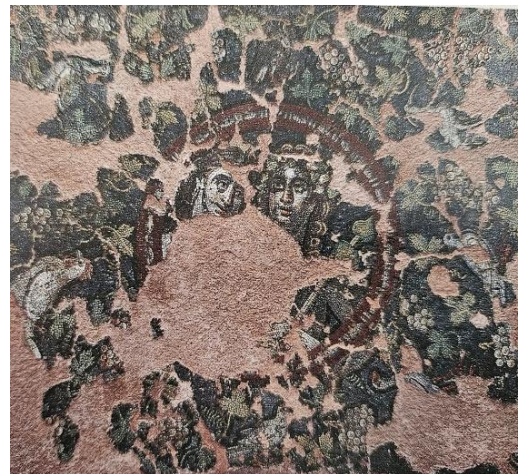

Fig. 12

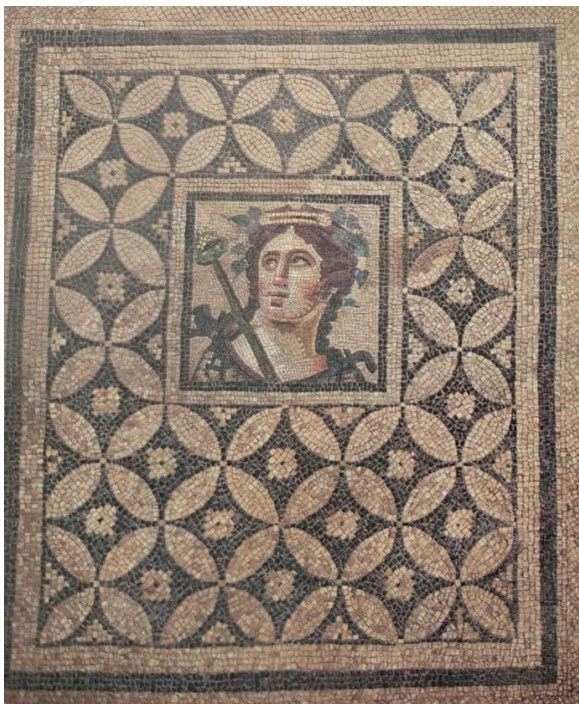

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

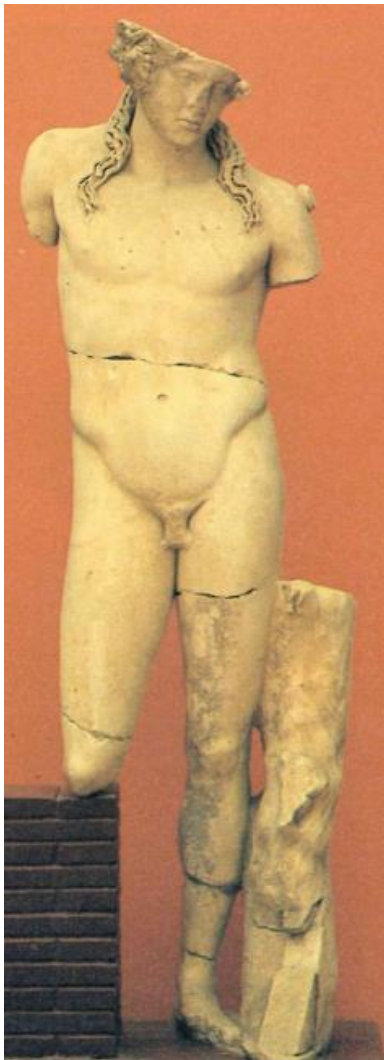

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19-20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

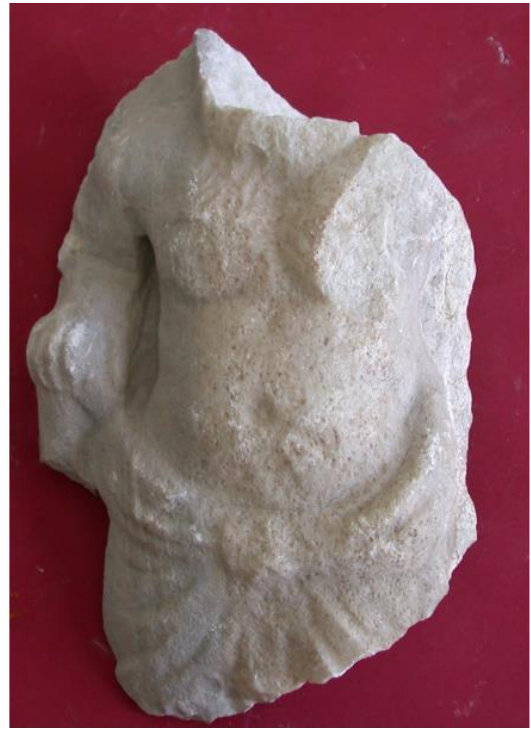

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Fig. 30

Fig. 31

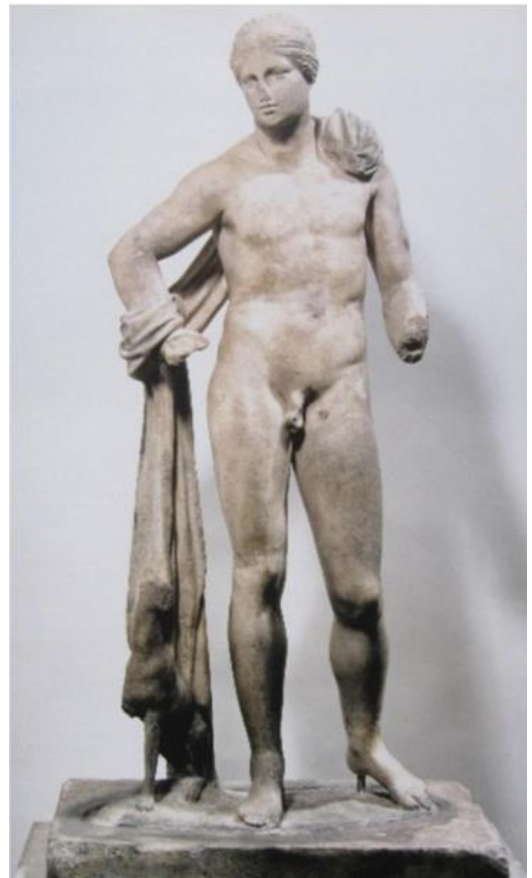

Fig. 32

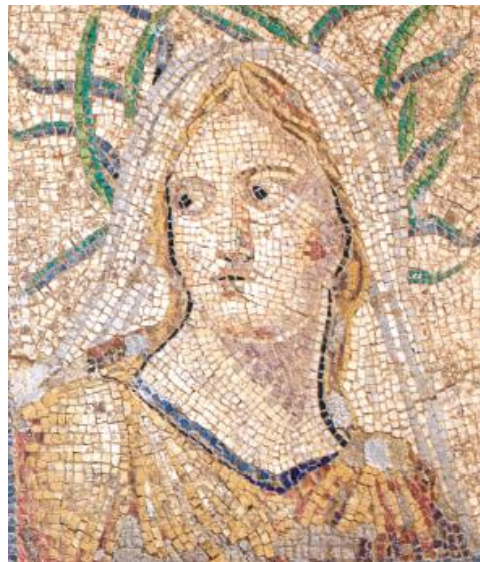
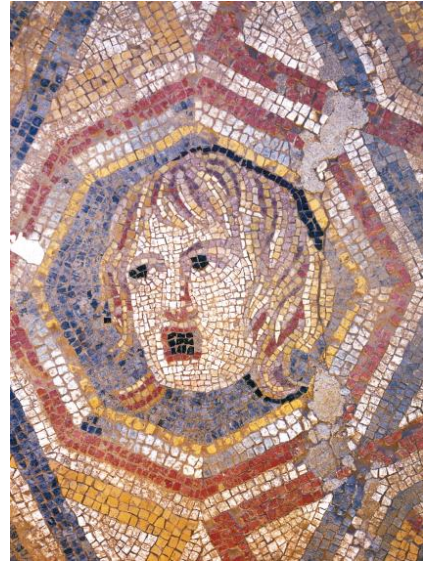
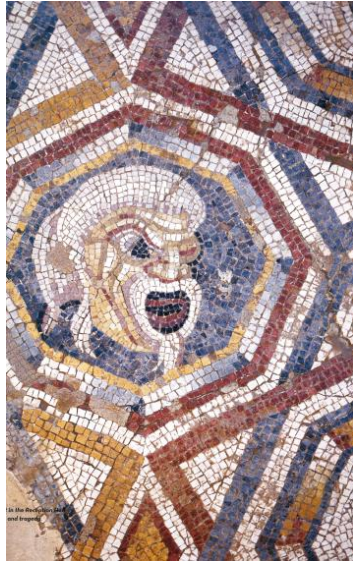

Fig. 33

Fig. 34

Fig. 35

Fig. 36

Fig. 37

Fig. 38

Fig. 39

Fig. 40

Fig. 41

Fig. 42

Fig. 43

Fig. 44

Fig. 45

Fig. 46

Fig. 47

Fig. 48

Fig. 49

Fig. 50

Fig. 51

Fig. 52

Fig. 53

Fig. 54.

Fig. 55

Fig. 56

Fig. 57

Fig. 58

Fig. 59

Fig. 60

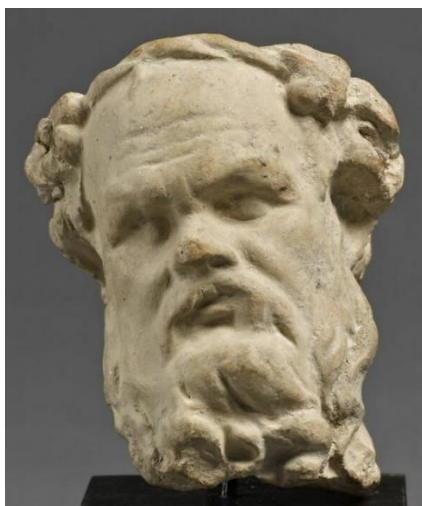

Fig. 61

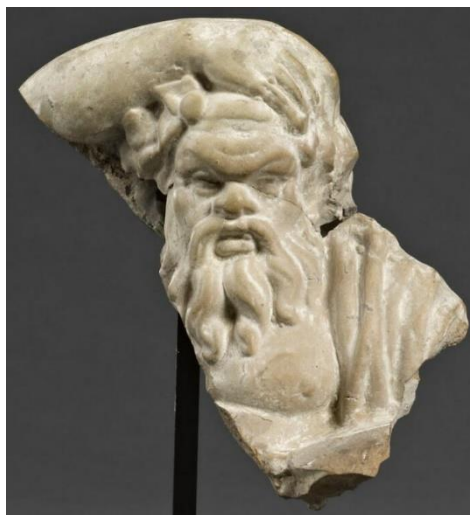

Fig. 62

Fig. 63

Fig. 64

Fig. 65

Fig. 66

Fig. 67

Fig. 68

Fig. 69

Fig. 70

Fig. 71

Fig. 72

Fig. 73

Fig. 74

Fig. 76

Fig. 75

Fig. 77

Fig. 78

Fig. 79

Fig. 80

Fig. 81

Fig. 82

Fig. 83

Fig. 84

Fig. 85

Fig. 86

Fig. 87

Fig. 88

Fig. 89

Fig. 90

Fig. 91

Fig. 92

Fig. 93

Fig. 94

Fig. 95

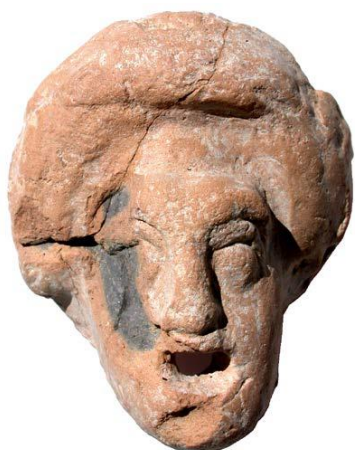

Fig. 96

Fig. 97

Fig. 98

Fig. 99

Fig. 100

Fig. 101

Fig. 102

Fig. 103

Fig. 104

Fig. 105

Fig. 106

Fig. 107

Fig. 108

Fig. 109

Fig. 11

LEVHALAR

Kat. 1

Kat. 2

Kat. 3

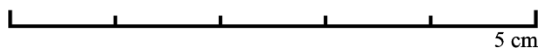
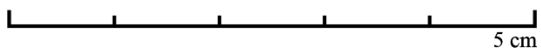
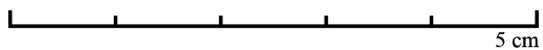
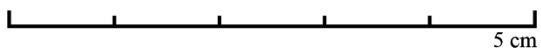
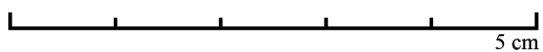
Kat. 4

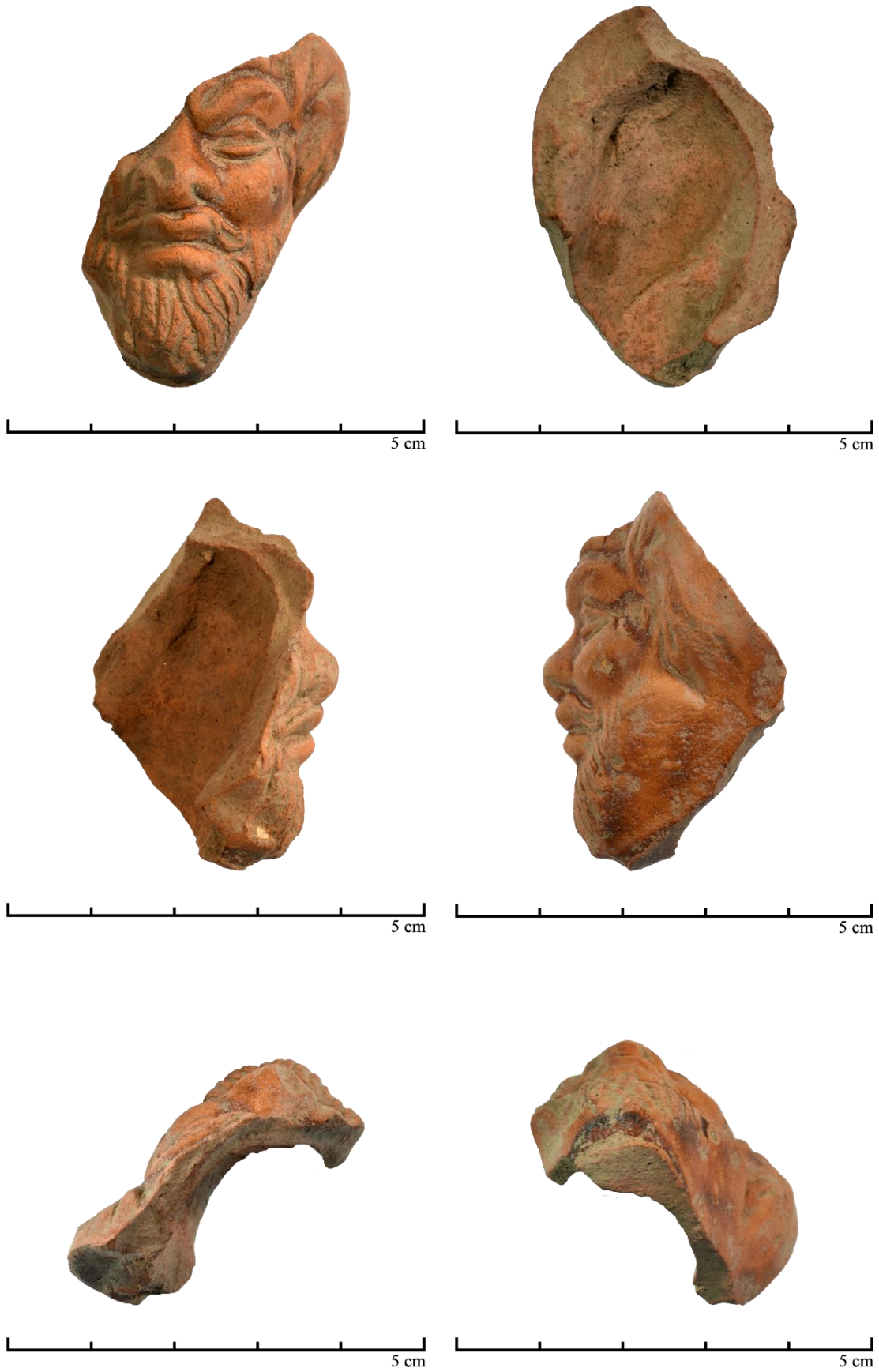
Kat. 5

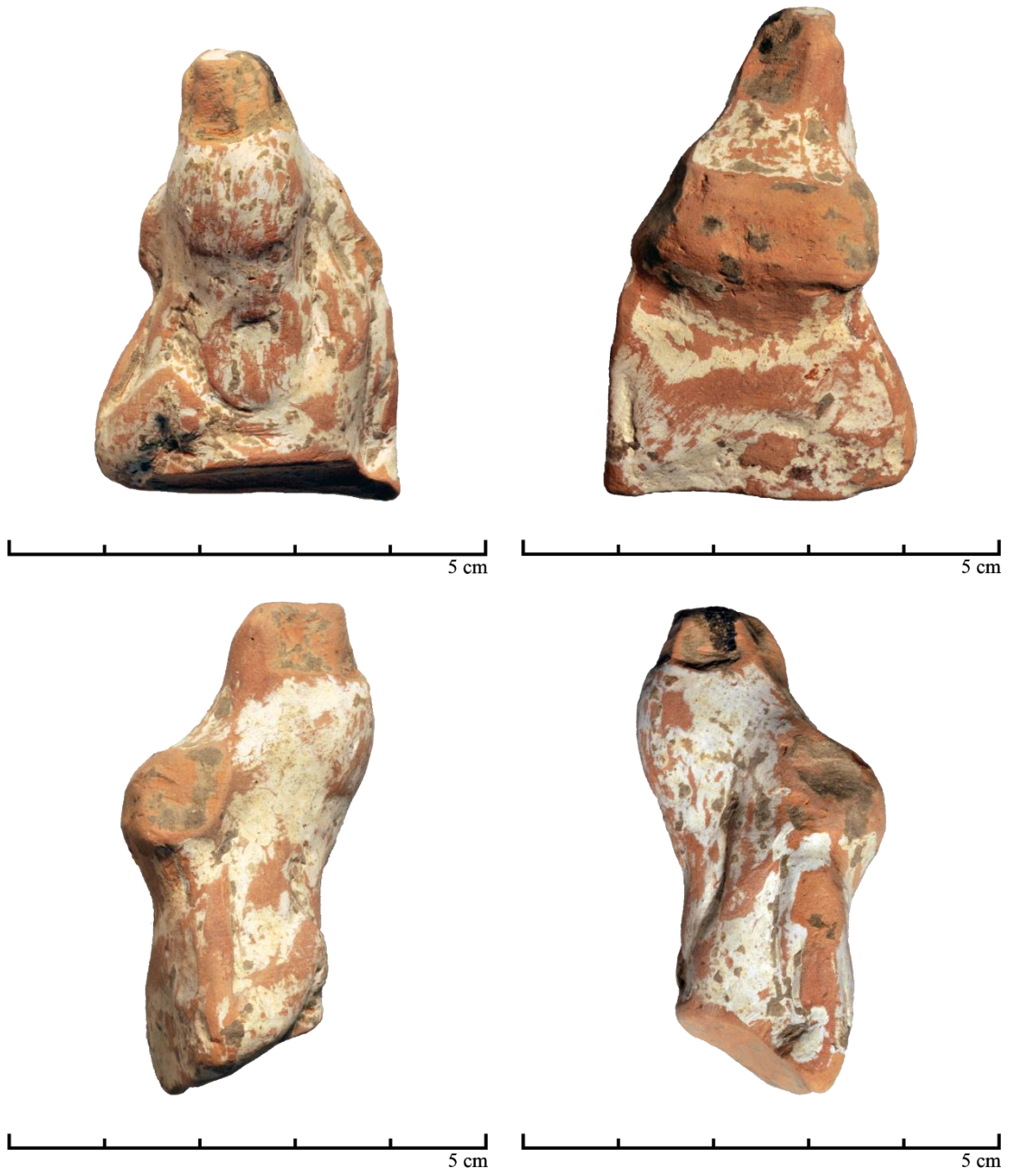

Kat. 6

Kat. 7

Kat. 9

Kat. 10

Kat. 11

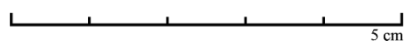
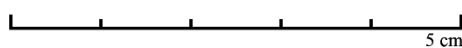
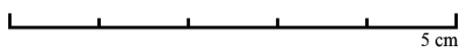
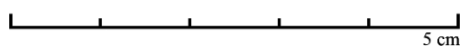
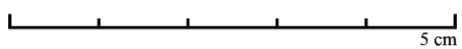
Kat. 12

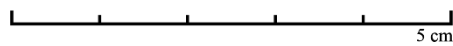
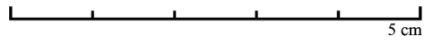
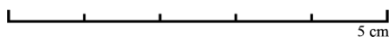
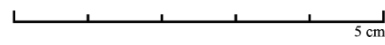
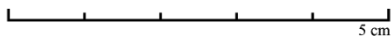
Kat. 13

Kat. 14

Kat. 15

Kat. 16

Kat. 17

Kat. 18

ÖZET

Dionysos'un İonia Bölgesi'ndeki kültü çeşitli arkeolojik eserler ve antik kaynaklar doğrultusunda kanıtlanmıştır. Protogeometrik Dönem'den itibaren bölgede görülen tapınının Hellenistik Dönem'de yaygınlaşmış olması ve daha yoğun olarak ele geçmiş olması, söz konusu dönemin siyasi etkinlikleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu dönemde Dionysos ve onun thiasos'u sosyal ve kültürel yaşamda önemli bir rol oynayarak hem lüks ve zevkin hem de sanatsal ilhamın sembolü haline gelmiştir. Dionysos'un imgelerinin ev dekorasyonlarında ve sosyal alanlarda kaygısız ve neşeli bir yaşamı simgelemek için kullanılmış olması da Dionysiak terrakotta figürinlerin kült temsilleri konusunda soru işaretlerine yol açmaktadır.

Dionysos kültü, İonia'daki sosyal ve kültürel yaşamda derin izler bırakmıştır. Dionysos ve onunla ilişkili bu figürinler, mezarlarda ölümsüzlük umudunu temsil etmiş, şenlikler ve festivallerin hatırlatıcıları olarak sergilenmiş, tanrıya adak olarak sunulmuş, tanrının kaygısız yaşam tarzını evlerde dekoratif olarak yansıtmış ve sosyal yaşamın bir parçası haline gelmiş olsa da özel tapınımlarda da yerini almıştır. Benzer tipli ikonografilerin çeşitli kontekstlerde bulunmaları, bu figürinlerin belirli kontekstlere ve işlevlere özel olmadığını gösterdiği gibi, ikincil kullanıma da işaret etmektedir.

İonia Bölgesi'ndeki Dionysiak terrakottalar her ne kadar Arkaik Dönem'den başlayarak MS 4.yy'a kadar kullanılmış olmalarına rağmen tanrının kutsal alanlarında dahi yoğun bir buluntu grubu olmamaları, adak terrakottası sunma geleneğinin İonia'daki Dionysos kültüründe yaygın olmadığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dionysos, terrakotta, figürin, mask, İonia, tiyatro, aktör.

ABSTRACT

The cult of Dionysos in the Ionian region is evidenced by various archaeological artifacts and ancient sources. The worship observed in the region from the Protogeometric Period became more widespread and prevalent during the Hellenistic Period, which is directly related to the political activities of that time. During this period, Dionysos and his thiasos played an important role in social and cultural life, becoming symbols of both luxury and pleasure as well as artistic inspiration. The use of Dionysiac images in home decorations and public spaces to symbolize a carefree and joyful life raises questions regarding the cult representations of Dionysiac terracotta figurines.

The cult of Dionysos left a profound impact on the social and cultural life in Ionia. These figurines associated with Dionysos represented the hope for immortality in tombs, served as reminders of festivals and celebrations, were offered as votives to the god, reflected the god's carefree lifestyle decoratively in houses, and became a part of social life, although they were also included in private worship practices. The presence of similar iconographies in various contexts indicates that these figurines were not exclusive to specific contexts and functions, suggesting their secondary use as well.

Despite the use of Dionysiac terracottas in the Ionian region from the Archaic Period to the 4th century AD, the fact that they are not found in large numbers even in the sacred sites of the god indicates that the tradition of offering votive terracottas was not widespread in the Dionysiac cult in Ionia.

Keywords: Dionysos, terracotta, figurine, mask, Ionia, theatre, actor.